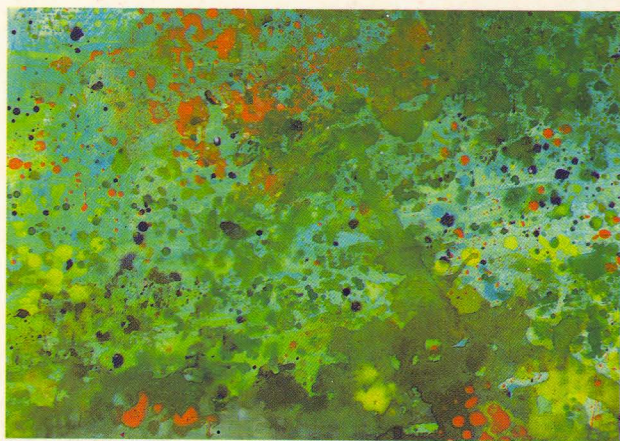

IKASGELATIK PLAZARA

UEUren 1.989.eko Ihardunaldiak

IKASGELATIK PLAZARA

UEUren 1.989.eko Ihardunaldiak

Udako Euskal Unibertsitatea

Heda Saila 8

**HEZKUNTZA, UNIBERTSITATE ETA IKERKETA
SAILAK ONETSIA
(1.990-XI)**

© Udako Euskal Unibertsitatea
General Concha 25, 6. 48010 BILBO

ISBN: 84-86967-26-0
Lege-gordailua: BI-2602-90

Inprimategia: BOAN S.A.
Particular de Costa 12. BILBO
Azalaren diseinua: Julio Pardo

AURKIBIDEA

Antarktika: izotza baino gehiago.....	1
<i>Iñaki Antigüedad</i>	
Euromilitarismoa edo bloke militar europarraren mehatxua	13
<i>Iñaki Barcena</i>	
Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa	31
<i>Gotzon Aurrekoetxea eta Xarles Videgain</i>	
Dieta orekatua: osasunaren oinarria	61
<i>Alberto Iturbe</i>	
Pirinioetako ornodun lehortarrak	75
<i>Jose Ramon Aihartza</i>	
Manipulazio informatiboa.....	105
<i>Jesus M. Zalakain</i>	
Bertsolaritzaren zurrunbiloan.....	119
<i>Pello Esnal</i>	

ANTARKTIKA : IZOTZA BAINO GEHIAGO

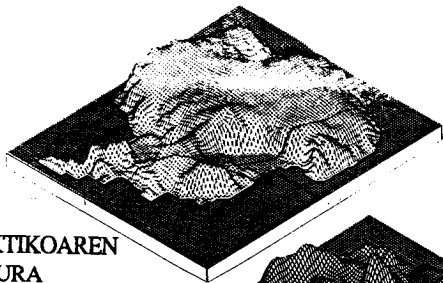
Iñaki Antigüedad Auzmendi

Antarktika, seigarren kontinentea batzurentzat, zazpigarrena beste batzurentzat. Berdin da. Edozein kasutan, kontinente handi, xuri, hotz, urruti, basati, ixil, natural eta erakarlea. Inoren menpean ez dagoen lur-eremu zabala; jabego unibertsala, oraindino behinik behin. Ozeano Antarktikoa ur-korrante indartsuek eta berton jitoan doazen izotz-meta handiek ere inguratu eta babesten dute Antarktika. Hego Amerikako beheko lur-muturretik 1.000 bat, Australiako kostetatik 2.500 bat, eta Afrikatik 4.000 bat kilometrotara, hantxe dugu lur antarktikoa.

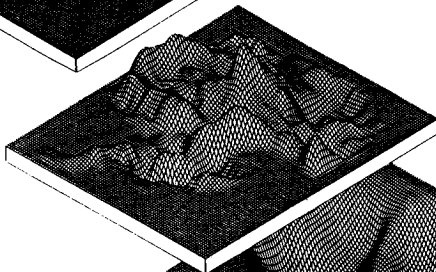
ARAZO GEOGRAFIKOAK

Ia 14 milioi kilometro karratutan hedatzen da lurralde antarktikoa, bere erdikaldeantsu planetaren hego poloa kokatuta egonik. Hau honela, eta erreferentzia gisan, Australiarena baino bi aldiz dugu Antarttikaren azalera. Halaz ere, izotzak estaltzen duen azalera zabalagoa da orain esandakoa baino. Izan ere, 15.5 milioi kilometro karratutan hedatzen da izotzezko estaldura, lurra bera ezezik inguruko itsasalde batzu (izotz plataformak) ere etengabe hartuta baititu izotzak: *Ross itsasoa*, Bareari begira, *Weddell itsasoa*, Atlantikoari begira, eta, aurreko bi horiekin konparaturik azalera txikiagokoa bada ere, *Amery itsasoa*, Indikoari begira; hauexek dira itsasalde izozturik aipagarrienak. Jakina, hango negualdian izotz-plataformak zabaldu egiten dira handikiro, izotzak itsasalde zabalagoak hartuz.

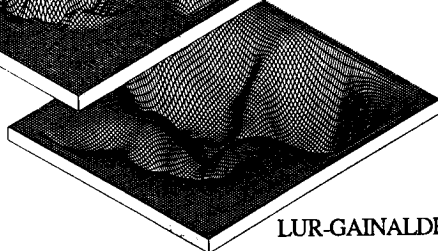
IZOTZ
ANTARKTIKOAREN
ESTALDURA

LURREZKO
OHANTZEA

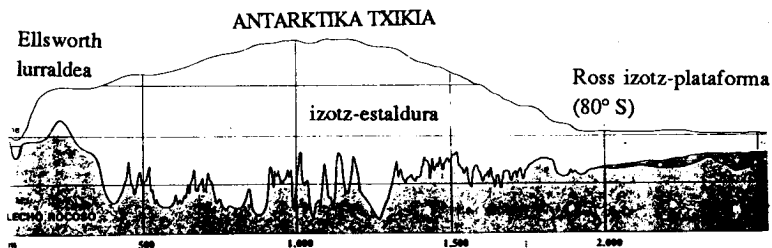

LUR-GAINALDEAREN
GORABEHERAK

Antartikako kontinentea hiru bloke diagrametan ikusita:

- goikoa: den bezalakoa, izotza eta guzti.
- erdikoa: azpiko harrizko lurren erliebea
- behekoa: izotzaren zama astunak sortarazitako hondoratzea.

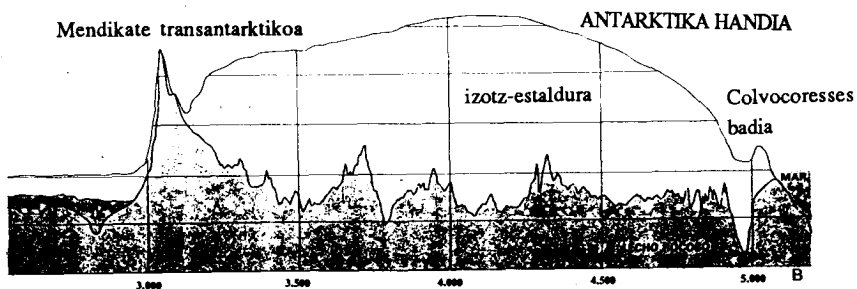

Antartikan zeharreko ebapena. Ondo ageri da beheko harrizko lurren erliebea

Lurralde antarktikokoaren izotzezko estaldura oso aldakorra da, batetik bestera. Kontinentearen bazterretan, kostetan hain zuzen, estaldura honen lodiera eskasa da, dozena metrotakoa kasurako, zenbait tokitan lurra, erliebe zorroztua, lurmendurik egonik, itsasoaren eraginez kostaldeko klima leunagoa da eta. Erdikaldean, oster, 4.500 bat metrotako lodiera egiaztatua da. Izotzaren lodiera han-hemenka aldakorra suertatu arren, batezbeste 2.200 metrotakoa dela esan liteke.

Izotzaren azpitik harrizko lurra dugu, oso erliebe zorroztua, bazterretan ezezik erdikaldeko Mendikatea Transantarktikokoaren mendi tontorretan ere azalean ikusgai. Izotzaren azalera eta lodiera kontutan izanik 34 bat milioi kilometro kubikotan zenbaki daiteke Antartikak gordetzen duen ur-bolumena; planeta osoan den ur gezaren %85-a dago kontinente xurian. Hona hemen, beraz, bere garrantzia.

Urtez urte, 1.000 bat kilometro kubiko ur askatzen du Antartikak inguruko ozeanoetara icebergen bitartez, kantitate hori Antartikak daukan ur-bolumenaren milako 0.03 izanik. Bertoko izotz-masa guztia bapatean urtuko balitz munduko ozeanoen maila 60-65 bat metro igongo litzateke, kalkuluen arabera. Dena dela, esan beharrik ez dago, datu hori izotz antarktikokoaren garrantziaren erreferentzia besterik ez dela, urtzea gertatzekotan ez bailitzateke hori bapatean gertatuko.

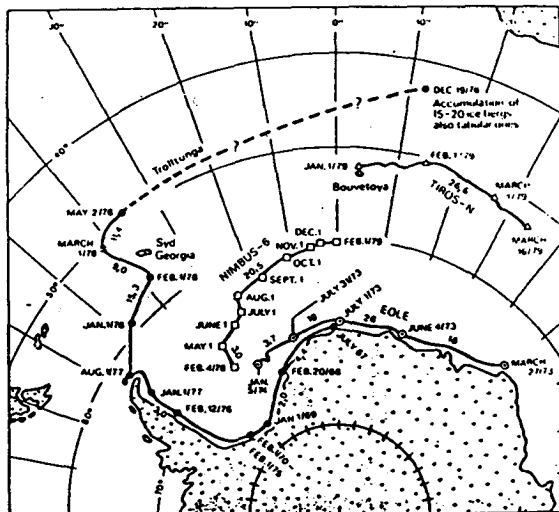

zorrotza, eta goiko izotzezko estalduraren garrantzia ere.

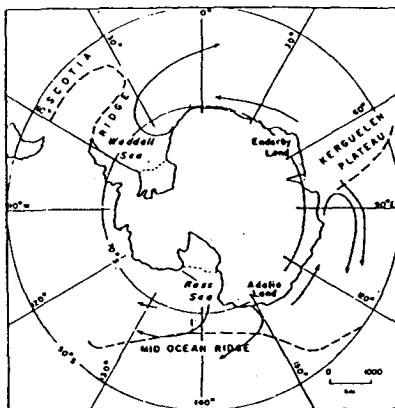
Geografikoki Antarktika zati nagusi bitan banatu ohi da. Batetik, ekialdekoa, handiena, Atlantiko eta Indiko ozeanoei begira dagoena, hain zuzen ere. Bestetik, mendebaldekoa, txikerrena, Bareari begira, eta Hego Amerikaren luzapen gisa har daitekeena; azken honetan dagoen lur-adarra da Penintsula Antartikoa izenaz ezagutzen dena. Zati nagusi bion artean Weddell eta Ross itsasalde izoztuak ditugu. Antarttikako izotz guztia inoiz urtuz gero Antarktika Handia, ekialdekoa, lehorralde bilakatuko litzateke, izotzaren zama desagerturik beheko harriek gorantz egingo baitzuten lehorralde bihurtu arte; baina Antarktika Txikia, mendebaldekoa, bertako izotz-estaldura meheagoa denez, hori desagerturik eta beheko harriek gorantz eginda ere, irla-katea bihurtuko litzateke, seguruen.

Antarktika benetako basamortua dugu, hotza baina basamortua azken batez, bertoko prezipitazioak (euriak eta elurrak) oso eskasak baitira urtean zehar, hareazko desertu beroetan izaten diren prezipitazioen parekoak hain zuzen. Izan ere, lurralde antartikoaren gehienguan, barrukaldean, 50 mm-tara ere ez dira iristen urteroko euri-elurrak. Bazterretan, oster, itsas ondoan, eurtasuna handiagoa da, baina, halaz ere, ez da normalean 200-300 mm-tatik gorakoa izaten. Euri gutxi izan arren, lur antartikoa oso zabala izanik, guztira kantitate handia da urtero, icebergetan askatzen den urarena beste, gutxi gorabehera.

Iceberg gehienak itsas-plataformetako aurrekaldetik askatzen dira. Ustezko handiena 1965.ean ikusia zen eta 31.000 bat km³ ur omen zeukan (335 km luze eta 97 km zabal; Belgika beste handi). Normalean, tabularrak izaten dira, Arktikokoak ez bezala, eta denbora luzean, urtetan, iraun dezakete ozeanoan jitoan bide luzeak, milaka kilometro, eginez. Izan ere, hain handikoteak izanik ez da horien urtea batere erraz gertatzen.

Zenbait icebergen norabide-denbora Ozeano Antarktikoren Atlantiko aldean.

Icebergen norabide nagusiak Ozeano Antarktikokan zehar.

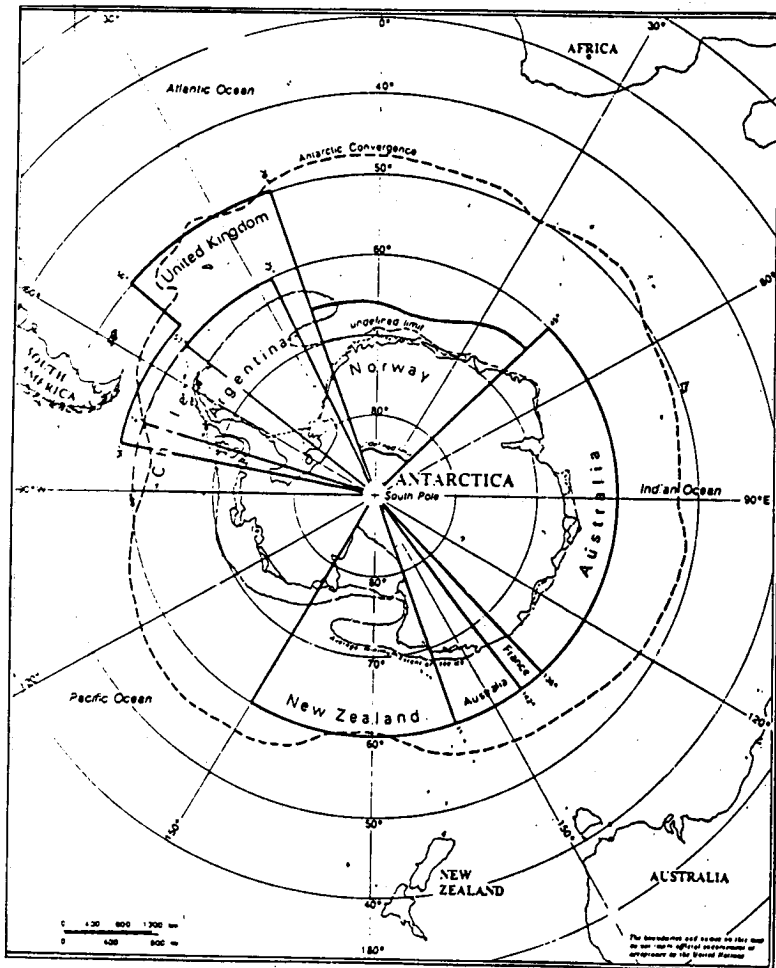
ITUN ANTARKTIKOA

Antartikak, eremu urrun eta latza besterik izan ez den artean, ez du Estatuaren interesa sentitu. Urtetan, marinel ausartak, bandera baten menpean, eta gizabanako urduriak ziren eremu haietatik ibili eta arakatzea gustokoa zeukaten bakarrak. Ezezagunaren erakartasuna edo.

Honelaxe izan zen azkeneko mendeetan, 1773.ean Cook kapitainak Zirkulo Polar Antartikoa zeharkatzean; Ross-ek 1841.ean lehenbiziko ibilbideak urratzean; edo, oraintsuago, Shackelton eta lagunek 1908.ean, Amundsen eta bereek 1911.ean, eta Scott eta bereek 1912.ean, hego bururainoxe heltzera saiatu zirenean. Norvegiarrak atera ei ziren garaile (1911), Scottarrak hilabete bat geroago heldu eta bueltan zetozela Heriok eraman zituelarik.

Urteak iragan batera, Estatuak Antartikarenganako interesa agertzen hasi dira. Hirugarren munduko kolonien altxamenduaz konkistarako lurra gero eta murriztuago zuten Estatu boteretsuek. Eta han, urrunean, lur-eremu zabala zen, inoren menpean ez. Estaturik ausartenak, arrazoi bat edo beste dela medio, lur antartikoaren eske hasten dira, hainbat lur-zatiren jabegoa esigituz. Zazpi ziren: Britania Haundia, Txile, Argentina, Frantzia, Australia, Zeelanda Berria eta Norvegia.

Hauen arteko tirabirak gehituz zihoazenez (esaterako, lehenengo hirurek zati bera eskatzen zuten), eta Antartikaren gainetik nazioarteko inongo legerik ez zegoenez, nolabaiteko bidea jarri nahian, eta 1957-58 denboraldian buruturiko "Nazioarteko Urte Geofisikoa"z baliatuz, bilera batzuk egiteari eutsi zioten hainbat Estatu. Horrela 12 Estatu batzen dira mahai ingurura, eskakizunen bat eginda zeukaten zazpiez gainera beste hauek ere: USA, Sobiet Batasuna, Hegoafrika, Belgika eta Japonia.

Gaur Antarktikako eremu zuriaren gainetik indarrez dirauten lur-eskakizunak, zazpi Estatu handiek eskaturikoak, momentuz Itun Antarktikokoak gelditu dira.

Hamabion eztabaidaz ITUN ANTARKTIKOA gauzatzen da, hamabiok lehenbiziko sinatzaileak izanik. 1959.eko abenduaren 1ean sinatu eta 1961.eko ekainaren 23an indarrean jarri zen Ituna. Hainbat puntu biltzen ditu horrek, hona hemen batzuk:

- 1.goa.- Antarktikan bake-lanak baino ez dira burutuko. Militar-lanak debekatuak dira.
- 4.a.- Itunak ez du ontzat hartzen orain arteko lur-eskakizunik, gerokorik ere ez.
- 6.a.- 60^oko latitudez beherako lur eta izotz-plataforma guztiak daude Itunean sartuta.
- 9.a.- Estatu batek ikerketa zientifikoa burutu behar du Antarktikan itunkide izateko.
- 12.a.- Ituna indarrean jarri eta 30 urte pasata edozein itunkidek eska lezake Itunaren funtzionamendua berrikusteko bilera nagusia.

1961. urtez geroztik beste hainbat Estatuk lortu du eskubide osoko itunkide izatea, Antarktikan baseren bat jarri edo ikerketa zientifikoak aurrera eraman ondoren. Dagoeneko, 25 dira eskubide osoko kideak. Hasierako 12z gain: Polonia, Alemania biak*, Brasil, Uruguay, Italia, Ginea Berria (Australiatik askatu ondoren berez geratu zen Itunaren barruan), Estatu Espainola, Hego Korea, Peru eta Finlandia, azken hirurok 1989.eko urrian Parisen egin zen Itunaren XV Batzar Nagusian onartuak. 25 hauek gainera, ba dira gaurkoz beste 14 (Ekuador, Kolonbia, Kuba eta Kanada tartean) batzarretan ahotsa besterik ez dutenak.

Nazioarteko politikaren ikusmiratik begiratuta, argi dago Ituna, eta momentuz Antarktika bera ere, kontrolatzen duten Estatuak mundu garatukoak direla, indartsuenak. Besteak, hirugarrenekoak, garatzebidetan ari direnak, ez dira Itunean, salbuespenik bada ere. Honek ez du esan nahi azken hauek Antarktikan interesik ez dutela, ez horixe. Bai OUAk (Afrikan Batasunerako Erakundea) bai Ez-Lerrotuen Elkarteak berak ere agertua dute, azkeneko asanblada orokorretan, Antarktikarekiko interesa eta, berdin, Itunkideekiko mesfidantza ere bai. Zergatik hau? Itunak berak ematen du erantzuna.

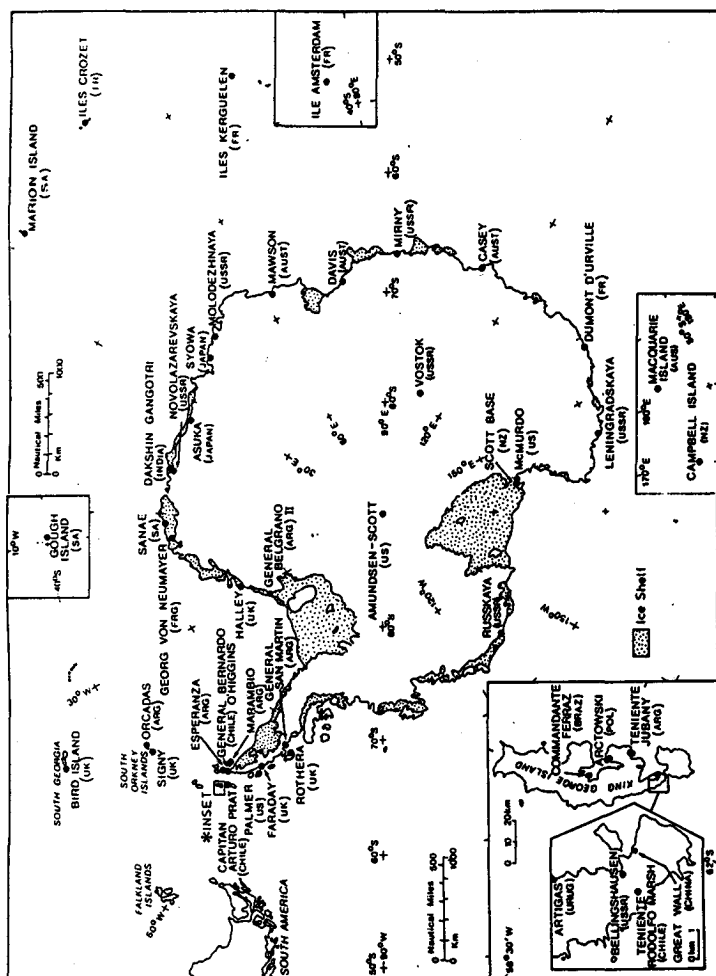
* kontutuan izan hitzaldia 1.989.ean eman zela. Orain Alemania bakarra

Esan legez, 9. puntuan Antarktikan ikerketa zientifikoak egin edota baseren bat eraiki beharra aipatzen da argiro, Itunkide izateko derrigorrezkotzat. Eta, jakina, Estatu pobreek ez dute gastu handitzarroi aurre egiteko ekonomiarik. Itunaren bidetik Estatu aberatsen arteko eremua da kontinente xuria....eta berak gordetzen dituen bideak ere. Horra hor pobreen mesfidantzaren arrazoia. ONUren bidez nahi lukete hauek bideratu Antarktikaren etorkizuna, erakunde hortan nagusitasuna baitute, baina, jakina, aberatsek beren kontrolgabeko bide horri uko egin eta beren Itunari eusten diote, indartsuki.

Hortxe gaurko tirabira politikoaren aspektu bat, ez bakarra. Bestetik, ba dira, alde biotatik, bide antarktikotaz baliatzearen aldeko eta kontrako jarrerak. Itunaren barruan, kasurako, Frantzia eta Australia dira, momentuz, Antarktika "Erreserba naturala" izendatzearen alde daudenak, horrela helburu bera duten nazioarteko erakunde ekologistekin bat edo eginez; honen arabera, ikerketarako eremua izango litzateke Antarktika, berton inolako hustiraketarik izango ez zelarik. Besteak, berriz, jarrera amankomuna ez badute ere, begi onez ikusiko zuten laster batean hango baliagaiak, mineralak eta petrolioa batez ere, hustiratzen hastea. Itunak oraingoz hori debekatu arren, ez da ahaztu behar 1991.eko ekainean betetzen direla Itunaren 30 urteak, eta ordutik aurrera, Itunkideak bat etorritz gero gauzak aldatu egin litezke. Desafio handia epe laburrean Antarktikak daukana.

ANTARKTIKA: INTERES ASKOREN GURUTZEBIDEA

Gaurkoan 60 bat base daude kontinente xurian, erdia edo urte osoan zabalik, eta erdia uda partean baino ez. Guztira 3000 bat pertsona. Base gehienak gubernamentalak dira, Greenpeacekoa izan ezik, eta asko zibilak izanik ere, ba dira militarren kontrolpekoak (hegoamerikarrak, batez ere). Zientifikoak, teknikoak, militarrak.....dira han lanean edo. Inguruan, harrituko ez balira bezala, pinguinoak eta, hango berezko bizilagunak. Ez dakite horiek zenbat gauza gordetzen dituen Antarktikak, ez eta gizakiek gauzok zenbat estimatzen dituzten ere. Urrengo belaunaldiak Antarktika xuri, hotz, basati, ixil, natural eta erakarlea ikusteko aukera izan bezate!.

Gaur Antartkikan diren baseen kokapena. Erdia edo, urte osoan dira iraunkorrak, besteak, berriz, uda partean baino ez.

ITUN ANTARKTIKOA: OINARRIZKO ARTIKULUEN LABURPENA

1.goa:Antarktikan bake-lanak baino ez dira burutuko. Militar-lanak, armen aprobak barne, debekatuak dira. Halaz ere, militar jendea eta ekipoa erabiliak izan daitezke baina beti zientzi lanetan.

2.a:Ikerketa eta elkarlan zientifikoaren askatasuna mantenduko da.

3.a:Programa zientifikoak, zientzilariak berak, behaketak eta emaitzak ere askatasun osoz elkaraldatuko dira.

4.a:Itun honek ez du ontzat jo, eztabaidatu edota ezartzen inongo lur-eskakizunik. Eskakizun berririk ere ez da izango itun hau indarrean den bitartean.

5.a:Leherketa nuklearrak eta hondakin erradiaktiboen ezarpena debekaturik daude.

6.a:60°-ko hego latitudetik beherako lur eta izotz-plataformak daude sartuta, itsasoak nazioarteko legearen menpean direlarik.

7.a:Itunaren sinatzaileen behatzaileek bide librea dute Antartikako edozein lekutara, eta bai edozein basetara joateko. Edozein ekintza edota militar jendearen iharduera aldeztu aurretik esan beharrekoa da.

8.a:Zazpigarren artikuluan aipaturiko behatzaileak eta hirugarren artikuluko zientzilariak ere beren berezko estatuen menpean dira.

9.a:Itunkide diren estatuak periodikoki bilduko dira informazioa elkarri pasatzeko eta itunaren helburuak bete daitezen neurriak hartzeko, Antartikako bizigaien babesa eta zaintzea ere barne direla. Bilkurok aholku emateko dira eta Antartikan ikerketa zientifikoak burutzen dituzten kide guztiei zabalduko zaizkie.

10.a:Itunkide diren estatuak eutsi egiten diete itunaren helburuei, hauen aurka Antartikan burutzeko den edozein ekintzaren kontra egingo dutelarik.

11.a:Sortu litezkeen tirabirak inplikaturiko estatuaren artean konponduko dira bide pazifikoz, edo horrela izan ezinean nazioarteko justizia tribunalaren bidez.

12.a:Ituna indarrean jarritako egunetik hasi eta 30 urte igarota edozein estatukidek eskatu lezake itunaren funtzionamendua berrikusteko bilera nagusia.

13.a:Ituna estatu sinatzaileen berronespenaren menpean dago, hala ere edozein estatuk, ONU-kidea izan edota itunkide guztiek gonbidatua izan, dauka itunaren berri izateko eskubidea.

14.a:Estatu Batuak dira itunaren gordetzailerik eta konpromezua hartzen dute sinatzaile guztiei eta aurrerantzean sinatzaile izan daitezkeen guztiei ere fotokopia zertifikatua luzatuko dietela.

Iñaki Antigüedad Auzmendi
E.H.U.-U.P.V.ko ikertzailea
88-89 kanpaina antartikokoan kidea.

EUROMILITARISMOA

EDO BLOKE MILITAR

EUROPEARRAREN MEHATXUA

Iñaki Barcena Hinojal

AURRERAPAUZOAK*

A) 1979.eko bukaeran, Abenduaren 12an konkretuki, OTANeko Kanpo Arazoetarako ministrariak "Erabaki Bikoitza" (Double Track) hartu zuten, zeinari esker Europako kontinentean desarmearen aldeko indarrak marea gora altxatu ziren. Erabaki militar honen xedea bikoitza zen: Euromisilak ezartzea (B.H., R.F.A., Belgika, Holanda eta Italian, Irispen ertaineko Cruise eta Pershing II misil famatu eta ihardetsiak) eta bide batez Ginebran superpotentzien arteko hitzaldiak hastea.

Sobiet Batasunaren jarrera, garai horretako modukoa zen, L. Brevnev buruzagia izanik eta logika militar bipolarra erabiliz, Afghanistan-eko inbasio eta misil gehiagoz erantzun zien mendebaldeko etsaiei.

* Artikulu hau idatzi nuenean 1989.eko Abenduaren Ekialdeko gertakizun iraultzaileak ez ziren ordurarte gauzatu. Hala eta guztiz, eta oraingo egoera diferente samarra ikusiz, benetan ez dugu pentsatzen oso okerturik genbiltzala.

Nazioarteko areetan, harreman diplomatiko eta interestatalak areagotu ziren eta masa dimentsio izugarri batez mugimendu sozial berri baten sorrera ezagutu genuen: EUROPEAR MUGIMENDU PAKEZALEA edo DESARME NUKLEARRAREN ALDEKO MUGIMENDUA zehatzago hitz eginez. Nola ahantz dezakegu 1983ko udazkenean izandako mobilizazio erraldoiak?

Pentsaera berri baten eskutik (Esterminismoa¹) masa-mugimendu honen helburu nagusia horixe izan zen, superpotentzia sakailtzaileen joera suizida kolokan jartzea.

Hurrengo urteetan ezagutu dugun aldaketa ez da txantxetakoia izan, gizarteko parte nagusi batek parte hartu nahi duelarik, defentsa arazoak sekretupean tratatzea gero eta zailagoa da. Mugimendu honek blokeen arteko logika apurtu nahi izan du eta atzeritar base militar guztiekin amaitu baita ere.

B) Bestalde, 1987.eko Abenduan eta Europear Desarmearen aldeko Mugimendua jokoz kanpo zegoela zirudienean, Washington-ko Akordioa sinatu zuten superpotentzien liderrek, Reagan eta Gorbatshev alegia. Ertain Irispeneko Nuklear Armei (500-5000 km.) buruzko akordio honen arabera²:

ERTAIN IRISPENENKO INDAR NUKLEARREN TRATATUA

	Estatu Batuak		Sobiet Batasuna	
	Misilak osotara	Buru nuklearrak	Misilak osotara	Buru nuklearrak
1.000-5.000 km.	689	689	826	2.126
500-1.000 km.	178	178	1.010	1.010
OSOTARA	867	867	1.836	3.136

munduko arsenal nuklearretik %3-4a europear lurraldeetatik desagertuko da, baina zoritxarrez europear desnuklearizazioa ez da lortzen eta gainera Frantzia eta Britaina Handiko misil taktikoak ez dira ikutzen.

C) Hirugarrenez eta dudarik gabe, 1985.eko Martxoan S. Batasunean hasitako politika militar eta sozial berriaren ondorioz, azkenengo 40 urtetan erabilitako argudio ugari, betirako desfasatuak agertzen dira nazioarteko panoraman. Sobietarrak ez dira mendebaldeko etsaiak hemendik aurrera!!

Barneko egoera soziala eta ekonomikoa jasanezina izan zelarik, Gorbaxev lider berriak kanpoko baretasun dezente bat behar zuen, etxekoa garbitzearren. Diplomazia moderno eta fresku batez, onespena lortu du munduan zehar. Historian urte hau (1989) negoziazio, distentsio eta Berlin-go harreziaren desagerpentzat kontsideratua izango da. Ekialdetik haize berriak datoz, negoziaketarako gogoak (Afghanistan, Namibia, Ertamerika...) eta Kremlin-etik ez da esijitzen Izarretako Gerra (SDI) gelditzea edo frantses eta britaniar misilak kontutan hartzea.

Primakov, zientzilari sobietarrak aipatu zuen bezala (Pravda, 87-7-10), hemendik aurrera S. Batasuna-k ez du errearmearen bide itogarria jarraituko eta indar militarren ordeztu erantzun politiko eta desorekatzaileen bidez gaindituko du blokeen dinamika eroa.

Zer gertatzen ari den sozialismo errealearen herrialdetako barruko bizitzan ekologian, ekonomian, erreforma politikoan edo arazo nazionaletan.... eta bereziki Hegoaldeko Askapen Mugimenduekiko ez da oraingo gaia baina guztiz lotuta dator, gure ustez, munduaren globaltasuna ulertzeko.

D) Pakea dago Europan, baina Irispen Ertaineko Indar Nuklearren (INF) akordioaren atzetik desadostasuna agerian dugu OTAN-en barnean. Frantzia, instituzio goren eta komunikabidetan "Munich" berri batez bataiatu zen hitzarmen historiko hau. Ez da bakarrik frantses chauvinisten akats bat, Aliantza Atlantikoan aho bateko adostasunaren denbora pasa da eta iparramerikarrekiko elkarlotze nuklearra bukatzera balihoa bezala, berregituraketa berri batetan pentsatzen ari da. Krisiaz hitzegin dezakegu dudarik gabe. Hau beste harri bat baino besterik ez da, EEBB eta Mendebaldeko Europa-ren arteko harreman ekonomiko politiko eta militarrek kontraesanez beterik bait daude.

MENDEBALDEKO EUROPEAR POTENTZI MILITARREN AUTONOMI-PROZESUA: GAURKO EGOERAREN DESKRIBAPENA

Arestian esan dugun bezala, pakearen aldeko mugimenduen "porrota" azaldu eta gero, OTAN-en barnean adostasunezko denboraldiak bukatu egin dira. Gero eta nabarmenago ikusten ditugu EEBB eta beste potentzien interes politiko-militar desberdinak. Zergatik sortzen ari dira horrelako kontraesanak?

Potentzia militar kapitalisten arteko desadostasun eta desakordioak ez dira atzo goizekoak noski, baina OTAN-en barnean EEBB lider diskutietzina izan dugu beti, bere interes estratejiko eta geografikoak defendituz. Europako indarrak, bigarren mailakoak izan ditugu, beraien arteko ahalmen desberdinen arabera, RFA, B. Handia eta Frantzia alde batetik, eta oso paper dibertsifikatuekin defentsa europearraren eremuan eta bestalde atzeratuagoak Italia, Bènelux eta beste guztiak. Goazen ba, istilu hauek aztertzeraz.

A) Desberdintasun militar estratejikoak.- Pasa den hamarkadan OTAN-en planifikazio militarrek helburu zehatz bat izan du, kontinente europearrari mugatutako gerra nuklear bat irabaztea. Horretarako bere estratejiak, bi baliabide nagusiak izan ditu:

- 1) **AIR LAND BATTLE** (Aire-lurreko bataila). Doktrina militar honen arabera Erdieuropan emandako liskar edo enfrentamendu beliko batetan arma kimiko, nuklear, konbentzional eta elektronikoak erabil litezke Armada Gorriaren kontra.
- 2) **FLEXIBLE REPONSE** (Erantzun Malgua). Honi dagokionez, zera da, segun nolako eraso edo probokazio-mota gerta litekeen, erantzun militar egoki bat eman beharko litzaioke, gatazka kontrolatua eta mugatua izateko.

Jakina denez, holako doktrina militarrek oso kezkatu jarri zuten Europa osoko biztanleria batez ere arma nuklear berriak hurbiltzen ari

zirenean, Euromisil famatuak, alegia. Ez ziren sozialki onarturik izan eta horrek klase politikoarentzat atxaki-pilo zekarren.

Hala ere, Sobiet Batasuneko aditu militarrek ez zuten jasan nahi mendebaldeko mehatxurik eta bere erantzuna ez zela "partzialik" izango ihardetsi zioten OTAN-i, EEBB-etako lurraldeak bonbardatuko lituzketela ziurtatuz, eraso nuklear prebentibo bat pairatzerakoan.

M. Kaldor ikertzaile britaniarrak esan zuen moduan, aterpe nuklear iparamerikarra zalantzan ipinita zegoen, ez bakarrik Amsterdam-etik baizik eta Amarillo-tik baita ere³.

Euromisilak kenduz gero, mendebaldeko politiko askorentzat iparamerikarren lotura babesle edo defentsari gutxituko da gehiegizko manera baten eta hori oso arriskugarria da. Guk aldiz, Ekialdetik ez dugu ikusten inongo arriskurik, ez orain, ez lehen, Brusellas-etik baino.

B) Desberdintasun politiko-ekonomiko-teknologikoak.

Aspalditik OTAN-en hesparruan S. Batasuna eta herrialde sozialistekiko jarrera politiko desberdinak ageri dira. EEBB-ena jakina, burruka eta konpetentzia arlo guztietan izan da, sozialismo burokratikoa birrindu arte.

Europar aldiz, beste eritziak ezagutu ditugu. 1960 eta 70. hamarkadetan Alemania Federal-ean adibidez, sozialdemokraten Östpolitik hurak distentsio eta elkarlaguntza bilatu zituelarik eta Eskandinabian ere..

Ezin ditugu ahaztu interkonpetentzia kapitalistaren ondorio latzak. Orain dela 30 urte mendebaldeko europear estatuek bateratze-prozesu ekonomikoa hasi zuten. Oso emankorra suertatu zaie gainera eta aldamenean daukaten saltzaile kide horrek autonomia defentsibo gehiago eskatzen die europearrei.

Kissinger-rek kasu, esku libreagoz mugitzeko beste herrialdetan, Hegoaldeko hemisferioan noski, mendebaldeko europearrei bere defentsaz arduratzeko esan die, Pentagonokoek OTAN-en defentsan zama gehiegi hartzen baitute.

Kontraesale samar baldin badirudi ere, autonomia militarerrako joera honek bi aldetatik eskatzen ari da, hau da Europaren defentsa (kapitalistena bakarrik jakina) europearren eskuetan egotea gero eta gehiago, EEBB-en babesa galdu gabe, aterpe nuklear eta base militarren presentzia.

Nolako autonomia orduan? Armagintzan batez ere. Iparramerikarreko dependentzia izugarri bat izan da beti (B. Handian ia osoa) eta horrexegaitik mendebaldeko elkarlaguntza europearra indartuz doa. Proiektu militar berri askok kapital europearrekin soilik ari dira finantziatzen, emankortasun gehiago eta dibertsifikatua bilatuz. Azken puntu honi lotuta datorkigu kompetentzia teknologikoaren afera. OTAN-eko kide europarrak elkartuta ari dira koste gutxiago eta konpentsazio gehiago bilatzen. EUREKA dugu erakusgai moduko bat; baina ez dugu Strasburg-era joan behar. Vandellós-eko arazoa gertu daukagu, plutonio lortzeko europear (Frantzia-Espainia) elkarlaguntzaren beste froga bat dugu, gogoratu nahi dizueguna.

C) Mugimendu pakezalearen eragina.- Frantzia izan ezik eta bere historia desberdina dela eta (estatus "sui generis" OTAN-en barruan eta Forces de Frappe-en onarpen maioritarioa adibidez) mendebaldeko europear estatu guztietan 1980.etik aurrera masa mobilizazio kopurutsuak ezagutu ditugu. Mugimendu honen deklabea 1985.ean jarri dezakegu manifestazio eta ekitaldien ugaritasuna gutxitzen hasi zenean, Estatu Espainolean ezik.

Nahiz eta mobilizazioak behera joan, mugimendu pakezale honek izugarritzko garrantzia izan du, dudarik gabe, orduko pentsaera eta nazioarteko harreman-moetak kolokan jartzen. Hiru gauza azpimarratuko genituzke honez gain:

a) Desarmearen aldeko mugimenduak II. Gerra mundialean sorturiko "Lagun Amerikarraren" mitoa agortu egin duela. Pertsonaia biak agertzen dira argazki historiko berberan, eskuz elkarloturik; baina Reagan Europako historian pertsonaia ezatsegin eta gorrotatutzat finkatu da betirako, ez ostera Gorbatshev.

b) OTAN-eko Gobernuak euromisilen apostua irabazi zuten baina Europa osoan zehar defentsa nuklearra ez da onartzen, negu nuklearraren arriskua jendearen buruetan oso sartuta egon da aurreneko urtetan eta Hirugarren Gerra mundial bat Erteuropan hasiko zela, ideia nagusi bat bezala zabaldu zen eurozentrismoaren mamia izanik.

c) Egun, Sobiet Batasuna eta Varsoviako Tratatuak ez gaituzte mehatxatzen (lehen ere ez gure ustez) eta armamentismoaren bidetik jarraitzeko beste atxaki diferenteak asmatuko dira. Kapitalisten interesak merkatuak dira eta orain Hegoaldeko hemisferiotik kanpo, Ekialdeko herrialdetan azoka interesgarri bat antolatzen ari da.

Desarme eta pakearen aldeko mugimenduaren kritikalaria eta kontrakoei gauza bat esan nahi diegu. Mugimendu honek ez du arrakasta elektoralik izan⁴ (Ba ote zen hau bere helburu bat?) eta euromisilak Greenham Common, Molesworth, Comiso, Woensdrecht, Florennes, Neu Ulm eta beste EEBB-en europear base militarretan ezarri ziren. Baina orain ikusten dugu eta hurrengo urtetan gehiago, pakezaleen arrazoiaren garaipena. Bere proposamenak hainbat neurri eta lerrotan aurrera doaz. Eritzi publikoan sustraitu dira oso.

Adibidez, bloketatik haruntzago (Beyond the blocs) joan beharra, defentsa alternatibo bat bilatuz, ez probokatzaila, ez nuklearra eta armagintzaren diruak behar sozialetarako inbertituz. Planteamendu hauek Ekialdeko gizartean ere ugaltzen dira. Are gehiago erabaki militarrek herriak arrazionalki hartu behar dituela eta hori bai, kanpotar armaden irteera ezinbesteko aurrepauso bat litzatekeelakoan daude(gaude). Hauxe izan da europear desarme nuklearraren aldeko mugimenduaren programa nagusia eta hurrengo urtetan dudarik gabe politikagintzan lehentasunez gauzatuko dena. Ekialdean, bere eragina

izan du, zergaitik ez Mendebaldean? Hemen ez dugu perestroika militarrik behar ala?

EUROPEIZATZE PROZESU MILITAR BERRIA

Azken urteotan ezagutzen ari garen kontextu berri honetan eta beste prozesu politiko ekonomikoekin batera, europear estatu kapitalistek bateratze-prozesu militar baten saioa nahiko lukete egin.

Potentzia militar europearrak protagonismo gehiagoaren bila dabilta eta estudiatzen ari diren erreforma militar horrek, beste superpotentzia bat, beste bloke militar bat ekar lezake, autonomia baina EEBB-en laguna.

Nabaria denez, ez da oso erraza izango autonomia eta EEBB-ekiko lagunkidetzaz gordetzea, dermio militarrez ari garenean, baina hori bilatzen dute Kohl, Mitterrand eta beste merkatal komunitateko kideek. Mendebaldeko europearrek munduko kontrol eta interes ekonomikoen defentsan gure parte hartu behar omen dugu, eta hor dago Golko Persikoaren interbentzioa edo Libanokoa kasu, iparramerikarrak eta mendebaldeko europearrak batera, petrolio merkatuaren babesean. Hori bai, Pentagonokoek mendebaldeko europearren konpromezua ziurtatu behar dute, arlo konbentzionalean eta nuklearizazio gehiagoarekin⁵. Izan ere, zama militarren birbanatze bat exijitzen dute, zeren eta beraiek mendebaldeko balioen defentzarako pisu handiko enkargua hartu omen bait dute orain arte (65%)⁶.

Frantzia litzateke estatu interesatuena europeizatze-prozesu militar honetan. Latzena da, nola frantses gizartean chauvinismoa areagotzen den eta mugimendu pakezalerik txikiena izan duten azken urte hauetan.

Frantziak potentzia militar berri horren burua izan nahi du eta zoritxarrez barneko adostasun gradu altu bat dauka eta erantzule gutxi.

1966.ean, De Gaulle-ren eskutik, OTAN-en "egitura militarretik" alde egin zuen eta ordutik bere autonomia militarra ez zaio txarto irten. Bere borondatezko isolamenduan, munduko hirugarren potentzia nuklear bihurtu dira⁷ eta 300.000 langilek dihardute armagintzan. Armen salmentan ez dabiltza atzean eta munduko 10%-a kontrolatzen dute.

Dena den, badirudi beste herrialdeetan ere Mitterrand-ek kide gehiago lortu duela eta 1984.eko Urrian, Western European Union–Mendebaldeko Europear Batasuna (WEU-MEB) berrindartzea bururatu zitzaien. Interes gehien aurkeztu zutenak, aleman federalak ziren eta noski bere Kanpo-Arazoetako ministraria, D. Genscher-ek. Baina bide berri honetatik abiatu baino lehenago galdera hau plazaratu nahi dugu:

Zein instituzio litzateke egokiena mendebaldeko europear batasun militarra lortzeko?

1) Historikoki beste apostu batzu izan dira helburu berdinarekin. Bigarren Gerra Mundialaren ostean Comité Européen de Défense (CED) sortu nahi zuten, baina Frantziako parlamentuak (1953) ez zion baietzik eman. Hobe esanda, hori ez zen diputatuen burutazio bat, errearmearen aurka eta pakearen aldeko deialdi bat egin baitzen, Stockholm-eko Deialdiaz ezagutua eta European zehar 50 milioi sinadura bildu ziren, guztien artean 17 milioi Frantzian hartutakoak.

Hasierako 50. urteetan frantsesen ezetzak itxi zion bidea europear armada berri bati. 1960. eta 70. hamarkadetan ere Alemania Federalean antzerako ahotsak entzun ziren proiektu berberarekin, europearren batasun militarra, hara hor, Strauss eta Wöerner-en izkribuak⁸.

2) Alde desberdinetatik europear batasun militar bat bilatu da, instituzio egoki bat hasteko; baina OTAN ez da nahikorik izan, Frantzian ez baitzegoen erantzunkizun guztiekin. Europako Elkarte Ekonomikoaren kasuan (EEE) Irlandak adibidez, bere neutraltasuna

konstituzionalki adieraztuta dauka. EEE-ko markoan elkarlaguntza politiko europearra bilatu da, baina gero eta segurtasun gehiagoz aritzen dira. Amankomunean dituzten interes ekonomikoak defendatzeko, "Hirugarren Munduan" adibidez, Hedakuntz Arineko Indarrak prestatu behar dituzte iparramerikarren antzera. Baina EEE-en barnean elkarlaguntza militarerako atxaki batzu suertatu dira, zeren Grezia, Dinamarka eta Irlanda aurka atera bait dira, argi eta garbi.

3) Ikusi dugunez, aleman federalak eta frantsesak, beti izan dira interesatuenak horrelako proiektu batetan, eta 1963.ean, Eliseon akordio militar bat burutu ondoren, Aleman-Frantses Ardatz militarra sortu zuten. Paris-Bonn ardatz honek lehenengo 20 urtetan ez zuen ezer egin, baina 1987.etik brigada militar amankomun bat antolatu egin dute, proiektu militar berriekin.

4) OTAN-en barnean zenbait egitura aurkitzen dugu, adibidez talde "informal" bat EUROTALDEA deritzona, 1968.ean sortua eta batzuen aburuz erabilgarria izan litekeena; baina Frantzia eta Islandia ez daude barne. Beste batzuk aproposago kontsideratzen dute Europear Programetarako Talde Independentea (GEIP) 1976.ean antolatuta europear elkarlaguntzarako.

5) Debate honen erdian kokatzen den instituzioa Mendebaldeko Europear Batasuna (Western European Union) dugu, zeinak, egokiena dirudien betebeharrak horretarako. CED-ren esperientzia, hau da mendebaldeko europear gobernuen proiektua alemaniar errearme nuklearraren aurka, pikutara joan zitzaienean, zerbait prestatu behar izan zuten eta helburu horrekin jaio zen MEB hau, 1954.eko Urriaren 27an. Hurrengo 40 urtetan ez du ezer egin, Brusellas-en Kanpo Arazoetarako 7 ordezkarien (B.H.- F- I - Be-Ne-Lux - A. Federal) bulego bat izatetik aparte.

Dena den 1984.ean, instituzio landare honek berrindartze bat ezagutu zuen, interes desberdinak zirela medio. Genscher Alemaniako Errepublikaren Federalaren militar murriztapenen bukaera bilatuz, Mitterrand eta besteek ere, OTAN-eko europear zutabea indartzea

helburu nagusia zeukaten eta Howe-ri egokitu zitzaion EEBB-en onespeneren beharra aipatzearena. Espainia eta Portugal laister izan ziren deituak talde militar honen partaideak izatera eta Gonzalez-ek eta bere homomino lusoak ez zuten asti askorik behar baietza emateko.

Irakurleak jakin nahi izango du zertan ari den instituzio militar hau ezta? Hasteko armagintzan elkarlaguntzaren bila dihardute MEB-ren gobernuek, ikerlan-kosteak gutxitzeko asmoz eta merkatuak zihurtatzeko. Bigarrenez esan behar dugu nola OTAN barnean mamitzen den krisialdia eta interesen diferentziak gainditzeko MEB-ek eremu apropos bat ematen duen eta konpromezu militar gehiagoz⁹.

Honi jarraituz, egungo haize berriekin eta Ekialdeko etsai amorratua urtzen ari denean, Atlantikotik kanpo eta Hego Hemisferioan (Golko Persikoan, Libanon, Afrikan...) lan militarrek burutzeko erakunde berezi bat dugu.

Azkenik; baina ez garrantzi gutxiagorekin, MEB izan daiteke europear konplexu militar-industrial-teknologikoaren oinarria. Mendebaldeko europear gobernuek plagintza militarraz kezkatu daude oso, 80. hamarkadan izandako masa mugimenduen eraginez ez dute lehen bezalako autonomia, arazo militarraz oso eztabaidatu eta kritikatuak izan baitira. Beharkizuna birtute bihurtuz, konbentzionalizazioa errearmeneko biderik zuzenena asmatu dute. Gaur egun, hori da mendebaldeko gobernuen nahia, teknologia emerjente berriak menperatzea, hedakuntz arineko indarrak prestatzea (bereziki Frantzia, Bretania Handia, Italia, Portugal eta E. Espainola) eta edozein momentutan edonon ("Hirugarren Mundua" deitzen duten hesparruan noski, Iparafrikan eta Ekialde Erdian batez ere) interbentzio militar bat izateko. Bide hauek sozialki onartuagoak baitira.

Mendebaldeko politikoen artean bestalde, ez dira kontserbadoreek bakarrik OTAN-en defentsa nuklearraren aldekoak, sozialdemokratak gero eta konformeago agertzen dira liberal eta kontserbadoreen

ideiekin. Ez da egia Europar arma nuklearrak gutxitzen ari direla. Laboristek amore eman dute bere aldebateko desarmearen politikan eta sozialista espainolen gobernua MEB erakunde nuklearrean sartu da burubelarri. Gure kontinente zaharraren nuklearizazio militarra aurrera doa, Ingalaterra eta Frantzia batez ere.

Europar Elkarte Ekonomikoaren proiektuen artean EUREKA famatua dakusagu. Teknologia berriak lantzeko eta nola ez belaualdi berriko armamenduak lortzeko ere, EEE-ko estatuetatik aparte Suezia, Suomi-Finlandia, Suiza, Austria, Noruega eta Turkia sartuta daude Mitterrand-en poztasunerako. Nahiz eta itxura zibilez jantzi, programa honen helburu nagusia Reagan-en Izarretako Gerrari (Defentsa Estrategikoaren Ekimena- Strategic Defence Initiative) erantzuna amankomuna ematea izan da.

Besteen ustez (inglesak) osagarri bat. Baina, oso diferenteak diren R. O'Neill¹⁰ Londresko Ikerketa Estrategikoen Institutukoa eta Glynn Ford europarlamentari laboristaren ustez, EUREKA batez ere programa militar bat da¹¹.

Baina dena ez da gertatzen gobernarien buruetan soilik, euskaldunok laister ezagutuko ditugu proiektu berri hauen ondorioak, Zamudioko (Bizkaia) Parke Teknolójiko berri batetan, radar eta jarraipen instalazio berriak zein Europar Burrukarako Hegazkinaren motoreak egin nahi dituztelako.

MENDEBALDEKO EUROPEAR BATASUNAREN ATXAKIAK

Sei arrazoi emango ditugu hurrengo lerroetan, gure ustez mendebaldeko prozesu militar bateratzaile honen dinamika eta MEB-en kasua konkretuki, oztopatzen dituztenak, alegia:

A) Ez gaude unerik egokienean. Argi dago, Frantzia giro kontrakor batetan CED-ren inizatiba 1953.ean planteatu zen bezala,

Mendebaldeko European superpotentzia berri baten jaiotzak ez duela izango gizarte zibilaren laguntza handirik. Pakearen aldeko mugimenduak sortutako kontzientzia eta kritikek bizirik dira, are gehiago Sobiet Batasunean estrenatu diren perestroika eta glasnot berriekin.

B) Edozein elkarte militarrek aginte politiko bat behar du eta nahiz eta 1992.ean Akta Bakarraren eragin berria espero, denak ez daude ados proiektu zehatz batetan. Britaniarren egoera ez da besteen berdina, iparamerikarren menpe daudelarik oso.

C) La Haya-n 1987.eko bileran argi eta garbi utzi zuten bezala MEB-en estrategia, defentsa nuklearraren guztiz aldekoa da, disuasio nuklearra daukate eredu moduko nagusienetarikoa bat zeinak problema politiko bat baino gehiago gauzatuko duen. Askotan defentsa konbentzionalaren bidetik disfrazatu nahi izan dute mendebaldeko europarrak proiektu militar hau, baina bere alde megatonikoa ez da erreza izkutatzeko. Honek batzuen nagusikeria eta besteen desakordioak dakartza.

D) MEB-ko paktu edo protokoloak OTAN-ek baino betebeharrak gehiago exijitzen du. Hau da, interbentzio militar konkretu baten aurrean, M. Europaren kolaborazioa eska dezake, Golko Persikoan edo Ertafrikan kasu.

E) Pasakoari lotuta esan beharra dago nola askoz errazagoa litzateke armagintzarako elkarlaguntza bakarrik bilatzea. Saio erreagoak izango lirateke baina horretarako ere egitura egokiena (MEB, GEIP, Eurotaldea, Ardatz, ..) eta kontsentsuak aurkitu behar dute.

F) Azkenik, kontutuan hartu behar dugu nola 1989.ean Europa kapitalistan 20 estatu diferenteak diren, eta MEB-en 9 bakarrik kabitzen direla, hots P. Aldekoa-k¹² baieztatzen zuen bezala, ez dela instituzio europarra baizik eta mendebaldekoa soilik eta hori akats handitzat ikusten da.

Sobiet Batasuna eta EEBB-en arteko negoziaketa prozesu plural (nuklear, konbentzional, kimiko-baktereologiko, arazo regionalak...) berri baten ondoren, 1987.etik hona batez ere, bi superpotereak egoera "baketsu" eta baikor batetarantz abiatu direla ematen du. Ikusi dugunez horrek bere alde arriskutsuak ezin ditu ukatu.

Mendebaldeko Europar errearmea ez da gelditu. Zorionez desarmearen aldeko eskakizun nagusia, euromisilen (Irispen Ertaineko Indar Nuklearrak hots Cruise, Pershing, SS-20 eta besteak...) desagerpena suertatuko da laster, Europako alde bietan. Baina Ekialdetik salatu duten bezala, OTAN-eko adituak misil taktiko berriak, Lance (120-480 km.) adibidez, probatzen ari dira etengabe¹³.

Interkonpetentzia kapitalistaren ondorioz, elkarlaguntza europearra ezinbestekoa dute mendebaldeko estatuak, bere lagun amerikarrari abantaila komertzial eta politikoak murrizteko. Hori dela eta plangintza militarrek ez dira gelditzen. Aldiz, Eureka eta Europear Burrukarako Hegazkinaren proiektuari, Superphoenix, Trident edo Tornado-arena gehitu behar dizkiegu.

Mendebaldeko potentzia militarren nahiak, hirutan laburtu genitzaizke:

A) AUTONOMIA. OTAN-en barnean, hau da, bere alde indartsuago bihurtuz eta europear potentzien ahotsa gradu altuago batekin.

B) DEFENTSA NUKLEARRA. Konbentzionalizazioarena mito bat besterik ez da. Ez da inondik ikusten pakezaleek markatutako defentsa alternatibo eta ez-agresiboaren aldeko urratsak. Alderantziz, Trident (B.H.) eta Hades proiektuak¹⁴ aurrera doaz, dudarik gabe.

C) EUROPEAR SUPERPOTENTZIA. Hori da joera nagusia, RFA eta Frantziako gobernuen politika militarra estudiatzen dugunean. EEBB-en ondokoa, liberalismo eta demokraziaren balioak defendatzeko eta bide batez Ekialde eta Hegoaldeko merkatuetan, eskulan merke eta lehengaiak eskuratzeko berma eta aseguru.

Joera militarista hauek ez dira korrante politiko eskuindarretan isladatzen soilik. Jakin badakigu, europear kontserbadoreek ez dutela onartzen defentsa konbentzionalaren aldeko aldaketak Sobiet Batasunaren nagusitasuna azpimarratuz; baina partidu sozialdemokratek (PSF, PSI, PSOE eta B.H.-ko laboristek) disuasio nuklearraren bidea egokiako ikusten dute eta masa mugimendu antinuklear berri bat kaletara bueltatzen ez den bitartean, ez du ematen gauzak kolorez aldatuko direnik.

Oraingo errearmeak ikusmira desberdinak ditu. Ekialdetik Oriente Erdira eta Hegoaldeko Hemisferioari ditu bere kanioiak apuntatzen. Arestian aipatu dugun bezala, horretarako Mendebaldeko Europear Batasuna, Aliantza Atlantikoa baino interesgarriago litzateke mendebaldeko europear politiko gobernarien ustetan. Datozen urteetan, Hedakuntz Arineko Tropak prestatu eta EEBB-ekiko akordioak lortzea (Wartime Host Nation Support Agreement-Gerraldiko Nazio Anfitrioren Laguntza adibidez, RFA-k egin duen bezala) izango dira premiazko helburuak petrolio eta beste merkantziak kontrolatzeko.

Panorama goibel samar hau ikusita, pakearen aldeko mugimendua eta beste mugimendu sozial alternatiboek dema gogor bat daukate aurrez-aurre.

Europa Ez-Nuklearra lortzeke daukagu zibil eta militarki. Orain dela 10 urte altxatu zen mugimendua orain berriro ere beharrezkoa dugu, europear joera inperialista, arrazista eta militaristak gelditzeko.

Nondik hasi? Atzerritar base militar guztiak desagertu behar dira europear lurretatik. Gastu militarren salateka iraunkorrak jarraitu

behar du, armagintzari berregituraketa eta kritika edo objezio fiskalaren bidetik baita.

Bukatzeko, perestroika eta ekialdeko aldaketa demokratikoak aprobetxatuz, bloke militarren arteko lojika amaitu behar dugu betirako eta horrexegaitik ez dugu inola ere europear superpotentzia baten sorrera lasaiki itxaron behar. Hori da gure herronka!!

- 1- Esterminismoari buruzko eztabaida oso interesgarria izan da, azkenengo hamarkadaren erdian, gai honetaz ondoko artikulua hauek gomendatzen dizkiogu irakurleari:
 - **THOMPSON, E.P.** "Notas sobre el exterminismo: El último estado de la civilización". Jatorriz New Left Review-n, Londres, 1982. 121. zb.
 - Gastelaniaz - Mientras Tanto 21. zb.
 - Cuadernos de Comunismo 9. zb.
 - **PETRAS, J.& MORLEY, M.** "The error of E.P. Thompson" END Papers, Nottingham, 83-84.eko Negua 6.zb.
 - **MANDEL, E.** "La amenaza de la guerra y la lucha por el socialismo". Inprecor 30. zb. Madril, 1982.eko Urria.
- 2- Jatorrian **DUNN, L.A.** "Considerations after the INF Treaty". Survival 1988.eko Martxo-Apirila.
SODUPE, K. "Significación e implicaciones del Tratado sobre Fuerzas Nucleares Intermedias" Tiempo de Paz. Madril, 1988.eko Udazkenean berrargitaratua. 10. zb.
- 3- **KALDOR, Mary.** Editorial. E.N.D. Journal. Londres, 1984.eko Abendua-Urtarrila 7. zb. 2. orrialdean.
- 4- Europear Parlamentuaren osaketa 83 eta 89an aztertzen baldin badugu ere, Arc-en-ciel koordinakunde berdea nola 20tik 39 jesarlekuetara (kasik bikoitza) pasatu den, kontutan hartuko dugu. Honen berri izateko irakurri **DREANO Bernard.** "Parlement de Strasbourg: Les diverses nuances du vert" ROUGE & VERT Paris, 1989.eko Uztailaren 3an. 7.zb.
- 5- **LOWE, Ben.** "Notas sobre la europeización y convencionalización de la OTAN". Anti-OTAN-eko Komisioaren Nazioarteko Dossier, 1986.

6- **LOWE, Ben.** Ibidem

7- Hau baieztatzeko ikusi SIPRI Yearbook 1989. Froga nuklearren taula edo/eta ahalmen nuklearra. (F) Stockholm. 19. orrialdean.

8- Ikus- **STRAUSS, F.Josef.** "Dessign for Europe". Stuttgart. 1966. 100. orrialdea. - **WÖERNER Manfred.** "Europe and Atlantic Alliance" Wherkunde N°4. 1976. 175-180 orrialdetan.

Erreferentzia biak aurki daitezke: **BOGE, Volker; NASSAUER, Ofried & SCHULERT, Irene.** "Europeanization and Conventionalization of NATO" artikuluan. Bonn, 1984.eko Abenduaren 14-15ean.

9- **ALDEKOA, Francisco.** "España y la UEO. Condiciones para una entrada". Tiempo de Paz Madrid, 1988. 10. zb.

10- Elkarriketa R. O'Neill-rekin. Londres-ko Ikerketa Estrategikoen Instituto-aren Zuzendaria. Tiempo de Paz. Madrid, 1985.eko Uda. 5-6. zb.

11- **FORD, Glynn.** "Star Wars and EUREKA". END Papers Nottingham, 1985. 13. zb.

12- **ALDEKOA, Francisco.** Ibidem.

13- Ikus **HALLINAM Conn.** "Nuclear modernization and the european smokescreen" Peace Courier. Helsinki 10. zb. 1989.

14- Proiektu nuklear frantsesak Hego Pazifikoan probatzen dira. Rainbow Warrior itsasontzi ekolojistikak bere baitan pairatu zuen 1985.eko uztailaren 5ean, frantses gobernuaren politika nuklearraren ondorioak. Alain Mafart eta Dominique Prieur, frantses zerbitzu sekretuen polizonteeek Auckland-eko portuan lehergailu batez itsasontzia urperatu zuten, Fernando Pereira argazkilaria hil zutelarik. Zelanda Berriko justiziak 10 urteko kartzela-zigorra ezarri zizkien; frantses diplomaziak kaleratu ditu jadanik. Istorio honetaz irakurri Greenpeace. Boletin Informativo Trimestral. 14. zb. 89.eko Udazkena.

EUSKAL HERRIKO HIZKUNTZ ATLASA

G. Aurrekoetxea eta X. Videgain

1. ZER DA HIZKUNTZ ATLAS BAT?

Euskal Herriko Hizkuntz Atlasari buruz hitzegiten hasi aurretik hizkuntz atlasa zer den adierazi nahi genuke. Ereku geografiko batetan hizkuntz aldaketen ikerketa sinkronikoa dela esan genezake. Beraz, atlas linguistiko edo hizkuntz atlasak hizkuntza lantzen du espazioaren arabera.

HIZKUNTZ ALDAKETEN IKERKETA SINKRONIKOA da lehenik. Hizkuntz-aldaketen ikerketa dugu batetik; hau da ahozko hizkuntzaren azterketa dialektala. Sinkronikoa bestetik: oraingo euskaldungoak egiten duen bezalaxe. Ez dugu aztertuko duela 100 edo 200 urte nola mintzatzen zen. Une honetan egiten den erara mugatzen gara, aurreko hizkuntz estadiotara jo gabe. Era berean ez da oraingo forma morfologiko jakin bat edo lexema baten aldaketen azterketa diakronikorik egiten. Hizkuntz aldaketen ikerketa sinkronikoa diogunean zera esan nahi dugu: egun euskara aztertzen den eremuan une batetan, edo hobe esanik denboraldi batetan egiten denaren izpilua eman nahi dugula. Hori bai, ahal denik eta izpilu “argi” eta “garbi”ena, hau da zehatzena. Ahozko hizkuntza bakarrik lantzen du, eta gainera elaboraketarako erabiltzen dituen datuak berak

jasoak izan behar dira. Ez du beste iturririk erabiltzen, hala nola jadanik besteek bildutako daturik, ez eta idatzitako dokumenturik.

Eta hizkuntz ikerketa hori EREMU GEOGRAFIKO BATETAN kokatzen dela esan dugu. Guk aukeratu dugun eremu hori Euskal Herria da. Zehatzago Euskal Herri euskalduna, ahozko transmisioa apurtu gabeko Euskal Herrian euskarak hartzen duen eremua. Eta, ondorioz, ez da diasporan edo Euskal Herritik kanpo dauden euskal kolonia edo komunitateen azterketa linguistikorik egingo.

Beraz, hizkuntz atlasetan hitz baten tokiko aldaketen ikuspegi sinoptiko bat eskaintzen da.

2. HIZKUNTZ ATLASEN HISTORIA LABURRA

Hizkuntzalari guztiak ados ez badatoz ere lau edo bost aro ezberdinetan sailkatzen da hizkuntz atlasen ibilbidea.

2.1. Hizkuntz atlasen hasiera XIX-XX. mendeen bitartean ematen da. J. Gilliéron dugu hizkuntz atlasen sortzaile. Berea dugu (E. Edmont lagun zuelarik) lehen hizkuntz atlasa “Atlas Linguistique de la France” (ALF) (1.902-1.910) deitua. Estatu espainolean, Katalunian, A. Grieria dugu aro honen ordezkari nabarmena, bere “Atlas Lingüístic de Catalunya (ALC) eta “Atlas Lingüístic de la Vall d’ Aran” (ALA) lanekin.

2.2. K. Jaberg eta J. Jud-ek ematen diote hizkuntz atlasen bigarren arori hasiera. “Atlas Linguistique et ethnographique de l’Italie et de la Suisse Méridionale” (AIS) burutu zuten. Aldaketa zenbait ezarri zuten atlasgintza munduan: etnografiari tokia utzi zioten, gaiak orden logiko batez ematen ziren... Estatuan “Atlas Lingüístico de la Península Ibérica” (ALPI) dugu, nolabait, garaikide (1928an hasi; ale bakarraren argitalpena 60an eman zen).

- 2.3. Dauzat-ekin hasten da hizkuntz atlasgintzaren 3. aroa (1940 inguruan). Hizkuntz atlas erregionalak sortu zituen batetik (“Nouveaux Atlas Linguistiques de la France” NALF proiektua) eta bestetik galdera espezifikoak ere ezarri zituen. Hemen kokatzen da “Atlas Linguistique de la Gascogne” (ALG) J. Séguy-ren gidaritzapenean burutua. Hizkuntz atlas honek aurrerapausu haundiak eman ditu atlasgintzan, aldaketa eta berriztatze metodologikoak direla medio. Aro honetakoak dira baita Frantzia estatuan ALLy (Atlas linguistique et ethnographique du Lyonnais) P. Gardette-k burutua eta ALMC (Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central) P. Nauton-ena. Iberiar penintsulan M.Alvarrek jarraitu du Dauzat-en bidea: ALEA (Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía), ALEICan (Atlas Lingüístico y Etnográfico de las Islas Canarias), ALEANR (Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja), ALES (Atlas Lingüístico y Etnográfico de Santander),...
- 2.4. Ere mu handietako atlasak: Europako atlasak (Atlas Linguarum Europae-ALE), Erromania osoko atlasak, Mediterraneokoak, Amerikakoak. Atlas hauetan hizkuntz aniztasunaren arazoari egiten zaio aurre. Bestalde atlas monografikoak ere ikusi dute argia: itsasportu edo kostetako atlasak,.. Penintsulan “Atlas lingüístico de los marineros españoles”.
- 2.5. Bostgarren aro bat ere jar genezake. Metodologian oinarrituz informatikaz baliatuz egindako hizkuntz atlasak. “Atlas Linguistique et Ethnographique de la Lorraine Germanophone” dugu adibide garbia.

3. NON KOKATZEN DA EHHA?

Aurrerago ikusi hizkuntz atlasen aro guztien ondoren hasi du bere abiada **Euskal Herriko Hizkuntz Atlasak (1)**.

Esan daiteke hizkuntz atlasen sasoina bukatuz doan unean sortu dela EHHA proiektua.

Aurreko ia 100 urte horietan ez da, ordea, lo egon euskalaritza. Konta ezinezkoak dira euskararen atlasaren beharra azpimarratuz mintzo izan direnak 1.912an "Cercle d'Etudes Euskariennes" delakoak "émet le voeu qu'un Atlas linguistique du pays basque soit entrepris" esan zuenetik (2). Era berean proiektua martxan jartzeko ahalegin edo saioak ere bat baino gehixeago izan dira tarte luze honetan (3).

Arrazoi bat edo beste dela medio negargarriro atzeratuz joan zaigu euskararen atlasa. Oraingo proiektu hau, beraz, berant dator, oso.

Belu dator batetik inguruko herrialdeetan hizkuntzalaritzaren arlo honek, esan bezala, izan duen hazkundearekin gonbaratzen badugu. Berandu dator baita, eta hau larriagoa da oraindik, euskara bere baitan eta euskaradun gizartea aldaketa handiak jasaten ari direlako.

Jadanik egindako hizkuntz atlas gehienetan baserri edo nekazal giroko munduari eman zaio lehentasuna, garai hartan orduko gizartearen ordezkari zintzoena zelako. Galderak egiterakoan gehienetan ez zuten zailtasun berezirik aurkitzen lekukoengan egunero baliatzen zituzten tresnen eta tekniken izenak jasotzeko. Gure kasuan, aldiz, maizegi gertatzen zaigu lan-teknika hura edo tresna hura duela zenbait urte erabilia ez izatea, edo kasu okerreanean teknika horiek ez ezagutzea edo beraien amatxi edo aitonari entzunak bakarrik izatea. Eman dezagun lihoaren prozedura haria egiteko, arropa ikuzteko bokatak, lurra lantzeko goldea edo nabarra,...

Bestalde bertako hizkuntza batetik galtzen ari da, kanpoko beste hizkuntza batek ordezkatzan duelako, eta era berean lehengo euskalki edo tokiko hizkeraren ordezkari euskara standarra ari da bere esparrua zabaltzen pixkanaka-pixkanaka haiek estaliz. Egoera honetan era desberdinetako interferentziak jasaten ditu euskalgungoak, batetik komunikabide eta presio sozialak dakarren erdararena: 'onil/enbudo', ...; bestetik euskara standarrarena: 'festa/jai', 'amaitu/bukatu' bizkaieraren eremutan; asteko egun eta hilabeteen izenetan, e.a.; Zuberoako zenbait tokitan 'liebre/lièvre' galdeginez "guk beti llepe

erran dugu, oai sartu da erbi. Erbi berria da, egiazko hitza llepe da” ematen dute. Beraz edo galtzen ari da euskara bera edo hizkuntza standarra hedatuz doa bertako hizkeraren gainetik.

Halere besteen atzetik ibiltzeak ezin uka abantailak ere eskaintzen dizkigula, orain arte erabilitako teknika eta metodologia guztiez baliatzeko erraztasuna ematen digu eta. Duela gizaldi bat inguru, hizkuntz atlasak egiten hasi zirenean ez zuten magnetofonorik, dena eskuz jasotzen zuten, lekukoak esan arau. Gure kasuan dena grabatzen da, inkesta-gunean ez da fitsik idazten; gero magnetofonoarekin nahi bezainbat aldiz entzuteko aukera dugu lekukoak eman duen erantzunaren transkribapen zehatz eta ziurragoak lortuz. Honek ez du esan nahi inkestak denbora gutiago eskatzen duenik. Inkesta-mementuan ezer ez idazteak lekukoa lasai hitzegitera darama, emititzen duen produkzioa kantitatez (eta kalitatez) handiagoa da eta transkribaketa luzea gertatzen da.

Orain arte eskuz nekagarriro egiten zen datuen elaboraketa eta kartografia bera ere informatikaren laguntzaz egiteko parada izango dugu.

4. EHHA-REN BEREZITASUN ETA BERRIKUNTZAK

4.1. GALDEKETA.

Galdeketa oinarritzen da parte batez atlasaren emaitzen aberastasuna. Beraz, lortuko diren datuak egokiak izan daitezen galdeketa zehatza izan behar du batetik; eta osoa bestetik, aztertzen den hizkuntzak dituen bereizkuntza guztiak bil ditzan.

Hasierako hizkuntz atlasetan lexikoa eta fonetika ziren lantzen ziren gai bakarrak, sintaxiaz eta morfologiak gehienetan ezer. Egun, oster, morfologiak batipat, atlasetan bere lekunea aurkitu du. Eta sintaxia lantzen duten atlasak ere argia ikusten hasi dira jada.

Gure kasuan lexikoak duen garrantzia ahaztu gabe morfologiari garrantzi eta toki handia egin diogu, jakinez euskarak arlo honetan

daukan aberastasuna, inkesta garairako zailtasun berezia gainditu beharko dugula suposatzen duen arren.

EHHAⁿ euskararen alor desberdinak lantzen ditugu: lexikoa, morfologia, sintaxia eta fonetika. Lexikoari buruz 1.867 galdera inkesta-puntu guztietan galdegiten dira; badira beste 238 galdera espezifikoki toki konkretu zenbaitetan baino ez direnak galdegiten: itsasoari buruz edo itsas arrainez, adibidez, galdera amankomunez gain beste galdera batzu itsas-portuetan baino ez dira galdetzen. Guztira 2.105 galdera lexikoan. Morfologiari buruz 581 galdera dira (hauetarik 321 izen-morfologiaz eta 260 aditz-morfologiaz); sintaxiaz 62 eta konbinaziozko fonetikaz 37 (fonetika historikoa lexikotik jasotako emaitzak baliatuz lantzen da). Guztira 2.785 galdera.

Kopuru hauek orain arte burututako atlasetakoekin erkatuz zertxobait lodiagoak dira. Galdeketa egitean kontutan izan genuen beste herrietan bigarren aldiko atlasak egiten ari ziren bitartean gurean lehena zela, eta galdutako denbora berreskuratzeko heldu ginen kopuru hauetara. Ikus ditzagun orain zenbat galderetako galdeketak erabili izan diren jadanik egindako atlas batzutan (4):

ALF	1.400-1.920	galdera
AIS	arrunta.....2.000	“
	laburra 800	“
	luzea.....4.000	“
ALI	7.000	“
ALG	2.531	“
ALPL.....	1.320	(fonetika eta lexikoa)
ALEA.....	2.500	galdera
ALEANR.....	1.758	“

(ALI: Italiako hizkuntz atlasa)

Lexikoan galdera gehienak ia atlas guztietan egiten direnak dira. Gure kasuan egokitu egin dugu hemengo kulturaren, etnografiaren arabera: “xotx bat” ardi multzo bat da (60 ardi). Neurketa sistema hau hemen bakarrik galdegiten da besteetan ez delako era berean egiten. Elurrari buruz Bretainian adibidez ez da galderarik egiten. Hemen ordea gehiago, batez ere Pirineoetako inkesta puntuetan. Euskal Herria aktibitate ekonomiko oso ezberdinak dituen lurraldea dugu: mendia, itsasoa, burdingintza, nekazaritza, artzantza, zurgintza.... Beraz arrazoi estralinguistikoak nahitaez kontutan hartzen dira.

Morfologia hutsa eta erabilera ere aztertuko da. Batetik eman dezagun ‘-arekin’ morfema edo atzizkia lortu nahi dugula. Baina bestetik atzizki honen balio semantikoa ere, hau da, zein testuingurutan erabiltzen den ere, kontutan hartuko dugu: “alabarekin”, adibidez, ondoko kontestutan bederen ager daiteke:

alabarekin joango naiz arratsaldean

alabarekin bidaliko dizut errekadua

alabarekin konfidantza handia dut

Aditz morfologian ere berdintsu jokatzekoa dugu. Alde batetik morfologikoki aztertzen dugu, hau da non esaten den ‘dio’, ‘deutso’ edo ‘dako’. Baina baita jakin nahi da zein jartzen den bata bestearen kontra; hitz batez sinkretismoaren arazoa:

B “zer diño onek?” / “emon deutso” : bi forma

BN “zer dio honek?” / “eman dako” : bi forma

G,L “zer dio horrek?” / “eman dio” : forma bakarra

Sintaxian polimorfismo handiarekin egiten dugu topo. Eman dezagun perpausa kausal bat egitean “zeren eta” esaten duela lekuko batek. Honek ez du esan nahi “delakotz” ez duela erabiliko. Beharbada beste testuinguru batetan eman lezake. Beste adibide baten konparaketa lantzerakoan ‘adj.+ -egi’ lortu nahi delarik lekukoak “lar” edo “sobera” eman lezake: “hori sobera handia duk”, edo “hori lar handia duk”, edo berdin “hori handiegi duk”. Soluzio baten ordezkari bi edo hiru ere izan ditzake, eta halako kasuak mapa batez tratatzeko ez da hain erraz izango.

Orohar esan behar da Euskal Herrian ahozko hizkuntzari buruz inoiz egin den datu bilketarik handiena, osoena eta homogeneoena egin nahi dela.

4.2. INKESTA-PUNTUAK

Inkesta-puntuen sarearen dentsitatea aztertzeke faktore ezberdinak izaten dira kontutan: eremu horretako geografia, hizkuntzaren egoera, historia, eliza-barrutiak, azokak,... Orokorki harturik, erizpide geografikoak kontutan hartuz, esan ohi da zenbat eta lurrazala lisuagoa izan aldaketa linguistikoak txikiagoak izaten direla ardura, eta ondorioz, hala izanik, sarearen dentsitatea txikiagoa jar daiteke. Era berean zenbat eta ikertu nahi den hizkuntzak aldaki gehiago izan “a priori” sarea ere estuago izango da. Sarea, halere, erregularra, orekatua izaten da, lurralde osoan zehar dentsitate ezberdintasunik edo eta zulgune nabarmenik gerta ez dadin. Sare hau eraikitze unean ez da erizpide demolinguistikorik zuzenki erabili.

Gure kasuan sare-maila inguruko hizkuntz atlasetan baino zarratuago, hertsiaagoa da, euskararen barietate dialektala edo dialektalizazioa auzoko hizkuntzetakoa baino handiagoa delako. Orotara 145 inkesta-puntu kokatu ditugu (5). Inkesta-puntuok honela daude bananduta:

HEGO EUSKAL HERRIA	BIZKAIA GIPUZKOA ARABA NAFARROA	36 36 1 27	100
IPAR EUSKAL HERRIA	LAPURDI NAF. BEHE. ZUBEROA	15 18 12	45
EUSKAL HERRIAN OROTARA			145

4.3. INKESTA METODOLOGIA

4.3.1. Lekukoak

Hizkuntz atlasetan egiten diren inkestak inkesta-puntu jakin horretan jaiotako lekukoekin egiten dira.

Lekuko hauek dialektologoez erabiltzen dituzten arau zehatz batzuren arabera aukeratuak izaten dira, bertako hizkuntzaren eredu egokiena izan daitezen.

Herri gehienetan lekuko bakarrarekin egiten da lan. Bi direlarik gai ezberdinak lantzen dira bakoitzarekin.

4.3.2. “Lehen kolpea”ren teoria

Lehengo dialektologi lanetan, eta baita atlas batzutan, jarraitzen zen lehen kolpearen teoria baztertu egin da gure kasuan. Maiz gertatzen da lekukoari galderak elkarren atzetik egiten

zaizkiolarik ez duela batzutan erabilgarriena ematen, normalean lekukoak emandako lehenbiziko erantzuna “landu” egiten da, eman duen hitzaren ingurua eta arlo semantikoa arakatzuz.

4.3.3. Lexema hutsa

Inkestei dagokienez nolakoak diren ideia bat izateko esan behar da 30 ordu inguru irauten duela inkesta-puntu bakoitzeko inkestak. Transkribaketak egiteko eta abarretarako behar den denbora joz hilabete osoa pasa behar izaten dugu inkesta bat burutzeko. Bildutako zinta hauen bidez Euskaltzaindiaren asmotan dagoen euskara dialektalaren fonotekaren oinarri bat egiten dugu; denetara 4.000 ordu baino gehiago grabatuko dira EHHAn.

Denbora kopuru hauek entzutean bat baino gehiago beharbada harritu egingo dela ez dugu ukatzen. Baina galdeketa berez luzea izatez aparte gure kasuan badira beste arrazoi metodologiko batzu inkesta garaia are luzeago egiten dutenak.

Arrazoi hauetarik bat lexema hutsa lortu nahia dugu. Bestea geroago ikusiko dugun ezezko datuen tratamendua.

Edozein hitz galdetzen dugunean erantzuna era mugatuz jasoko dugu euskaraz. Adibidez, edonori ‘roble’/‘chêne rouvre’ nola den galdetuz gero “aretxa”, “haritza”... emango digu eta ez “haritz” edo “aretx”. Baina behar beharrezko deritzogu lexema hutsa, inolako atzizkirik gabea lortzeari. Lexema hutsezko erantzuna jaso nahi izate honek, hizkuntz erromanikoetan beharrezko ez zen bigarren galdera bat sistematikoki egitera behartu gaitu.

Aditza denean lekukoek esaldiaren arabera ondoko hauek eman ditzakete: “lehert”, “lehertu”, “leherturen”, “lehertzen”. Guk ‘lehertu’ bezalako formak jaso nahi ditugu, beraz partizipioa, eta lekukoari erran-arazten diogu.

4.3.4. Zeharkako metodologia

Ahalaz “calco lingüístico”ak ahal denik eta gehien urundu asmoz itzulpena galdetze sistematik kanpoan uzten saiatu gara lexikoan. Itzulpenaren ordeztu nahiago izan dugu galderaren arabera edo definizioa edo perifrasi, irudi, argazki, eskema ematea, lekukoaren aurrean objektuaren izena aipatu gabe. Horretarako irudi-argazkiak erabiltzen ditugu taxonomia hutsa delarik, edo eta teknologian. Ondorioz, inkesta guztiak lexikoari dagokionez euskaraz egiten ditugu. Aspaldi izan zen inkestagile “indigena” eta kanpoztarraren artean zein den hobeagoari buruzko eztabaida amaitutzat eman dugularik.

Lexikoz kanpoko galderak, aldiz, erdaraz galdetzen dira ardura. Nahiz galdetze sistema bat baino gehiago erabiltzen den.

4.3.5. Erantzunen zehaztasuna

Hasieran esan dugu galderak zehatza izan behar duela emaitza gonbaragarriak lortzeko. Hala egiten saiatu garen arren arazoak sortzen dira inkestagintzan. Askotan erreferentea garbia denean ‘el sol / soleil’ edo ‘zorrot/renard’ ez da arazorik sortzen.

Hala ere batzutan ez da hain sinplea kasu hauetan ere: ‘Lechuza/effraie’ eta ‘mochuelo/chevêche’ galdetzen ditugu. Iparraldean, adibidez, jende gehienek ‘untza’ eta ‘kaheka’ izendatzen dituzte, “bana arraza bera da e! bat arra eta bestea emea” esaten dute. Ornitologo batek onartuko ez lukeen definizioa, baina lekukoaren taxonomian hola da. Guk “jakitate” hori jaso egiten dugu.

Badira baita kontu handiz aztertu behar diren “nahasmenduak”: toki batzutan “arranoa” esaten diote beste batzuk ‘saia’ edo ‘putre’ deitzen diotenari (“buitre/vautour”); edo ez dituzte denek bermoldean bereizten bi erreferente ‘erro’ eta ‘errapea’; edo ‘zilkoi’ eta ‘zilkoste’. Horrelako fenomeno bat zabala delarik, hau da, leku askotan ematen denean, horren azpian zerbait dagoelako seinale dugu.

Arrisku handia daukagu zenbait kasutan hiperronimo edo artxilexemak jasotzeko, gehiago zehaztu gabe. Eman dezagun 'esnea deisten ari den jendea jartzeko erabiltzen den tresna'z galdegiten badugu "jarlekua" edo "eserlekua" jaso dezakegu erantzun bezala. Inkestagilea erne ez badabil eta erantzun honekin konformatzen bada, ez du nahi adina zehaztu erantzuna. Zeren "jarlekua" ez bada ere arrunt faltsua, ez da zehatzena ere, edozein jartzeko leku izaten ahal baita: "alki", "kadira", "kaxeta",... Beraz, honelako kasuetan gehiago zehaztu behar du inkestagileak, jarlekuetatik justu 'korta', 'ikuilu', 'barruki' edo 'tegieta' zeregin horretarako erabiltzen denaz galdetuz.

4.3.6. Disponibilitatea

Lexema baten disponibilitatea ere jasotzen dugu. Eman dezagun 'trigo/blé' galdegiten dugula. Erantzunen artean "gari" daukagu. Iparralde osoan ez da autonomo gisa erabiltzen "garia", bai ordea bakan bada ere hitz batetan, konposatuetan ("gariantzia", gariaren eritasun bat).

Beste kasu bat: badakigu liburuatarik 'perro/chien' esateko nonbait "(h)ora" esaten dela. Galdeginez ez dugu inon lortzen, ez da jadanik autonomo gisa ezagutzen, baina 'ihizikoari nola esaten diozue?' galdetuz "zakur ihiztora erten dugu" lortu da; "(h)ora" zakurra ditakeela ez dakite, motibazioa galdu egin dute. Beste kasu bat gehiago: bizkaieraren eremu batzutan behintzat "hotsa" hitza ez da baliatzen 'ruido/sonido' esateko, baina fosilizaturik eta konposatuetan badugu, "kanpaiari hotza kendu" edo "zaratotza".

Bestalde autonomo gisa baliatu ez arren esaeretan ager daiteke fosilizaturik hitz jakin bat: 'sanguijuela/sangsue' esateko ("izaina", "uzan"...) toki batzutan "xintximaria" "izaina" dela ez dakite baina bada esaera bat "xintximariak ikusi ditu" sufritu duela esateko. Berdin beste esaera honetan: 'debru kaikuburua' diotenek ez dakite "kaikuburua" "renacuajo/têtard" dela. 'Rueca/quenouille' ("erroka" B, "gorua" B, "kiloa" BN, "liñai" G,...) lekuko batek ez daki nola esaten den.

Inkestagileak ia gai honetaz kanturik edo ezagutzen duen galdetzen dio ‘iruten ari nuzu’ proposatuz. Lekukoak baietz erantzun dionean kantuz eman dio inkestagileak “iruten ari nuzu” eta lekukoak segitu du “kiloa gerrian” esanez. Gehiago ez daki. Inkestagileak hitz horren disponibilitatea edo ezagutza-maila nolazbait jaso du eta baita hitz horren transmisio-prozesua.

4.3.7. Bustindura

Bustidura semantikoki bereizgarri edo testuinguruzkoa den ere aztertzen da: “gixon” hitzak izan dezake esanguraz ‘hombre’ edo mesprezuzkoa; edo “xixari”/“zizari” bikoteak errepresentatzen dutenaren txikitasun/handitasuna adieraz lezake; bide beretik ‘xamari’/‘zamari’...

4.3.8. Eufemismoak eta argota

Kontutan hartzen dira baita eufemismoak gure lanean. ‘Cerdo’/‘porc’ esateko “urdea” edo “xerria”, hitzez gain “mahaian borthako erran behar da” diote leku zenbaitetan. Edo behiak umea egin eta botatzen duena esateko “kaana mahaian ez da pollit, ondoko erran behar da”. Edo “kaka egin” esateko medikuaren aurrean “estomagutik libratu” esan behar dela...Kasu hauetan lekukoa hitz egiterakoan erabiltzen dituen erregistro ezberdinez mintzo zaigu.

Behe mailako hizkuntza edo argota ere azaltzen da behin baino gehiagotan gure inkestagintzan: ‘guardia civil/gendarme’ galdetzen dugunean “goardiazibila” eta “txakurra” edo “jandarma” eta “hedexuri” ez ditugu planu berean aztertuko bi hizkuntza maila diferente direlako.

4.3.9. Hitz erabilgarritasuna.

Lekukoak hitz egite-unean bere kompetentzian hitz bat baino gehiago badu zein hitzek daukan preferentzia ere aztertzen da noizbehinka. Sinonimia agertzen denean esate baterako: inkesta-puntu

batetan ‘oir/entendre’ esateko bi erantzun hauek elkarren segidan eman zituen lekukoak “goizean entzun dut kúkia” eta “goizean aitu dut kúkia”, “entzun” eta “aditu” biak eman ditu bere kabuz. Orduan ia zein den gehien erabiltzen den hitza galdetuz, “berdin” dio.

4.3.10. Fraseologia

Fraseologia ere biltzen da neurri batetan: ‘estornudar/éternuer’ galdetzean (urtzintz egin, doministekun...) “urtzintz egin du” eman du erantzunez. Hori norbaitek egiten duelarik ondoan denak ia ezer esaten dion galdetuz “doministekun”, edo “eun urtez” esaten dute. Eta ia besterik den galdetuz oraino, baietza lor daiteke “egunean oilo bat janez”. Edo ‘barba/barbe’ galderan ia esacerarik ezagutzen duten gai honi buruz itauntzean, anitzek berehala ematen dute “gizon bizar gorri, kasu orri”, “bizardun emaztekiek ez dute behar doterik”, “xerri joalduna, ohera itaxura eta emazte bizarduna izugarrizko gaiztoak hiruk”. Edo laratzaren inguruak “laatzan pikoa”, “hango laatza utziik joain duk”...

4.3.11. Datu etnografikoak.

Datu etnografiko asko biltzen da: oilo bat etxera ekartzen zenean laratzean birak egiten “etxera bil, etxera bil” esaten zela, edo laratzak etxeko berri dakiela,...

Lekukoen jakitate enpirikoak eta sinesteak ere kontutan hartzen ditugu: “zotalegunak” edo “igerregunak”/“illegunak” ezagutzen dituztelarik, urteko zein sasoietan ematen diren azaltzen badute erantzun-koadernoetan biltzen da.

4.3.12. Ezezko datuak

Inkestagintza osotuago gertatzen da oraindik “ezezko datuak” deituak erabiltzen ditugun ber; “kontra-galdeketa” sistema hau berrikuntza haundia dugu inkestagintza-metodologian. Zera esan nahi dugu honekin: lekukoak lehenik bere kaxa eman erantzunez gain beste hitz batzu proposatzen zaizkiola ezagutzen ditueneguz galdetuz.

Ezezko datuen erabiltzearen berrikuntza ALGko inkesta konplementarioan J. Séguy eta X. Ravier-ek jarri zuten praktikan. Ondoren ALLOc-en X.Ravier-ek eta ALLOr-en Boisgontier-ek erabili dute (6).

Era honetan bi motatako erantzunak lortzen dira: lekukoak bere kaxa ematen dituenak eta inkestagileak proposatu eta ematen dituenak. Eta horrela inkesta-puntu jakin batetan adierazi bati dagokion adierazle bat bilduz gain, jakin daiteke beste hitzik den edo zein ez den erabiltzen. Ondorioz lekukoaren baitan dagoen hitzen disponibilitate edo erabilgarritasuna neurtu eta hitz horien esparruak argiago jartzen dira.

Eman ditzagun adibide batzu: bada asteko egun bat “larunbata”, “zapateria”, “ebiakoitzea”, “neskeneguna” deitua; ‘sábado/samedi’ nola esaten duten galdetuz jo dezagun “zapateria” eman duela bizkaieraz berba egiten duen lekuko batek. Askotan erantzun hau eman duenak besteren bat ezagutzen du. Aldiz “larunbata” eman duenak ez daki beharbada besterik.

Hitz bat badu fijoak bere kontzientzian, eta beste bat nonbaitetik ikasia du edo badaki beste bateren baten berri: edo elizan aditua, irrati edo telebistan, kantu edo idazkietan, bere ibilaldi, harreman edo esperientzia dela eta, edo ikastolara dabilen iloben ezpainetatik entzuna.

Metodo hau aurrera ateratzeko zenbait glosario, hiztegi aztertu ditugu erantzun posible batzu ezagutzeko. Aukeraketa honen ondorenak zuhertasunez hartu behar dira bistan denez, baina jadanik burutu diren inkestek prozedura honen aberastasuna frogatu digute, eta gurekin hitzegiten ari den lekukoak polimorfismoaren aurrean duen jarrera eta gaitasuna aztertzeko aukera ematen du.

Ezezko datu hauek sailkatzeko kodaketa berezi bat jarri dugu; kodaketa honen bidez proposatutako hitzari buruzko lekukoaren jakituria aztertzen dugu: edo ezagutzen duen eta baliatzen duen, edo beste nonbait (beste auzoko herriren batetan, elizan, irrati,…) aditua

duen, edo hitza ezagutu arren esannahia ez duen ezagutzen, edo nekez onartzen duen, edo zaharra den lekukoarentzat, hau da, “arkaismoa” den, edo esannahi ezberdina duen...

Ezezko datuen metodologia honen abantailak ondoko hauek dira:

- Lekukoaren altxor linguistikoa neurtzea; dakiena eta neurri batez ez dakiena ere.
- Polimorfismoaren azterketa zehatza: lekukoak hitz bat eman du, baina baditu beste bat, bi edo hiru erabil ditzakeenak, edo ezagutzen dituenak eta bere kaxa eman ez dituenak.

4.3.13 Transkribapenak

Inkesta hauen transkribapena oso luzea gertatzen da. Gure jokamoldea zera da: inkesta egin ondoan transkribapena laster egitea. Arriskutsua da lan bi hauen arteko tartea handia izatea. Era berean transkribapena segidan egiteak inkesta osotzeko aukera ematen digu. Transkribatzen ari garenean konturatzen gara zerbait ahaztu egin zaigula edo zehaztasun gutxiko erantzuna dela. Orduan aukera ematen digu inkesta bukatu baino lehen azken eguneko saioan hutsune guzti horiek berriz galdetzeko.

4.4. DATUEN TRATAMENTU ETA KARTOGRAFIA.

Inkesta-puntu guztietan jaso den galdera bakoitzaren erantzunekin mapa bat egiten da. Beraz galdera bezainbat mapa egiten da. Mapok era askotakoak egiten dira. Ikus ditzagun eredu batzu:

4.4.1. Mapa onomasiologikoak: galdera bakoitzari dagokion erantzuna inkesta-puntuetan jartzen da. Honelako mapetan isoglosak marraz daitezke fenomeno ezberdinetako lurraldeak bereizteko. Hauek dira gehien eta maizen agertzen diren mapak. Eman dezagun ‘frente/front’ nola esaten den. Erantzunetan

“bekoki”, “kopeta”, “boronte”, “belar”, ... izango dugu. Edo... erantzun bakarrekoak ere ager daitezke: ‘casa/maison’ esateko euskararen eremu osoan “etxe” daukagu. Honelako kasuetan mapa mononimoak direla esango dugu.

4.4.2. Mapa semasiologikoak: aurrekoaren kontrakoak dira: hauetan lexema bakar baten esannahi ezberdinak aztertzen dira. Oso urriak dira honelako mapak moda zaharreko atlasetan. Eman dezagun badugula “soro” hitza eta jakin nahi dugula zer esan nahi duen hitz honek: batean “landa”, bestean “pentze”, hangoan “mozten den belarra” (“bibelarra” alegia). Edo beste hitz bat emanez “sega” zer den galdetuz toki zenbaitetan belarra mozteko tresna izango da, besteetan egurra edo ohola mozteko. Edo “sarri” hitzak zer esan nahi duen toki ezberdinetan: hemen “geroago”, hor “berehala”, han “maiz”.

4.4.3. Mapa etnografikoak: datu etnografiko bat ezagutzen den ala ez adierazten dute: kultur gertakuntza, tresna edo lanabesa, tresnak zerez eginak diren,... Mapa etnografikoez gain hitzak galdetzerakoan gauzak ere aipatzen dira: lan-tresnak (goldea, orga, sega...) eta abar azaltzen dira. Hizkuntz atlasetan ohitura bat izan da ia hasiera-hasieratik etnografia ere kontutan hartzea. Horrela hitzen mapen ondoan eta mapa etnografikoez gain batetik lanabesen eta objektu etnografikoen irudi eta argazkiak ere azaltzen dira. Adierazia eta adierazlea ia bera den toki ezberdinetan edo eta adierazlea aldatzen denean adieraziak ere aldaketarik jasan duen. Eman dezagun Bizkaian “eskutilla” esaten dena eta Behe Nafarroako “(zurezko) arrastelua” ez dira guztiz tresna berak nahiz funtzio bera egiten duten.

4.4.4. Bestalde mapetan jartzen diren emaitzak lau eratan jarri daitezke (ikus mapa).

4.4.4.1. Puntuz-puntuko mapa: Inkesta-puntu guztietan, salbuespenik gabe, jasotako emaitza idazten da. Horrela egiten da erantzun ezberdinen aberastasun handia dagoenean batez ere, eta area nabaririk ez denean edo zaila denean bereiztea. Lehen denak horrela egiten ziren. Baina oso astun gertatzen da irakurtzeko honelako mapa bat.

4.4.4.2. Area edo eremutako mapak: aurkezteko era arinagoa bihur dadin isoglosa barruan ematen den erantzun nagusiak, letra handiagoz behin jarritz, biltzen ditu hala esaten diren tokiak.

4.4.4.3. Erantzuna alfabeto fonetiko jarri ordeztu zeinu grafiko edo ikur batez errepresenta daiteke. Honela arazoa era abstraktoagoz marraztu arren argiago ikusten dira hitzen mugak. Adibidez, “jin” / “etorri”: “jin” errobo batez, “etorri” laukiz eta “ethorri” hirukiz errepresentatzen dira (7).

4.4.4.4. Ezeztu mapak: ia hitz jakin bat ezagutzen den ala ez azaltzen dute era honetako mapak: “emon leio” edo beste bat esateko “egin liru” non esaten den eta non ez den ezagutzen markatzen dute.

Azkenik, datu hauen elaboraketa eta kartografia automatizatua eginen da gorago aipatu bezala, datu guztiak ordinagailuratu ostean.

- (1) EHHA proiektua zehatzago ikusi nahiz gero ikus G. Aurrekoetxea/X.Videgain "L'atlas linguistique du Pays Basque: Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa", In *Hommage au Musée Basque*, Bulletin du Musée Basque, Baiona, 1. trimestre 1989, 495-510. orr.
- (2) "Cercle d'Études Euskariennes" erakundeak 1912an egindako bilera batetako agirian azaltzen den asmoa.
- (3) J.M. Etxebarria "Euskal Herriko atlas linguistikoaren historiarako", *Euskera* XXXI (1986-2), 375-412. orr.
- (4) M. Alvar "Los atlas lingüísticos de España", in *Presente y futuro de la lengua española*, T.I, Madrid, 1963, 417. or.
- (5) G. Aurrekoetxea /X.Videgain, op. cit. 496-497 orr.
- (6) J. Séguy, Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne. Avant-propos du volume IV; X. Ravier "Le traitement des données négatives dans L'Atlas Linguistique et Ethnographique de la Gascogne", *RLiR* 29, 1965, 622-274 orr.
- (7) J. Allières, "Petit atlas linguistique basque français Bourciez", F.L.V. 1977, IX, 353-386. orr.; eta "Petit atlas Basque-français Sacaze", *Via Domitia*, Toulouse, IX, 1960 eta X, 1961. 82 - 126.orr.

BIBLIOGRAFIA

ALVAR, M., "Estado actual de los Atlas lingüísticos españoles", in Arbor, nº. 243, 1966, 263-286. orr.

ALVAR, M., *Estructuralismo, geografía lingüística y dialectología actual*, 2 . ed. Biblioteca románica hispánica, Ed. Gredos, Madrid, 1973

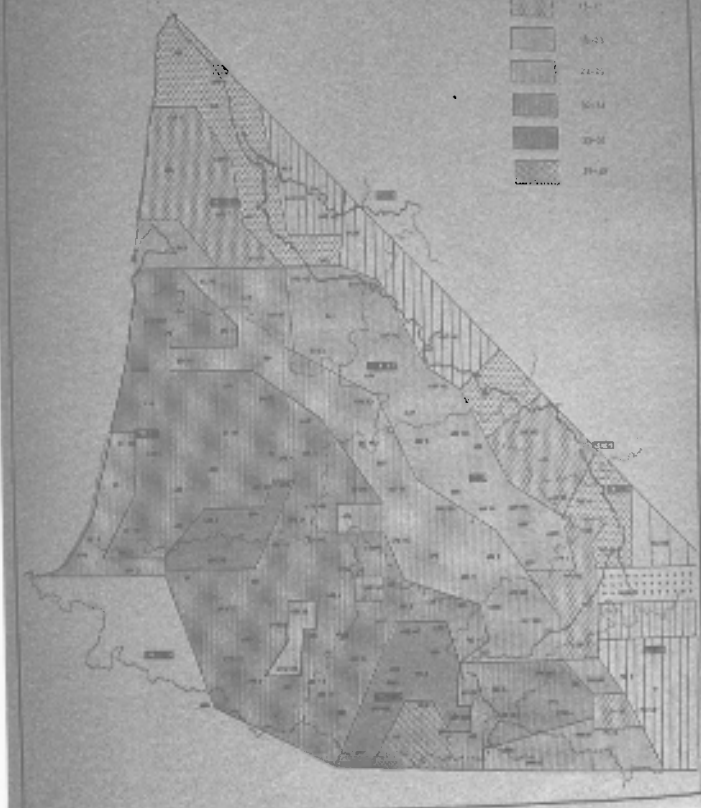
TUAILLON, G., *Comportements de recherche en dialectologie française*, ed. CNRS, Paris 1976

SÉGUY, J. "Les atlas linguistiques de la France par régions" in Langue Française 18: les parlers régionaux, A. Lerond (ed), Larousse, mai 1973

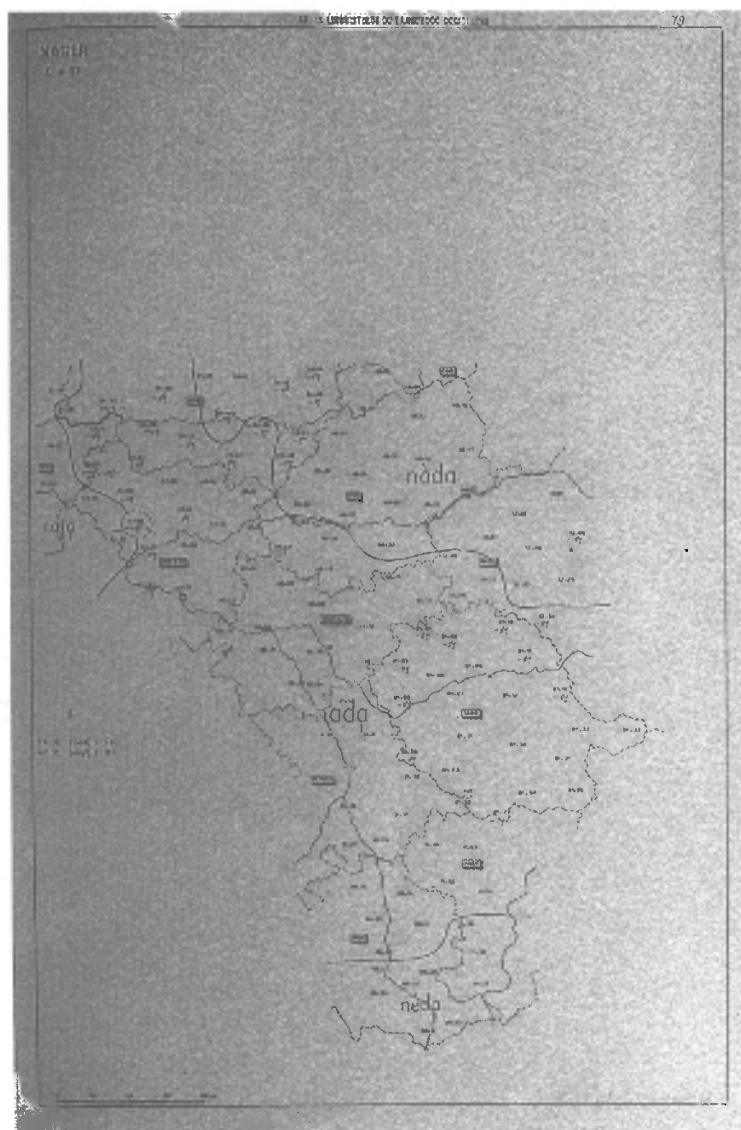
CLAVIER DES COULEURS

Le territoire est divisé en zones d'altitude.
De part des montagnes qui s'élèvent de l'est à l'ouest.
Ces zones sont désignées par des chiffres et des lettres.

	1
	2
	3-4
	5-6
	7-8
	9-10
	11-12
	13-14
	15-16
	17-18
	19-20
	21-22

1. mapa: SEGUY, ALG VI, 2.531. Gaskoieraren mapa.

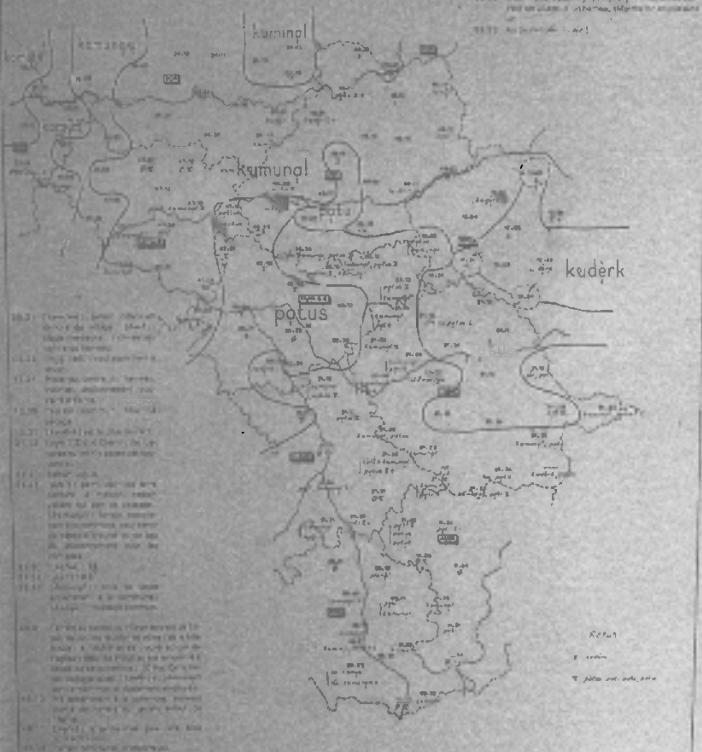

2. mapa: X. RAVIER, ALLOc I, 79. mapa: eremutako mapa.

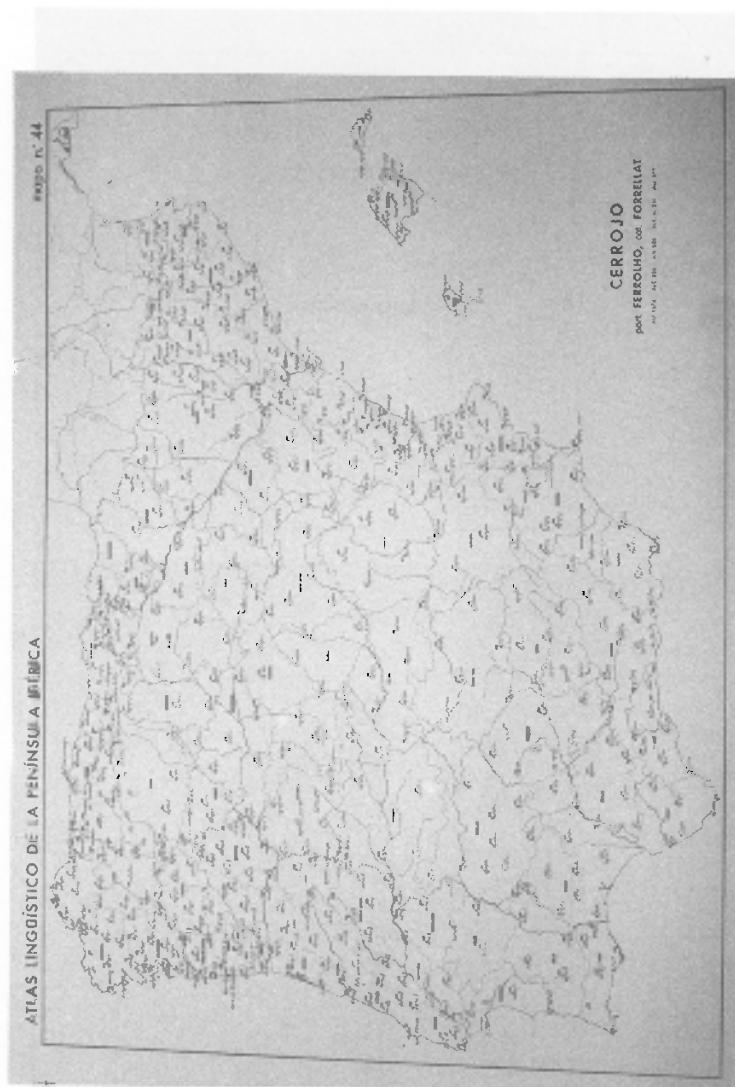
TERRAIN NOUVEAU

1:50 000

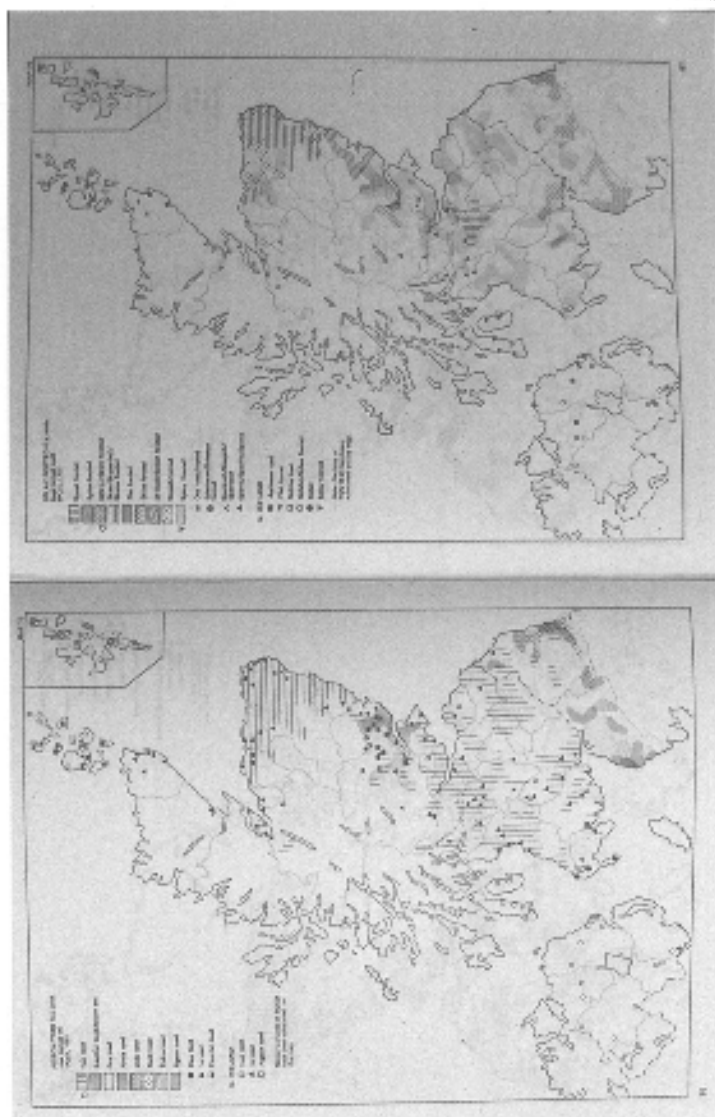
Les données de ce plan sont destinées à être utilisées pour la planification de l'occupation du territoire. Elles ne doivent pas être utilisées pour la planification de l'occupation du territoire. Elles ne doivent pas être utilisées pour la planification de l'occupation du territoire.

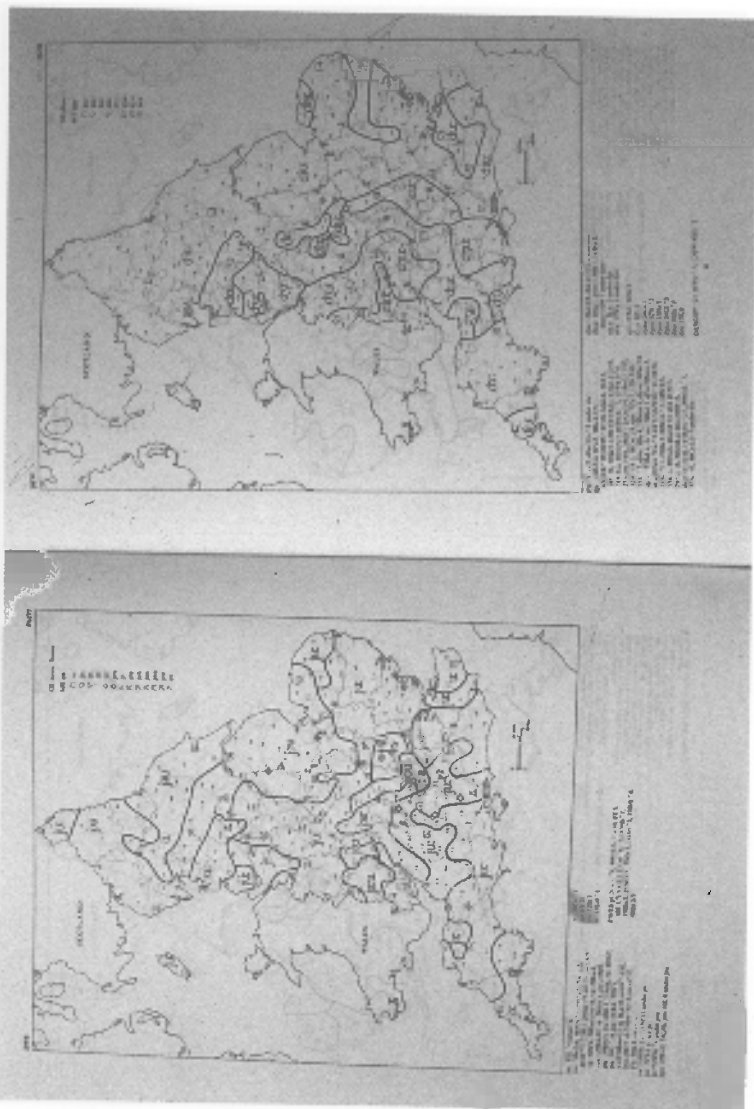
3. mapa: X. RAVIER, ALLOc I, 89. mapa: cremutako mapa.

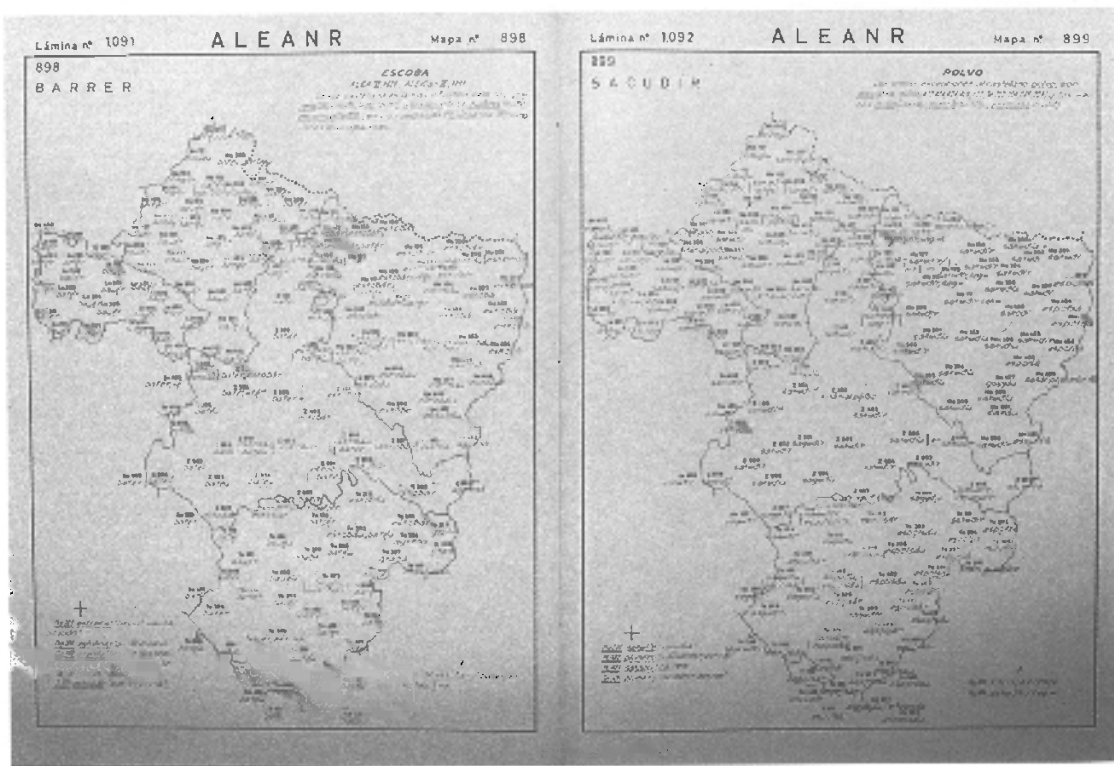
5. mapa: ALPI 44. mapa: puntuz-puntuko mapa.

6. mapa: The Linguistic Atlas of Scotland II, 75-76 mapak: areatako mapa.

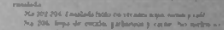

7. mapa: The Linguistic Atlas of England, ph 177-178 mapak: isoglosa mapa.

CONSTITUCION DE UNA COMIDA CORRIENTE

No 101 Consta sobre la ley. - 102 103 104 105 106 En varias partes de la ley. - 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

№ 102 La escuela abarca, nacidos y nacidos. En este caso, los datos son los de la escuela de la zona y algunos de los

Na 327. Vassilada de los bueys y propina, abuelo, con un hijo y
19 años.

Na 1984, há somente uma polina vivente (um parâmetro, como
mencionei a respeito da existência de uma conexão com a extinção).

[illegible]

El 30% de la muestra opina, respecto a la causa del suicidio, que es una falta de amor y cercanía en la relación propia.

Na 50% En verano: *crustacea*, *ura*, *polychaeta* y *caridei* son los más importantes. En invierno: *crustacea* y *caridei* son los más importantes.

[illegible]

Nº 60) *Larabola*, n.º 9, gubernalet u ducatus u Ducatus o
varietas, grande de carne e almeirão 7, porco 1000, grão 1

Nº 504 En el terreno agua, corrientes más raras y ruidosas.

En 1967, la semana siguiente a la publicación de este artículo, se celebró en la ciudad de México el primer congreso de la Unión Internacional de la Juventud, en el que participaron representantes de más de 100 países. En este congreso se adoptó una resolución que recomendaba a los gobiernos de todos los países que se comprometieran a proporcionar a la juventud un espacio adecuado para su desarrollo y participación en la vida social, económica y política.

[illegible]

me lo heen con jupón y charro.

№ 500 803. Кавказ, горы и море дельты
[10] На карте видна гора, вершина в 1 км от моря
на высоте 1000 м, гора, вершина в 1 км от моря
на высоте 1000 м, гора, вершина в 1 км от моря
на высоте 1000 м.

2 101 100. Cadea venetiană 2 100.
2 101 101. Cadea venetiană 2 100. Al final, venetiană 2 100.
altre, căde.

2. 2024. 27. aug. 27. d. paraklausas su klausimais (100% - 100%)

DIETA OREKATUA: OSASUNAREN OINARRIA

Alberto Iturbe

NUTRIZIOA

Nutrizioaz hitz egingo dugu hemen. Denok entzun dugu askotan nutrizio hitza eta berarekin batera doazen kontzeptu asko. Asko idatzi eta asko hitz egin da nutrizioari buruz eta hitzaldi honetan ezin sakonduko dugu kontzeptu guztietan, jakina. Kontzeptu nagusiak aipatu eta beraien gainetik pasako gara xehetasunetan sartu gabe. Gero, ikuspegi orokorra hartu ondoren, elkarriketan sartuko gara eta galdera-erantzunen bidez. Kezka puntualak eta arazo zehatzak aztertu ahal izango ditugu, labur bada ere.

Nonbaitetik hasi behar dela eta, definizio batekin hasiko gara. Zer da nutrizioa? prozesu-multzo bat da. Gizakiak edo animaliak, bizirik dagoen unetik, elikagaiak jaso, absorbitu, metabolizatu, asimilatu (elikagaiek dauzkaten nutrienteak bere baitan integratu), eta behar ez dituen substantziak kanporatzeari dagozkion funtzio eta prozesu guztien multzoari deritzo nutrizioa.

Eta zer da guzti hori? Gizakiaren edo animaliaaren gorputza substantzia desberdinez osatuta dago, molekula eta elementu kimiko desberdinez azken finean. Eta, une oro, gure gorputzaren

barruko molekulak aldatzen ari dira, ingurunearekin elkartrukutzen ari dira etengabe, elikadura edo arnasketa bidez. Elkartruke hori ezinbestekoa da bizirik irauteko.

Gorputza atomoez osatuta dago, baina gorputz hori etengabe aldatzen ari da kanpotik hartzen dituen substantziengatik, atomoak hartzen ditu eta berak dauzkan beste batzu bota. Etengabeko prozesua da, ordenaz eta kontrolaz egiten den prozesua, hain zuzen.

Gaur "ni" bezala identifikatzen dudan atomo bat, bihar beharbada ez da "ni" izango. Adibidez, baso bat ur daukat nik aurrean. Norbaitek galdetuko balit ea baso ura "ni" naizen, ezetz esango nioke, ezetz une honetan. Baina nik ura edaten badut, uraren atomo batzu nire gorputz-egituraren parte bihurtuko dira. Beraz, ur hori, neurri batean, "ni" bihurtuko da.

Hori da azken finean nutrizioa, etengabeko elkartruke kimikoa, bizidun guztiek egiten dutena. Eta zer elkartrukutzen dugu inguruarekin? Oxigenoa, hidrogenoa, nitrogenoa, e.a.

Nutrizioa da, arnasketarekin batera, bizidunak ingurunearekin egiten duen elkartruke biokimikorik garrantzitsuena eta etengabea.

Horregatik nutrizioak eragin handia du gorputzaren aldaketetan eta osasunean. Prozesu kimiko horrek markatzen du gure osasunaren oinarria, nola jaten dugun, gure dieta orekatua den, gure janariaren kalitatea, kantitatea, proportzioa, etab; guzti horrek aldaketak eragiten ditu gure gorputzean eta gure osasunean agintzen du.

Gizakiaren osasuna hiru zutabetan oinarritzen da. Lehenengoa genetika da. Gure gorputza 10^{12} zelulaz osatuta dago, zelula horietako batzu etengabe aldatzen ari direlarik. Gorputzak organoak ditu hartzen dituen elikagaiak absorbitzeko: esteak eta gibelak. Mantenugaiak liseri-aparatutik zelula guztietara igarotzen dira gibelaren bidez. Zelulek kode genetikoa dute eta berorri esker

dakite nola jokatu iristen zaizkien mantenugaiekin, hau da, nola erre, nola erabili, nola asimilatu eta desasimilatu.

Nutrizioa da bigarren zutabea. Genetikak agintzen du zer-nola erabili mantenugaiak, baina mantenugaiekiko prozesu-multzoa nutrizioa da. Hirugarren zutabea *psikea* da, norberak duena eta alda daitekeena, genetika ez bezala. Hiru faktore horiek baldintzatzen dute gizakiaren osasuna. Ez ahaztu osasuna azken finean ahalmena dela, bizitzeko eta bizitzaz gozatzeko ahalmena. Eta osasun-faltak ahalmen-falta adierazten du.

Horregatik da hain garrantzitsua nutrizioa, bizitzarekin oso lotuta dagoelako, gure osasuna alda dezakeelako.

MANTENUGAIEN BEHARRA

Zeintzu dira behar ditugun mantenugaiak? Zeintzu substantzia kimikok dute kapazitatea bizirik irauteko behar ditugun atomoak emateko. Honako hauek dira: proteinak, karbohidratoak, lipidoak, bitaminak, mineralak, oligoelementuak eta ura, disolbente unibertsala.

Gaur egun badakigu gorputzak berrogeitamar bat substantzia desberdin behar dituela bizitzeko. Substantzia horiek ematen diote gorputzari bizirik irauteko behar duena, gorputzak ezin bait ditu sintetizatu. Substantzia horiek, jakina, elikagaietan daude: pare bat karbohidrato, bat edo bi gatz, zortzi aminoazido, hamahiru bitamina eta hamabost mineral edo oligoelemento. Zehatzago, hauexek dira:

- Lehen-lehenik, ura.
- Glukosa.
- Bi azido graso saturatu: azido linoleikoa eta azido minoleikoa.
- Proteinak, hau da, oinarritzko zortzi aminoazidoak:
Balina, Leuzina, Isoleuzina, Lisina, Metionina, Treonina, Fenilalanina eta Triptofanoa.

- Bitaminak: 13 dira. Batzu hidrodisolbagarriak dira: A, D, E, F eta K bitaminak. Eta lipodisolbagarrietan: B₁, B₂, B₃, B₅, B₆, B₉, B₁₂, eta H bitaminak
- Mineralak: kaltzio, magnesio, fosforo, sufre, potasio, sodio, eta kloroa.
- Azkenik, oligoelementuak daude: aluminio, kadmio, zink, kobalto, kobre, kromo, eztainu, fluor, burdina, iodo, manganeso, molibdeno, nikel, berun, selenio, silizio eta banadioa.

ELIKAGAIAK

Gizakia animala omniborua dela esan ohi da, orojalea alegia. Baina kontutan hartu behar dugu horrek ez duela esan nahi denetik jan dezakegula, baizik eta adaptazio-ahalmen izugarria dugula eta gauza garela, gure elikagai nagusia falta denean, moldatzeko eta ordezkokoak jateko.

Elikagai asko jan ditzakegu bai, baina aurreko atalean aipatu ditugun oinarritzko mantenugaiak bakarrik behar ditugu. Zer esan nahi du horrek? Jaten ditugun elikagai guztiek ez dutela errendimendu biologiko berdina ematen gure gorputzean. Jaten ditugun elikagaietan behar ditugun mantenugai guztiak eta behar den kopuruan ez badaude, gure gorputzaren errendimendua murriztuko da eta gure osasuna ahulduko da: eritasunak agertuko dira. Horregatik da hain garrantzitsua dieta orekatua eramatea.

Gaur egun, zehatz-mehatz dakigu adin bakoitzean nolako beharrak dituen gorputzak eta zein den dieta orekatu egokia. Hau da, elikagaiak aukeratuz, errendimendu biologikorik handiena lortzen badakigu, osasunari eutsiko diona hain zuzen ere. Hori jakin arren, dieta orekatua ez badugu egiten geure errua da. Adibide batekin ulertuko da ondo: albaitekoak badaki oilaskoak edo txerriak garai bakoitzean zer nolako janaria behar duen errendimendurik handiera lortzeko, hau da, animalia ondo haztea eta osasuntsua izatea. Horregatik garbi asko

esango dio baserritarrari nolako pentsua eta nolako alea eman behar dion oilaskoari. Ez dio hau, edo hura, edo bestea esango, bakarra baizik, egokiena dena. Eta baserritarrak horixe emango dio, erredimendurik onena lortzeko. Barkatuko didazue gizakiak animaliekin alderatzea, baina uste dut horrela argi geratu dela.

Beraz, mantenugaiak elikagaietan daude. Eta elikagaiak nondik eskuratzen dira? Elikagaiak bi bidetatik datoz: animalietatik eta landareetatik. Hona hemen zeintzu diren:

Animalietatiko elikagaiak

- Esnea eta esnekiak
- Arrautzak
- Arrainak
- Okelak
- Legamiak
- Eztia

Landareetatiko elikagaiak

- Frutak eta fruituak
- Laboreak
- Egosariak
- Barazkiak
- Perretxiko eta algak

Bestalde, gure beharrak zeintzu diren ba al dakigu? Zeintzu mantenugai behar ditugun bai, baina zein kopuru eta proportziotan? Ziurtasun osoz beharbada ez, baina gutxi gorabehera badakigu oso ondo zeintzu behar ditugun adina eta pisuaren arabera. Nutrizioaz arduratzen diren nazioarteko erakundeek ikertu eta gaur egun mundu osoan onartzen diren taulak badaude. Hona hemen bat:

EGUNEROKO EMARI DIETETIKO GOMENDATUAK (E'EBBetan)

Populazioa	Adina (urtek)	Pisua (kg)	Altuera (cm)	Proteina (g)	Biamina liposolugarriak				Biamina hidro-solugarriak				Mineralak								
					A Bit. (ug RE)	D Bit. (ug)	E Bit. (ug a-TE)	K Bit. (ug)	C Bit. (mg)	Tiamina (mg)	Ribofl. (mg)	Niazina (mg NE)	Folazina (ug)	B12 Bit. (ug)	Ca (mg)	P (mg)	Mg (mg)	Fe (mg)	Zn (mg)	I (ug)	Se (ug)
Edoski-tzaileak	0.0-0.5	6	60	13	375	7.5	3	5	30	0.3	0.4	0.5	0.3	25	400	300	40	6	5	40	10
	0.5-1.0	9	71	14	375	10	4	10	35	0.4	0.5	6	0.6	35	600	500	60	10	5	50	15
Haurrak	1-3	13	90	16	400	10	6	15	40	0.7	0.8	9	1.0	50	800	800	80	10	10	70	20
	4-6	20	112	24	500	10	7	20	45	0.9	1.1	12	1.1	75	800	800	120	10	10	90	20
Guzonezkoak	7-10	28	132	28	700	10	7	30	45	1.0	1.2	13	1.4	100	800	800	170	10	10	120	30
	11-14	45	157	45	1000	10	10	45	50	1.3	1.5	17	1.7	150	1200	1200	270	12	15	150	40
Guzonezkoak	15-18	66	176	59	1000	10	10	65	60	1.5	1.8	20	2.0	200	1200	1200	400	12	15	150	50
	19-24	72	177	58	1000	10	10	70	60	1.5	1.7	19	2.0	200	1200	1200	350	10	15	150	70
Edoski-tzaileak	25-50	79	176	63	1000	5	10	80	60	1.5	1.7	19	2.0	200	800	800	350	10	15	150	70
	51+	77	173	63	1000	5	10	80	60	1.2	1.4	15	2.0	200	800	800	350	10	15	150	70
Enakumezkoak	11-14	46	157	46	800	10	8	45	50	1.1	1.3	15	1.4	150	1200	1200	280	15	12	150	45
	15-18	55	163	44	800	10	8	55	60	1.1	1.3	15	1.5	180	1200	1200	300	15	12	150	50
Enakumezkoak	19-24	58	164	46	800	10	8	60	60	1.1	1.3	15	1.6	180	1200	1200	280	15	12	150	55
	25-50	63	163	50	800	5	8	65	60	1.1	1.3	15	1.6	180	800	800	280	15	12	150	55
Edoski-tzaileak	51+	65	160	50	800	5	8	65	60	1.0	1.2	13	1.6	180	800	800	280	10	12	150	55
	Lehenengo sei hilabeteak	60	157	46	800	10	10	65	70	1.5	1.6	17	2.2	400	1200	1200	320	30	15	175	65
Edoski-tzaileak	Bigarren sei hilabeteak	65	163	46	1300	10	12	65	95	1.6	1.8	20	2.1	280	1200	1200	355	15	19	200	75
		62	162	62	1200	10	11	65	90	1.6	1.7	20	2.1	260	1200	1200	340	15	16	200	75

ZENBAIT BITAMINA ETA MINERALENTZAKO EGUNEROKO MARKETA ZIHUR ETA EGOKIAK

Populazioa	Adina (urteak)	Oligoelementuak ^a					Bitaminak	
		Kobrea (mg)	Mangane- soa (mg)	Fluorua (mg)	Kromoa (μg)	Molibde- noa (μg)	Biolina (μg)	Azido pan- toenikoa (mg)
Edoski- tzaileak	0.0-0.5	0.4-0.6	0.3-0.6	0.0-0.5	10-40	15-30	10	2
	0.5-1.0	0.6-0.7	0.6-1.0	0.5-1.0	20-60	20-40	15	3
Haurrak eta Gazteak	1-3	0.7-1.0	1.0-1.5	0.5-1.5	20-80	25-50	20	3
	4-6	1.0-1.5	1.5-2.0	1.0-2.5	30-120	30-75	25	3-4
	7-10	1.0-2.0	2.0-3.0	1.5-2.5	50-200	50-150	30	4-5
	11 +	1.5-2.5	2.0-5.0	1.5-2.5	50-200	75-250	30-100	4-7
Helduak		1.5-3.0	2.0-5.0	1.5-4.0	50-200	75-250	30-100	4-7

GUTXIENEZKO Na, Cl eta K BALIOAK PERTSONA OSASUNTSUENTZAT

Adina	Pisua ^b (kg)	Sodioa ^c (mg)	Kloroa (mg)	Potasioa ^d (mg)
Hilabeteak				
0-5	4.5	120	180	500
6-11	8.9	200	300	700
Urteak				
1	11.0	225	350	1.000
2-5	16.0	300	500	1.400
6-9	25.0	400	600	1.600
10-18	50.0	500	750	2.000
> 18	70.0	500	750	2.000

- Arruntak baino pixka bat handiagoak diren janari-hartzeekin maila toxikoak lortu ahal direnez gero, ohitura modura ez dira gainditu behar taula honetan adierazten diren balioak.
- Izerdi galerak ez dira kontutan hartzen.
- Gehiago hartzeak ez dirudi osasun onura dakarrenik.
- Potasioaren hartze desiragarriak balio hauek baino askoz handiagoak izan daitezke.

DIETA OREKATUA

Batetik elikagaiak ditugu, ikusi dugu zeintzuk diren. Bestetik, mantenugai beharrezkoak zeintzu diren eta zein proportziotan behar ditugun ere badakigu. Hurrengo galdera hau da: Nola konbinatu behar dira elikagaiak, hau da, nola osatu behar da dieta, mantenugai beharrezkoak lortzeko eta osasuna mantendu ahal izateko?

Puntu honetara iritsita, nik neure eritzia emango dut, neure ikasketetatik eta eskarmentutik emango dut eritzia, hau da, nola osatuta egon behar duen dietak orekatua izango bada. Horretarako irudi geometriko bat erabiliko dut: triangelua.

Abereetatik eta landareetatiko elikagaiak ipiniko ditugu triangeluaren albo banatan, baina ez edozein ordenatan, dieta orekaturako garrantzia txikia dutenetatik garrantzi handia dutenetara baizik. Ikus irudia:

ABEERETATIKO ELIKAGAIAK

LANDAREETATIKO ELIKAGAIAK

- . Okela eta eratorriak
- . Arrainak eta eratorriak
- . Arrautzak
- . Esnea eta esnekiak

- . Barazkiak (barazki egosiak)
- . Barazkiak (barazki gordinak)
- . Ekosariak eta fruituak
- . Laboreak eta frutak

Dieta orekatuak triangeluaren profila erakutsi behar du, hau da, dieta osatzeko orduan, azpian dauden elikagaietatik, abereetatikoak eta landareetatikoak, kopuru handia erabili behar da (laboreak eta frutak edota esnea eta esnekiak), erdian daudenetatik kopuru txikiagoa eta azkenik, goian daudenetatik oso kopuru txikiak erabiliko ditugu. Horrela osatzen badugu, dietak oinarri sendoa izango du, triangeluak daukan bezala, orekatua izango da eta osasuna emango digu. Gure dietaren profila, berriz, alderantziz dagoen triangelu batena

bada, hau da, erpinean oinarrituta badago (▽) edo erronbo-itxurakoa bada (◇) ez du oinarri sendoa izango, ezin eutsiko dio orekari eta osasuna galtzera eramango du.

Honek zer esan nahi du? Hor zehar hedaturik dauden hainbat eritzi ez direla zuzenak. Adibidez, okela asko jan behar dela ondo lan egin ahal izateko edo, alderantziz, zenbait jendeak dieta zaindua duela uste du barazki egosi asko jaten duelako. Azaldu dugunaren arabera, bi uste horiek okerrak dira. Beraz, norberak ikus dezake bere dietaren profila zein den. Egin ezazue proba.

Bestalde, asko eta luze hitz egin liteke jateko ohiturei buruz, bai eta egun jaten ditugun landare eta abereen hazkuntzarako erabiltzen diren pestizida, pentsu-mota, hormona eta abarri buruz, hauek baldintzatu egiten dutelako jaten ditugun elikagaien kalitatea eta, ondorioz, gure osasunaren gainean duten eragina. Dena den, oso gai luzea eta korapilotsua denez ezin helduko diogu hemen, aipatu baino ez dugu egin.

Amaitzeko, elikagai-talde desberdinak ikusiko ditugu eta zein den bakoitzaren balioa, alde onak eta txarrak. Horretarako konposizioa aztertuko dugu taulak erabiliz.

BARAZKIAK

Elikagai osagarri onak dira. Bitaminak, mineralak, ura, eta zuntz begetala dituzte. Haien arriskua: egun erabiltzen diren pestizida eta herbizidak, hondakin toxikoz beteta daudelako.

**BARAZKIEN
KONPOSIZIOA 100 g-ko
(hondakinak kenduta)**

Elikagaiak	Hondakinak (%)	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.L.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Zerba	20	22	0,3	2	100	2,5	2800	0,05	0,06	0,4	35
Azalorea	40	30	0,3	3	25	1	100	0,15	0,10	0,6	75
Ziazerba	20	25	0,3	2,3	80	3	10000	0,1	0,2	1	50
Leka	10	39	0,3	2,4	56	1	500	0,08	0,1	0,5	15
Uhaza	30	16	0,2	1,3	30	0,8	2000	0,04	0,08	0,2	18
Piper gorria	20	30	0,3	1,4	8	0,7	1000	0,07	0,08	1	100
Tomatea	3	20	0,3	1,1	11	0,6	1000	0,07	0,04	0,5	20
Horburua	50	50	0,2	3	50	1,5	280	0,2	0,01	0,8	5
Azenarioa	20	40	0,2	1,5	40	0,7	10000	0,06	0,04	0,7	5
Aza	30	25	0,2	1,6	30	0,4	100	0,07	0,05	0,3	50

FRUTAK

Oso elikagai egokia da, mineralak eta bitaminak dituelako, baina kontutan hartu behar da elikagai osagarria dela. Arriskua: barazkietan bezala, azalean itsatsita dauzkaten hondakin toxikoak. Gaur egun fruta, azala kenduta jan behar da. Penagarria da, azalak bitaminak eta zuntza bait ditu, baina hobe da hori galtzea eta ez hondakin toxikoak jatea. Kontan izan, oso ondo garbituta ere, toxizidadearen %30 bakarrik kentzen dela.

**FRUTEN
KONPOSIZIOA 100 g-ko
(hondakinak kenduta)**

Elikagaiak	Hondakinak (%)	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.L.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Laranja	30	42	0,2	1	33	0,4	200	0,08	0,20	0,2	55
Banana	30	100	0,3	1,3	10	0,5	100	0,05	0,04	0,6	8
Madaria	18	60	0,3	0,6	10	0,3	20	0,02	0,04	0,1	5
Sagarra	16	55	0,4	0,4	6	0,3	100	0,04	0,03	0,2	4
Muxika	12	55	0,2	0,8	10	0,6	1000	0,02	0,05	0,9	8
Albarikokoa	8	54	0,2	1	20	0,5	3000	0,04	0,06	0,7	10
Meloia	40	25	0,2	0,7	20	0,5	1200	0,05	0,04	0,6	30
Marrubia	5	40	0,6	0,8	28	0,8	60	0,03	0,07	0,3	60
Geriza	10	60	0,4	1,1	20	0,4	650	0,05	0,06	0,4	10

LABOREAK

Oinarri-oinarrizko elikagaia da gizakientzat. Karbohidratoak eta proteinak dituzte, mineralak eta bitaminak ere bai.

**LABOREEN
KONPOSIZIOA 100 g-ko**

Elikagaiak	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.L.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Gari-ogia (txu.)	280	0,8	8	30	1,4	-	0,11	0,06	1,1	-
Gari-ogia (int.)	286	1,5	9,4	50	3,6	-	0,19	0,13	2,2	-
Makarroiak, fideoak	360	0,6	10	20	1	-	0,12	0,05	1	-
Arroza	360	0,8	7	10	1,1	-	0,08	0,03	1,7	-
Artoa (alea)	360	4,3	9,4	8	2,5	450	0,43	0,10	1,9	-
Zekale-ogia	261	0,7	9,2	38	2,8	-	0,19	0,08	1,1	-

EKOSARIAK

Oso elikagai ona da, denetatik du. Beraien arazoa liseriketa da, astunak direlako eta, bestalde, azido urikoa duten pertsonentzat ez dira egokiak.

**EKOSARIEN
KONPOSIZIOA 100 g-ko
(hondakinak kenduta)**

Elikagaiak	Hondakinak (%)	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.L.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Garbentzua	-	360	6,5	20	130	8	150	0,45	0,18	1,6	-
Babarrun txuria	-	330	2,5	20	130	7	30	0,35	0,20	2	-
edo pinia	-	320	2	22	60	7	100	0,40	0,20	2	-
Dilieta	-	346	2	22	60	5	100	0,55	0,15	2,5	-
Ilar lehorra	-	330	2	25	100	5	100	0,50	0,30	2,3	-
Baba lehorra	-	85	0,1	2	10	0,6	-	0,1*	0,03	1,5	20
Patata	15										

EDARI EZ-ALKOHOLIKOAK ETA GOZOAK

Oso txarrak dira. Kaloriak ematen dizkiote gorputzari baina kaloria hutsak dira, hau da, oso mineral eta bitamina gutxi dituzte. Gorputza bete egiten dute kaloriaz, baina mekanismo enzimatikoei ez diete laguntzen, hau da, gosea desagertarazten dute, ase egiten dute baina ez dute elikatzen, gorputza puztu baizik, desmineralizatu eta ahuldu.

**EDARI EZ-ALKOHOLIKOEN
KONPOSIZIOA 100 g-ko**

Elikagaiak	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.L.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Gaseosa	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolak	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Laranja-zumoa	40	0,3	0,4	11	0,7	-	0,05	0,02	0,2	50

**GOZOEN
KONPOSIZIOA 100 g-ko**

Elikagaiak	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.L.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Azukrea	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eztia	300	-	0,3	5	0,8	-	0,04	0,14	1,2	3
Marmeladak	300	0,3	1	12	0,3	-	0,02	0,02	0,02	-
Txurroak	408	20,1	6,3	69	0,6	120	0,15	0,12	12	-
Madalenak	490	24	5,5	-	-	-	-	-	-	-
Suitzar opilak	360	0,8	7	10	1,1	-	0,08	0,03	1,7	-
Gailetak	380	7	7	45	1,2	-	0,07	0,05	1	-
Txokolata	500	25	4	80	3,5	60	0,07	0,20	1,1	-
Gozokiak	597									

OKELA

Elikagai egokia da, proteinak eta lipidoak ditu. Baina mineral eta bitaminetan urri da. Ez da beraz oinarri-oinarrizko elikagai.

**OKELEN
KONPOSIZIOA 100 g-ko
(hondakinak kenduta)**

Elikagaiak	Hondakinak (%)	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.L.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Behikia (semigrasoa)	16	250	19	18	10	2,5	40	0,06	0,16	3,7	-
Txahalikia (giharrea)	20	156	8	19,5	11	2,4	20	0,14	0,25	6,3	-
Txerriak	16	280	25	15	8	1,7	-	0,60	0,20	3	-
Bildoskia	30	280	24	16	10	1,8	-	0,2	0,25	4	-
Oilaskoa (osoa)	36	200	15	18	12	1,5	-	0,10	0,16	8	-
Untzea	20	160	10	20	16	2,4	-	0,05	0,18	8	-
Serrano urdaiaz	-	170	4,4	33	48	1,4	-	0,15	0,15	4,3	-
Txorizoa	-	210	12	24	30	3,5	-	0,20	0,15	3	-
Urdaiazpiko eg.	-	454	43	17,2	14,2	1,6	-	0,75	0,28	4,25	-

ARRAINA

Ona da. Dituen proteina eta lipidoen kalitatea okelarena baino hobea da. Kaltzioa ere badu.

EKOSARIAK

Oso elikagai ona da, denetatik du. Beraien arazoa liseriketa da, astunak direlako eta, bestalde, azido urikoa duten pertsonentzat ez dira egokiak.

**EKOSARIEN
KONPOSIZIOA 100 g-ko
(hondakinak kenduta)**

Elikagaiak	Hondakinak (%)	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.I.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Garbanuzua	-	360	6,5	20	130	8	150	0,45	0,18	1,6	-
Babarrun txuria	-	330	2,5	20	130	7	30	0,35	0,20	2	-
edo pinta	-	320	2	22	60	7	100	0,40	0,20	2	-
Diliata	-	346	2	22	60	5	100	0,55	0,15	2,5	-
Uar lehorra	-	330	2	25	100	5	100	0,50	0,30	2,3	-
Baba lehorra	-	85	0,1	2	10	0,6	-	0,1*	0,03	1,5	20
Patata	15										

EDARI EZ-ALKOHOLIKOAK ETA GOZOAK

Oso txarrak dira. Kaloriak ematen dizkiote gorputzari baina kaloria hutsak dira, hau da, oso mineral eta bitamina gutxi dituzte. Gorputza bete egiten dute kaloriaz, baina mekanismo enzimatikoei ez diete laguntzen, hau da, gosea desagertarazten dute, ase egiten dute baina ez dute elikatzen, gorputza puztu baizik, desmineralizatu eta ahuldu.

**EDARI EZ-ALKOHOLIKOEN
KONPOSIZIOA 100 g-ko**

Elikagaiak	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.I.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Gascosa	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolak	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Laranja-zumoa	40	0,3	0,4	11	0,7	-	0,05	0,02	0,2	50

GOZOEN KONPOSIZIOA 100 g-ko

Elikagaiak	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.I.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Azukrea	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eztia	300	-	0,3	5	0,8	-	0,04	0,14	1,2	3
Marmeladak	300	0,3	1	12	0,3	-	0,02	0,02	0,02	-
Txurroak	408	20,1	6,3	69	0,6	120	0,15	0,12	12	-
Madalenak	490	24	5,5	-	-	-	-	-	-	-
Suitzar opilak	360	0,8	7	10	1,1	-	0,08	0,03	1,7	-
Gailetak	380	7	7	45	1,2	-	0,07	0,05	1	-
Txokolata	500	25	4	80	3,5	60	0,07	0,20	1,1	-
Gozokiak	597									

OKELA

Elikagai egokia da, proteinak eta lipidoak ditu. Baina mineral eta bitaminetan urri da. Ez da beraz oinarri-oinarrizko elikagai.

OKELEN KONPOSIZIOA 100 g-ko (hondakinak kenduta)

Elikagaiak	Hondakinak (%)	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.I.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Behikia (semigrasoa)	16	250	19	18	10	2,5	40	0,06	0,16	3,7	-
Txahalikia (giharrea)	20	156	8	19,5	11	2,4	20	0,14	0,25	6,3	-
Tzerrikia	16	280	25	15	8	1,7	-	0,60	0,20	3	-
Bildoakia	30	280	24	16	10	1,8	-	0,2	0,25	4	-
Oilaskoa (osoa)	36	200	15	18	12	1,5	-	0,10	0,16	8	-
Untzea	20	160	10	20	16	2,4	-	0,05	0,18	8	-
Serrano urdaiaz	-	170	4,4	33	48	1,4	-	0,15	0,15	4,3	-
Txorizoa	-	210	12	24	30	3,5	-	0,20	0,15	3	-
Urdaiazpiko eg.	-	454	43	17,2	14,2	1,6	-	0,75	0,28	4,25	-

ARRAINA

Ona da. Dituen proteina eta lipidoen kalitatea okelarena baino hobea da. Kaltzioa ere badu.

**ARRAINAREN
KONPOSIZIOA 100 g-ko
(hondakinak kenduta)**

Elikagaiak	Hondakinak (%)	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.L.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Hegalaibur freskoa	50	180	10	20	38	1,2	100	0,1	0,2	2,5	-
Konturbako hegalaibarra	-	300	22	25	340	2,2	100	0,05	0,38	7	-
Sardina	30	160	6,5	22	100	3	100	0,08	0,21	3	-
Bixigua	50	100	3,6	17	30	0,8	-	0,06	0,08	2,2	-
Inasoilarra	50	85	1,3	18	30	0,8	-	0,07	0,08	2	-
Merlenka	50	75	0,5	17	28	0,8	-	0,06	0,08	2,2	-
Makailoa	30	310	5	62	93	2,5	-	0,12	0,25	6	-
Ganba	60	100	3	18	110	1,8	-	0,08	0,15	2,4	-
Muskulua	60	62	1,6	9,8	88	5,8	180	-	-	-	-
Txipiroak	30	80	1	14	144	1,7	250	0,07	0,16	1,4	-

ARRAUTZA

Oso elikagai ona da, denetatik du eta. Horregatik oinarritzko elikagaitzat har daiteke. Alde txar bakarra kolesterola da. Kolesterol-maila handi samarra dauka, baina, era berean, esan beharra dago, kolesterolak arrautzan hartzen duen forma eta koipeekin egiten duen asoziazioa arinena dela, hau da, askoz kaltegarriagoa dela kolesterola esnea eta esnekietan eta okelan, koipe saturatuekin asoziatuta dagoelako hauetan, ondorioz eragin kaltegarria handiagoa izanik. Pertsona heldu eta osasuntsuaren dietan, orekatu izango bada, arrautzak sartu behar dira, astean 4 eta 6 artean.

ARRAUTZA
Arrautzaren elikabilloa beste elikagaiekiko

Elikagaiak	Hondakinak (%)	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.L.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Oilu-arrautza (100 g erabilgarri; 2 pieza osekolik gabe)	11	160	12	12	60	3	1000	0,15	0,30	0,1	-
Eznea, 200 cc	-	130	6	6,6	240	0,2	240	0,08	0,4	0,2	4
Legatza 105 g	55	80	0,5	19	30	0,8	-	0,05	0,1	3	-
Txahala 120 g	20	156	8	19,5	8	2,4	20	0,14	0,25	6,3	-

ESNEA ETA ESNEKIAK

Elikagai ona da, zalantzarik gabe. Oso egokia da. Esnearen problema bakarra koipea da, adin batetik aurrera kaltegarria delako. Hala ere, gaur egun teknologiaren aurrerapenari esker oso erraza da esnari koipea kentzea eta gainerako mantenugaiak bertan uztea. Horregatik, komenigarria da helduek esne deskrematua edatea. Zahartzarorako oso egokia da esnea, mineral eta bitaminetan oparoa delako.

**ESNEKIEN KONPOSIZIOA 100 g-ko
(hondakinak kenduta)**

Elikagaiak	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.I.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Behi-esnea	65	3	3,3	120	0,1	120	0,04	0,2	0,1	2
Ahuntz-esnea	90	6	3,9	190	0,2	25	0,05	0,2	0,3	1
Hauts-esne osoa	490	27	26	920	0,6	1000	0,30	1,4	0,8	4
Krema gabeko hauts-esnea	350	1	36	1200	0,6	40	0,35	1,9	1	6
Esne kondents.	325	8,4	8,1	280	0,4	400	0,07	0,4	0,2	1
Jogurta	82	3,5	3,8	145	0,2	70	0,05	0,21	0,1	-
Gaztamberra	215	15	19	210	0,3	40	0,02	0,30	0,1	-
Manchako gazt.	310	23,5	24,1	400	1	300	0,05	0,47	0,4	-
Gruyere gazta	420	33	30	700	1	400	0,01	0,45	0,1	-
Gazta-atalak	191	15	10	110	-	-	-	0,3	0,1	1,5

KOIKEAK

Koipeak ere jan egin behar dira, baina kontuz. Beti kantitate txikitik hartu behar dira. Bakar-bakarrik ariketa fisiko asko egiten direnean, hau da, energi galera handia dutenek har dezakete kantitate handiagoan. Koipeek kaloria asko dauzkate. Bestalde, bitaminak dauzkate eta, alde horretatik, interesgarriak dira.

KOIKEEN KONPOSIZIOA 100 g-ko

Elikagaiak	Kaloriak	Koipeak (g)	Proteinak (g)	Kaltzioa (mg)	Burdina (mg)	A Bit. (U.I.)	B1 Bit. (mg)	B2 Bit. (mg)	Niazina (mg)	C Bit. (mg)
Edonolako olio hutsa	884	99	-	-	-	-	-	-	-	-
Gurina	720	82	0,6	17	0,1	3200	-	-	-	-
Margarina	720	81	0,6	3	0,3	-	-	-	-	-
Urdaia	760	82	3	5	1	-	0,15	0,04	0,9	-
Txerri-gantzia	825	92	-	-	-	-	-	-	-	-
Maionesa	718	79	1,1	18	0,5	280	0,02	0,04	-	-

konplikatzen duena. Alegia, Pirinioetako erreliebe gogor eta korapilotsuak, altitude berean orientazio desberdinak dauzkaten eskualdeak izatea dakar, faktore honen eragina oso nabarmena delarik: Altitude garaietan, ospel-egutera efektuaren garrantzia handia da oso; hegoaldera begira dauden mahaletan eguzkiak urte osoan zehar jotzen duen artean, iparraldera begira daudenetan berriz gerizpea da nagusi, eta erreliebe gogorraren ondorioz, eguzkiztapen-mailaren aldaketa hau oso nabarmena da bide laburrean; era berean, eta Pirinioen mendebaldeko aldean behintzat, prezipitazioak gehienetan ipar-mendebaldetik datozenez, euri eta elur gehiena ere alde horretarantz orientatutako mahal eta egietan jauziko da. Honela beraz, batetik iparraldera begira dauden mahaletan elur gehiago pilatzen da hegoaldera begira daudenetan baino, eta gainera, eguzkiztapen eskasagoa dela eta, elur honek denbora luzeagoan iraungo du urtu gabetenik –eski-estazio gehienak iparraldera begira egotearen arrazoia haxe dugu, hain zuzen–.

Eskualde batetango innibazio-maila, hau da, bertan erortzen den elur kopurua, eta honen urtean zeharreko banaketa, hala nola elurren iraupena ere oso faktore garrantzitsuak dira bizidun gehienentzako. Izan ere, bizidun gehienek ezin bait dute bizimodu aktiborik egin elurrak irauten duen artean, eta beraz, elurren iraupena zenbat eta luzeragoa izan, are eta denbora gutxiago izango dute izaki hauek euren ziklo biologikoak burutu ahal izateko. Zenbait eskualdetan, elurrik gabeko hilabeteak bost edo sei baino ez dira urtean zehar, eta bertan bizi diren izakiek epe horretan hazi, ugaltu, eta zenbait kasutan urrengo negu luzeari aurre egiteko erreserba-gaiak pilatu behar dituzte, euren arrakasta, guzti hauek burutzeko gaitasunaren menpeko izanik.

Dena dela, eta goimendietako baldintzetan bizi diren animalia eta landare askori dagokienean, elurrak babespen-funtzio garrantzitsua betetzen du. Izan ere, eta neguko hotzak mendi-tontorrek astintzen dituenean, elurrak isolatzaile termikoarena egiten du: 1 m-tako elur-geruza baten azpian tenperatura -1°Ctan mantentzen da, kanpoan askotaz ere hotz gehiago izan arren, eta honi esker, makina bat izakik bizirik irauteko aukera du, letargian

bada ere, izoztera iritsi gabetenik. Elurraren babespen-funtzio honi esker, eta kanpo-tenperatura asko jeitsi arren, ornogabe ugari, eta baita anfibio eta narrastiak ere, neguko letargian mantentzen dira, euren aktibitate metabolikoak minimoetara murriztuz, elurrak urtu eta berriro bizimodu aktiboari noiz ekingo zain.

Goimendietako bizi-baldintzetan eragiten duten faktore garrantzitsuenen artean kontinentaltasuna aipatu behar da. Kontinentaltasuna areagotu egiten da altitudearekin batera, eta honela, zenbat eta altitude garaia goetara igo, negutik udarako eta egunetik gauerako tenperatur aldaketak gogorragoak gertatzen dira. Honela, Pirinioetako tontorretan ez da batere arraroa abuztuaren bertan ere elurra botatzea, eta era berean, eguerdian beroa ezin jasanik egonda ere, gauez izoztu egin dezake. Ondorioz, ingurune-baldintzen ezegonkortasun handia da medio honetan, eta beraz, bizi-baldintzak zailak gertatzen dira oso.

Aipatutako faktore hauetaz gainera, badira beste zenbait baldintza, lokalagoak agian, ingurune goimenditarretan eragiten dutenak, hala nola topografikoak (malda...), geologikoak, edafikoak, eta abar. Guzti hauen ondorioz, medio goimenditarra habitat eta mikrohabitat desberdinez osaturiko mosaiko konplexuaren moduan ageri zaigu, hauetariko bakoitzean komunitate eta asoziazio biologiko desberdinak suertatzen direlarik.

Esandako guztiaren arauera, ekosistema goimenditarrak bereizten dituen ezaugarriarik nabarmenena ingurune-baldintzen ezegonkortasuna izan bide da, honek bizi-baldintzen zailtasuna dakarrelarik. Honela, altitudea areagotzen den heinean, bertako ekosistemetak espezie-kopurua -dibertsitatea- murriztu egingo da. Dena dela, baldintza desfaboragarrien aurrean animaliek askatasun-maila handiagoa ageri dute landareek baino, alegia animaliek, lokomozio-ahalmenaz gainera, erantzun etologikoa ere erabil bait dezakete kanpo-baldintzen aldaketei aurre egiteko.

ORNODUN LEHORTARRAK

Behin medio goimenditarreko baldintza fisiko eta klimatikoak zertxobait azalduz gero, bertan bizi diren ornodun lehortarren bizimoduari buruzko zenbait ideia azalduko dira, beti ere zenbait aspektu kontutan izanik. Batetik, ornodun “lehortarrak” esaten denean, tetrapodoen taldean bildutako ornodunetaz ari garela zehaztu behar da, hots, anfibio, narrasti, hegazti eta ugaztunetaz, nahiz eta espezieren bat edo bestek bizimodu “akuatikoa” izan. Bestetik, espezie goimenditar guztietaz aritzea ere gehiegizkoa litzateke, eta beraz, bizimodu goimenditarrerako moldapen-maila nabariagoa dutenetan sakonduko da, gainerakoak azaletik azalduz. Azkenik, eta bizimodu goimenditarrerako moldapenak aztertu nahi direnez, eta nolabait aztergaiak mugatzearren, hemen agertuko diren espezieak batez ere estaia alpetar eta subalpetarrean bizi direnak izango dira, pagadi eta izeidietako espezieak eta euren bizimodua eragiten duten faktoreak beste baterako utziz.

ANFIBIOAK

Lehentxeago aipatu den legez, animaliek landareek baino askatasun-maila altuagoa dute goimendietako bizi-baldintza gogorretara moldatzeko. Era berean, eta askatasun-mailarekin jarraituz, ornodun lehortarren artean ere desberdintasun nabariak beha daitezke; honela, anfibio eta narrastiek ornodun poikilotermoak izaki –ez dute barne-tenperatura konstante mantentzeko gaitasunik– eta ondorioz, hegazti eta ugaztun homeotermoen aurrean, kanpo-baldintza klimatiko gordinetara moldatzeko, azken hauek baino ahalmen eskasagoak dauzkate. Ondorioz, anfibio eta narrastiek ziklo biologikoak egokituz eta hibernazio luze batez erantzuten diote medio goimenditarraren gogortasun klimatikoari.

Anfibioen kasuan gainera, izaera poikilotermoari, izaera anamniotoa eta arrautza kleidoikorik ez garatzea gehitzen zaio. Ondorioz, anfibio goimenditarren bizimodua mugatuko duten faktore garrantzitsuenak, negu luzeegiak dakarren fase aktiboaren laburtasuna, eta ugalketarako uretara itzuli beharra nola konpondu izango dira.

Goimendietan bizi diren anfibioak ziklo biologikoa moldatu beharrean aurkitu dira: elurrak desagertzen direnean hasten den fase aktibo laburrean, ugaltu, jan, hazi, eta hurrengo negua pasatzeko behar hainbat erreserbagai pilatu behar dituzte; era berean, anfibio hauen larbek, hazi, garatu, eta metamorfosiak eskatzen duen gastu metaboliko handia asetu behar dute. Ondorioz, gehienetan, anfibio goimenditarren fase larbarioa urte askoz luzatzen da, eta zenbaitetan metamorfosia ezabatua ere gerta daiteke.

Espezie konkretuei eutsiz, urodeloen artean hiru dira Pirinioetako estaia menditarraren goiko mugatik gora aurki daitezkeen espezieak: arrabio arrunta (*Salamandra salamandra*), uhandre palmatua (*Triturus helveticus*) eta uhandre piriniarra (*Euproctus asper*).

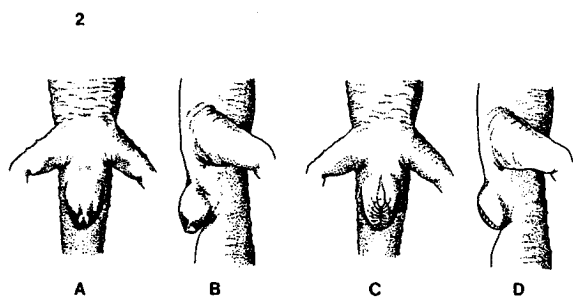
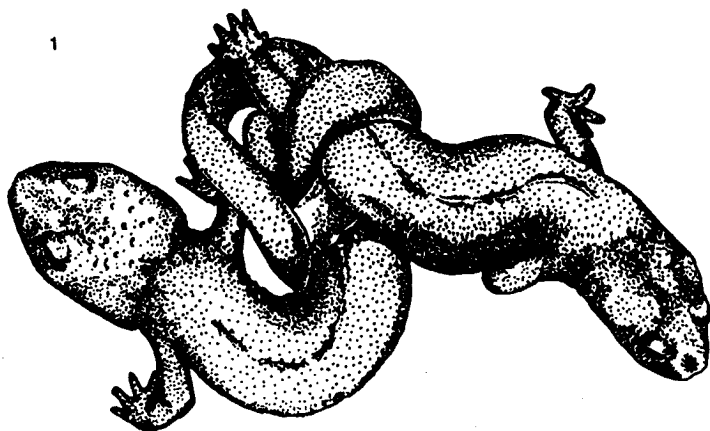

ARRABIO ARRUNTA (*Salamandra salamandra*)

Arrabio arrunta eta uhandre palmatua plastikotasun ekologiko handiko animaliak dira, eta Pirinioetan 2000-2200 m-ko altitudetaraino ager daitezke, estaia subalpetarrean eta larre alpetarretako eskualde baxuenetan ere aurki ditzakegarrik.

Arrabio arrunta (*Salamandra salamandra*)ren kasuan, animalia honek duen obobibiparitateterako ahalmena oso baliozkoa gertatzen da medio goimenditarrean. Izan ere, arrabio arruntaren arrautzaren eklosioa emearen obiduktueta gertatzen bait da, arrautzaren ernalketa eta larben askapenaren arteko epea urtebete edo gehiagokoa izanik. Honela, larbak uretaratzen direnean, euren garapen-maila oso aurreratua dago, metamorfosia gauzatzeko probabilitateak areagotuz.

Uhandre piriniarra (*Euproctus asper*) Pirinioetako endemismo espezializatua dugu, eta ingurune goimenditarrekiko duen lotura estuagatik espezie interesgarria da oso. Esan bezala, uhandre piriniarra Pirinioetako espezie endemikoa da, eta altitude garaietako erreka hotz eta lasterretan bizitzeko moldatuta dago. Animalia hau 700 eta 2400 m-ko altitudeen artean ikus daiteke, populazio garrantzitsuenak 2000 m inguruan aurkitu direlarik. Uhandre piriniarra estenotermoa da –tenperatur aldaketekiko jasankortasun-tarte estua du–, eta ondorioz, 13°C-tik beherako tenperaturak dauzkaten uretan bakarrik bizi da. Udan, uraren tenperatura muga honetatik gora igotzen bada, uhandre piriniarrak putzu sakonenen hondoetan ezkututzen dira, udako loaldian murgilduz. Fenomeno hau *Euproctus*aren arnasketa-mekanismoekin lotuta dago. Izan ere, uhandre piriniarraren kasuan birikak funtzionalak badira ere, murriztuta ageri dira, eta arnasketa kutaneo da nagusi. Animalia aktiboa denean gehienbat urtarra denez, uraren tenperatura altuegia izanez gero, bertan ez da aski oxigenorik izango animaliarene beharrian metabolikoak asetzeko, eta ondorioz, estibaziora edo udako loaldira jotzen du, horretarako putzuen hondoetako ur hotzenak bilatuz. Arnasketa-mekanismo desberdin honen ondorioz beraz, urodela hau erreka hotz eta lasterretan soilik bizi daiteke –oxigenazio-maila altuko uretan alegia–, bere ugalketa-mekanismoak, anatomia eta ziklo biologikoa ere habitat zehatz honetara moldatuta.

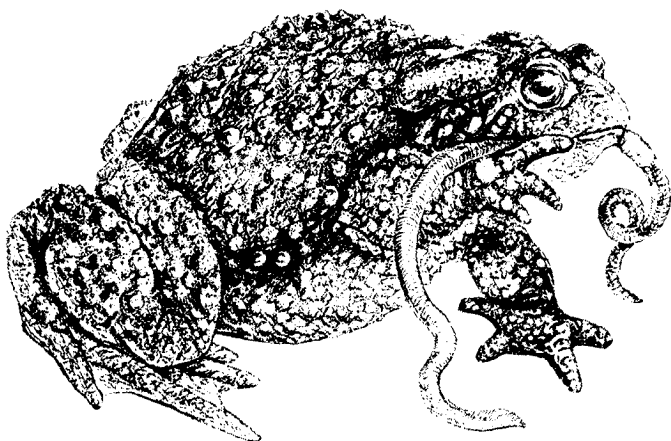
Euproctus asper: 1, akoplaketa; 2, dimorfismo sexuala: A-B, emearen kloaka; C-D, arrarena

Honexegatik, uhandre piriniarraren ernaltze-mekanismoa urodeloen eredu orokorretik at geratzen da; uhandre eta arrabio gehienen kasuetan, barne-ernalketa espermatoforo bidez burutzen da; hau da, arrak espermatoforoa ur-hondoko substratuan uzten du, gero emeak, eta “dantza” nupzial konplexu baten ondoren, ezpain kloakalen bidez hartzen duelarik. Ur lasterretan ordea, mekanismo hau ez da egokia gertatzen, espermatoforoa urak eramango bait luke. Honela, uhandre piriniarrak nolabaiteko akoplamendua behar du barne-ernalketa gauzatzeko –akoplamendua, eta ez kopulazioa, urodeloek ez bait dute zakilik–: beste uhandre baten presentzian arra atzeko hanken gainean altxatzen da, aldi berean isatsa alde batera okertuta. Beste uhandrea gehiago hurbiltzen bazaio isatsaz eta hortzez harrapatzen du, estu-estu trabatuz. Harrapatutako uhandrea ere arra suertatuz gero, burruka labur baten ondoren bakoitza bere bidetik abiatzen da. Emea bada berriz, atzeko hanketako hatzez igurtzitzen duen bitartean, arra bien kloakak elkarrekin kontaktuan jarri arte mugitzen da. Azkenik, arrak, emearen kloakan edo honen inguruan espermatoforo batzuk uzten ditu (batetik laura), ondoren eta atzeko hanketako hatzez lagunduta ezpain kloakalen artean sartzen dituelarik.

Euproctus asperen izaera erreofiloa (korrontezalea) animaliairen beste ezaugarritan ere beha daiteke: morfologiari dagokionean, uhandre piriniarraren soin-enborra eta burua zapalduta ageri dira, korronteari ahalik eta erresistentzia gutxiena eskeintzearren; era berean, emearen ezpain kloakalak organo obipositore konikoa eratzen dute. Organo obipositore hau kloakatik atze-aldera zuzendutako luzakina da, bere funtzioa arrautzak banaka harri-tarte eta harri-azpitan, ur-korrontetik babestuta kokatzea delarik. Arrautz hauek itsaskorrak eta handiak izaten dira, alegia, ur hotz horietan enbrioiairen garapena bermatzeko bitelo-edukin handia behar bait dute.

Euproctus jeneroan hiru espezie bildu dira: *Euproctus platycephalus* uhandre sardiniarra; *Euproctus montanus* uhandre korsikarra; eta azkenik *Euproctus asper* uhandre piriniarra. Hirurak endemismo goimenditarrek ditugu, eta antzerako ezaugarri estenotermo eta erreofiloak aurkezten dituzte. Dirudienez, hiru espezie hauek oraingoak baino garai hotzagotatik gertu diren talde

erreliktikoak dira, ur hotz eta lasterretarako moldatuak, eta klimaren berotzearekin batera, ingurune goimenditarretara bildu behar izan dutenak. Jatorri glazial honek ematen digu gainera, animalia hauen izaera erreofiloaren arrazoa: azken batetan, glaziazio-garaieko baldintza klimatikoak gaur egun goimendietan gertatzen direnak bezain latzak edo latzagoak izan bide ziren, eta ondorioz, *Euproctus*-ak bezalako animalia poikilotermo batzurentzat abantailatsua zatekeen uretan bizitzea, bertan tenperatur aldaketak askotaz ere eskasagoak izango bait ziratekeen. Honela, animaliatxo hauek ur laster haietan bizitzeko moldatu ziren, gaur ageri dituzten ezaugarriak orduko moldatze-prozesuaren ondorio izanik.

APO ARRUNTA (*Bufo bufo*)

Anuruei dagokienean, lau dira Pirinioetako altitude garaienetan ikus daitezkeen espezieak: apo arrunta (*Bufo bufo*); apo lasterkaria (*Bufo calamita*); txantxiku arrunta (*Alytes obstetricans*); eta azkenik baso-igel gorria (*Rana temporaria*).

Apo arrunta (*Bufo bufo*) eta apo lasterkaria (*Bufo calamita*) hedapen zabaleko espezieak ditugu, eta itsas-mailatik goimenditaraino aurrki ditzakegu, Pirinioetan 2600 m inguruko altitudetaraino hel daitezkeelarik.

Txantxiku arruntak (*Alytes obstetricans*) aipamen berezia merezi du, bai ugalketa-garaiean (ernalketan eta arrautzak zaintzen bereziki) arrak betetzen duen lan bitxia dela eta, eta baita altitudearekin erlazionatutako metamorfosi-atzerapenaren muturreko adibidea delako ere. Lehen aspektuari dagokionez, txantxikuaren kasuan, eta gainontzeko anuru gehienetan bezalaxe, kanpo-ernalketa anplexu bidez burutzen da, baina kanporatutako arrautzak lehorrean garatzeko moldatuta daude, gainentzeko anuruetan ez bezala; arrautza hauek zorro luze batetan sartuta daude, eta lokarri bat eratuz kanporatzen dira, ale bakoitzaren inguruan likidoz osotutako ganbara kapsular bat garatzen delarik. Behin ernalketa burutuz gero, eta atsedenaldira baten ostean, arrak arrautzez osotutako lokarria atzeko hanketan trabatzeari ekiten dio, gerri pëlboroaren gainean sorta bat eratuz antolatzen dituen arte. Une honetatik aurrera, arrak arrautzak bizkarrean eramango ditu ia eklosioa gertatu arte, gauero ordu laurden edo ordu erdiz uretan izatea aski izanik enbrioien garapena bermatzeko. Behin arrautzak eklosiorako prest daudenean, arrak putzuren batetan uzten ditu, eta zapaburuak berehala jaioko dira.

Zapaburu hauen garapenak altitude baxuagoetan 2-3 hilabete aski dituen arren, goimendietako balditzetan askotaz ere gehiago iraun dezake, urtebete eta bi urte dauzkaten zapaburuak arruntak izanik. Ildo honetan, ANGELIER-ek 2400 m-tan kokatutako iboi bateko zapaburuen adina 20 urtekoa zela atera zuen. Kasu honetan beraz, animaliak bere bizi-baldintzen muga leudeke, eta txantxiku-populazioa harrapari eta lehiakiderik ez izateagatik mantenduko litzateke.

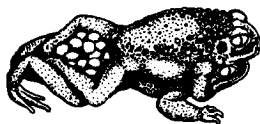
Azkenik, baso-igel gorria (*Rana temporaria*) da anfibioen artean menditarrena, ia 3000 m-raino hel daitekeelarik. Altitude baxuagoetan ia erabat lehortarra bada ere, goimendietan baso-igel gorria ugalketarako erabiltzen dituen ibai eta erreken inguruan bizi da.

Ikus daitekeenez beraz, izaera goimenditar hertsia duen anfibio bakarra uhandre piriniarra (*Euproctus asper*) dugu, eta gainerako espezie guztiak, optimo altitudinala altitude baxuagoetan izanda ere, goimendietako baldintzetan ere bizitzeko adina plastizitate ageri duten espezieak dira.

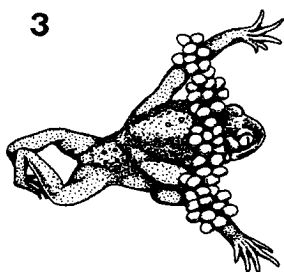
1

2

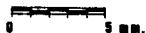
3

4

5

Alytes obstetricans.

1.- Anplaxu leunbaru.

2.- Erruketa eta ornalketa.

3.- Arrak, arrantz-kordq hankutan
trabatu ohi du.

4.- Arra, arrantzak hanken gainean
egokitu eta gora.

5.- Txantxiku-arrantza.

1 eta 5, Huellman 1986 orf.tik moldatu
dira; 2,3 eta 4 berriaz, Grassé 1976
orf.tik.

NARRASTIAK

Narrastiaak ere, eta anfibioak bezalaxe, animalia poikilotermoak dira, hau da, barne-tenperatura erregulatzen ahalmenik ez dute, eta ondorioz, euren iharduera metabolikoak kanpo-tenperaturaren menpeko dira. Beraz, elurra eta izotza iristen direnean ezkutaleku bat aukeratu eta bertara sartu behar dute hibernatzera, eta udan ere bizi diren lekuko txokorik epelenak aukeratzen dituzte gaua pasatzeko: apis sugedorriak (*Vipera aspis*), eta sugandila bizierruleak (*Lacerta vivipara*), eguzkitiko argiarekiko elkartut kokatutako harlauza ilunak aukeratzen dituzte ezkutatzeko.

Era berean, animalia hauen kasuan ere, elurrak babes-funtzio garrantzitsua betetzen du; aipatu bezala, metroko elurraren azpian tenperatura -1°C -koa izaten da, kanpoko tenperatura asko jeitsi arren, eta honela, animalioek hibernazio luzeak jasan ditzakete izoztera iritsi gabe.

Narrastien goimendietako hedapen eta banaketari buruzko lanak ez dira oso ugariak. Sugandilen artean horma-sugandila (*Podarcis muralis*) da ugariena; hedapen zabaleko animalia honek moldagarritasun ekologiko handia ageri du, eta Pirinioetan Midi de Bigorre-ren tontorrean ere (2865 m) ikusi izan da. Horma-sugandila oportunistak da izatez. Ia Europa kontinental osoan bizi da, iparraldetik Belgika, Holanda, eta Alemaniako iparralderaino hedatuz; hegoaldeko mugak berriz, penintsula iberiarreko erdialdea, Italiako hegoaldea, eta Balkanetako hegoaldea ditu. Animalia bizi deneko lurralde ia osoan, horma-sugandila habitat dibertsuenetan aurki daiteke, eta orokorrean gainerako sugandilak baino espezie bizi eta ausartagoa izaten da, eta gizakion gertutasunean ere ondotox baino hobeki moldatzen dena.

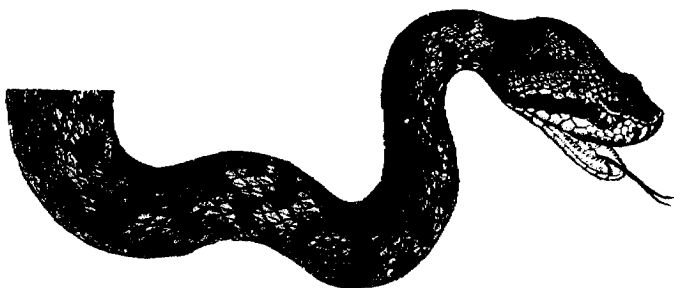
Mendi-sugandila (*Lacerta monticola*) aurreko espeziearen antzerakoa da oso itxuraz, baina hura ez bezala, hau espezie menditar hertsia dugu. Endemismo iberiarra izanik, penintsulako

eskualde menditsu batzutan aurkitu da soilik –Sistema Zentralean, Galizako mendietan, Kantauriko mendi-katean eta Pirinioetan–, beti 1100 m-tik gora. Mendi-sugandilak ondo eusten dio hotzari, eta negu luzeak, eta uda aldakor eta euri eta lainoz etenak gertatzen diren lekutan bizi da. Pirinioetan 1500 eta 2800 m-ko altitudeen artean behatu izan da, populazio sendoenak estaia subalpetarrean, eta baso-gaineko mugetan direla. Habitat harritsuak aukeratzen ditu: haritzak, harkaitz handiak, mendipinuz eta txilarrez hornitutako mendiska harritsuak, e.a.

Azpmarratzekoa da era berean, 240 m inguruko altitudetarainoko zoikaztegi eta erreka-bazterretako belardi hezeetan bizi den sugandila bizierrulea (*Lacerta vivipara*). Izenak dioen bezalaxe, animalia hau obobibiparoa da, baina obobibiparotasun hau Europako iparraldeko eta Pirinioetako populazioetan burutzen da batez ere, penintsulako eskualde epelagoetan obiparotasun soila gertatzen delarik. Zenbait autoreren ustetan (BOULIERE-renetan e.b.), estaia alpetarrean bizi diren narrasti guztiak obobibiparoak izan bide dira; dena dela, eta hau baieztatzerik ez dugun arren, garbi dagoena zera da: obobibiparotasuna altitudearekiko, eta batez ere baldintza klimatikoen aldakortasunarekiko moldapen gisara ulertu behar dela alegia.

Narrastiekin, eta bereziki obobibiparoekin jarraituz, aspis sugegorria (*Vipera aspis*) ere ugaria da oso Pirinioetako bazter garaietan, eta bertan ibiltzen diren mendizale gehienek ederki asko ezagutzen dute. Gainerako sugegorriak bezala, aspisak ere izaera lasaia izaten du, eta gizakiaren presentzia somatuz gero ihesari ekiten dio ahalik eta azkarren. Halaz ere, ustekabeen zapaldu, edo zirikatzen bazaio, agresibitate handiz erantzuten du, normalean ehizerako dituen betagin pozoindunak defentsarako ere erabiliz. Honek ez du esan nahi ordea, aspis sugegorria mendizaleentzako arriskutsua denik; aitzitik, eta espezie honen pozoina europako sugegorrien artean aktiboena den arren, bere burua defendatu beharrean aurkitzen denean, sugegorriak ez du normalean lehen saioan betaginic sartzen, eta erasotzailea muturraz joaz

uxatzen saiatzen da, meatxua txistu ozen baten borobilduz. Beraz, eta oraindik askotxok kontrakoa uste badu ere, sugedorriak ez du inolako arriskurik suposatzen gizakiontzat, eta hauetariko bat bidean topatuz gero zuhurrena bakean joaten uztea izanen da. Pirinioetan, aspiz sugedorria 2600 m-ko altitudeetaraino aurki daiteke. Gainerako sugedorriek bezala, honek ere taldetan hibernatzeko joera ageri du, urritik apirila edo maiatzarainoko negu luzea elurpeko ezkutalekuren batetan igarotzen duelarik.

ASPIS SUGEGORRIA (*Vipera aspis*)

Estaia menditarraren gaineko mugetan, eta bereziki larre moduko begetazioa ageri duten haran garaietan musker liraina (?) (*Lacerta agilis*) aurki daiteke. Espezie hau Europako larre eta belardietan bizi da, baina hegoalderantz, penintsulan Pirinio Zentraleko haran bakar batzutan baino ez da aurkitu, bertan 2000 m-ko altitude inguruan behatu delarik.

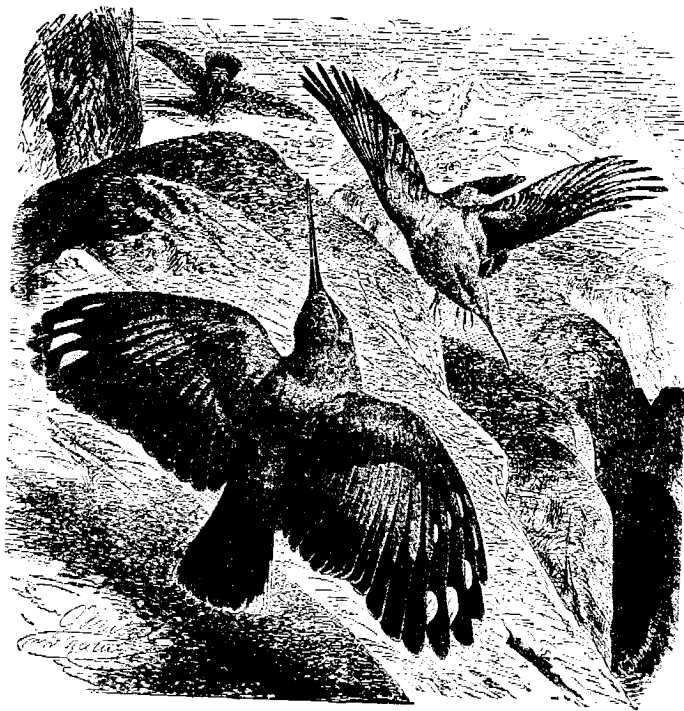
Azkenik, aipatutako narrastiez gainera, eta estaia menditarraren eskualde garaietan, altitude baxuagotakoak diren beste zenbait espezie ere ager daiteke tarteka, hala nola, zirauna (*Anguis fragilis*), suge berde-horia (*Coluber viridiflavus*), eta iparraldeko suge leuna (*Coronella austriaca*).

Hegaztiak dira goimendietako ornodun lehortarren artean errazen ikus daitezkeenak, eta era berean, ezpezie-dibertsitate handiena ere talde honetan aurkituko dugu. Izan ere, hegaztiek, metabolismo altuko animalia homeotermoak izateaz gainera, badute beste abantailarik inguru latz honetara moldatzeko. Batetik, kontutan hartu beharrekoa da lumaxkak direla sortutako isolatzaile termikorik hoberena (guk geuk ere horiexek erabiltzen ditugu mendiko zamarrak eta lotarako zakuak egiteko). Baina gainera, hegan egiteko ahalmenak baldintza gogorrenetatik urrundu eta toki erosoagoen bila joateko aukera ezin hobea eskeintzen die hegaztiei. Beren izaeraren ezaguarri hauek direla eta, hegaztiak, altitude garaianetan suertatzen direnak bezain bizi-baldintza latzetara moldatzeko animalia aproposak dira.

Pirinioetan ikus daitezkeen hegazti guztiei buruz aritzea gehiegixko litzateke noski, eta beraz, lan honetan estaia alpetar eta subalpetarrean aurki ditzakegun espezie nabarmenenak azalduko dira soilik, baso menditarretako hegaztiak, eta baso-gaineko eremuetan tarteka agertzen direnak beste baterako utziz.

Estaia alpetarrean, hau da, 2200 m inguruko altitudetik gora ageri zaizkigun espezieen artean ugarienetariko bat buztangorri iluna (*Phoenicurus ochruros*) dugu. Txoritxo urduri hau menditarra da jatorriz, baina bere joera saxikola dela eta, orain altitude guztietan aurki daiteke, giza ihardueren ondorioz sortutako horma, harrobi, eta mota guztietako eraikuntzak kolonizatu dituelarik. Arra nahiz emea, behin eta berriro astintzen duten buztan gorri nabarmenari esker ezagutu daitezke. Arra oso iluna izaten da, ia beltza, eta eme eta gazteek berriz kolore arre iluna izaten dute. Ez dira batere taldezaleak, eta normalean bakarka, edo eta binaka bizi dira. Elikadura intsektiboraa dute batez ere, baina negu partean bereziki ale eta fruitu txikiak ere jan ditzakete.

Mendi-tuntuna (*Prunella collaris*) eta elur-txonta (*Montifringilla nivalis*) ere Eurasiako mendi-kateetan sortutako espezieak ditugu, baina hauen kasuan, klima hotzetan mantentzeko joera nabarmenagoa da. Mendi-tuntuna adibidez, 1800 m-tik gorako harritza eta formazio estepatarretan bizi da, optimo altitudinala 2000 eta 2400 m-ko altituteen artean duela. Honek ere elikadura intsektiboroa du batez ere, nahiz eta eguraldi txarra denean hazi eta fruitu txikiak ere jateko gai ba den. Mendi-tuntunak ez du hegarako joera handirik; normalean hegaldi laburrak egiten ditu, berehala lurreratuz, eta orduan gehienetan lurrean bertan edo eta harriren baten gainean jartzen da, eta ia inoiz ez zuhamuska eta sasitan.

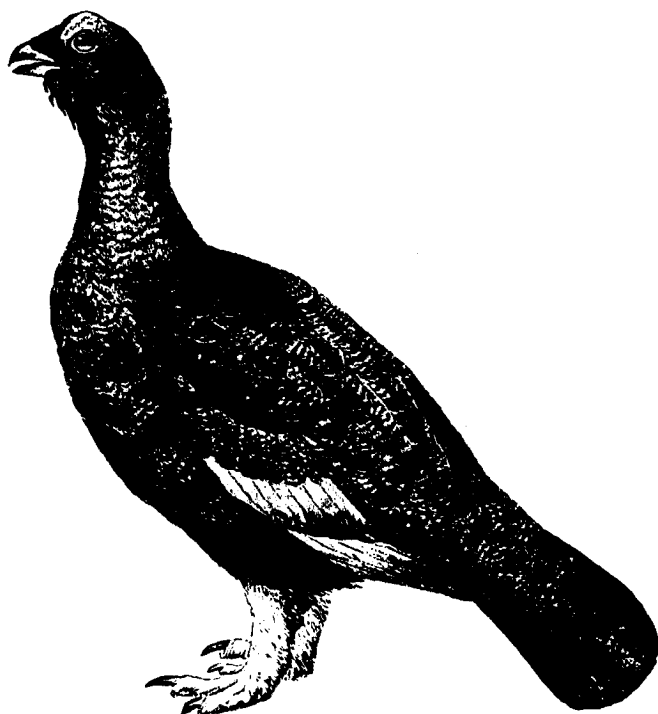

HARKAITZ-TXORIA (*Tichodroma muraria*)

Elur-txonta ere 2000 m-tik gorako harriztatan bizi ohi da, baina hau hazijalea da gehienetan, eta intsektuak eta beste ornogabeak txitatze-garaiean soilik harrapatzen ditu. Aurreko espezieak baino taldezaleagoa da, eta neguan, migrazio altitudinalik burutzen ez badu ere, klima atseginagoa duten mendietarantz joaten da, inibazio laburragoa duten eskualdeak aukeratuz.

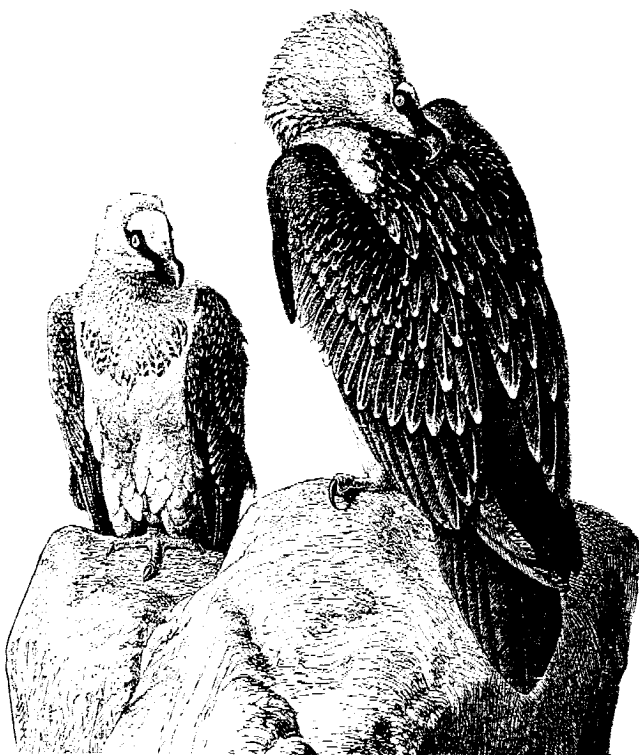
Espezie paleomenditarren artean harkaitz-txoria (*Tichodroma muraria*) ere aipatu beharra dago. Espezie hau ere normalean 2000 m-tik gorako altitudetan bizi den intsektiboro espezializatua dugu: atzazal luzez hornitutako atzaparrei esker eta hegalen laguntzaz, haitz- eta harkaitz-labarretan gora eta behera ibiltzen da, moko luze eta kurbatuaz harri-tarte eta zirrikituetan ezkutatzaren diren ornogabeen bila. Harkaitz-txoria ordea, negua eta hotza iristen direnean, altitude baxuagoetara jeisten da, beti ere bizimodu saxikola baimenduko dioten harkaitz eta arroilak bilatuz.

Eper zuria edo lagopodo zuria (*Lagopus mutus*) klima hotzetakoa da jatorriz, eta kuaternarioko glaziazioetan Europa osoan bizi ziren eperren ondorengotzat hartu behar da. Postglaziarrean zeharreko klimaren berotze-prozesuarekin, eper hauek iparralderantz, edota eper zuriaren kasuan bezala, goimenditarantz migratu zuten, hotzaren bila. Izan ere, lagopodo zuria elurretan bizitzeko apropos moldatuta dago; honela, hegazti honen lumaia kriptikoa da, eta urtaroekin batera aldatu egiten da: udako lumaia arreari, neguko janzkera zuria darraio, eta gainera, urtaro hotzean, lumaia hankak eta hatzak ere babesten dizkio. Hotzarekiko zaletasuna bestalde, udan ere nabarmenki azaltzen du, bizitzeko gailur garaienetako ospeletan kokatutako bazter freskoenak aukeratzen dituelarik. Animalia omniboroa izaki, landare eta likenak ugari jaten ditu, udan ornogabeak ere franko harrapatuz. Garai batean hedapen zabalagoa izan bazuen ere, egun eper zuria altitude garaienetako harrizta eta larre alpetarretan ezkutatzaren da, habia ere harrien artean egiten duela. Habitataren murrizketa hau giza presioaren, eta bereziki ehizaren ondorioz gertatu bide da.

LAGAPODO ZURIA (*Lagopus mutus*) udako lumaiaz.

Azkenik, ugatza (*Gypaetus barbatus*) dugu goimendietako hegaztirik bikainena. Deabru-itxurako hegazti handi honek (230-280 cm-ko hegaltzabalera du), makina bat mito eta istorio bildu du bere inguruan, besteak beste bere elikadura berezia dela eta. Izan ere, ugatza hildako animalien hezurrez elikatzen bait da gehienbat. Sarraskijale espezializatu hau ia erabat desagertu da Europan, egun Karpatuetan eta

UGATZA (*Gypaetus barbatus*)

Pirinioetan soilik aurki daitekeelarik (Alpeetan sartu berri diren bikote batzuren iraupena zihurtatzeke dago); Pirinioetan 40 bat bikote ugaltzaile bizi dira egun, guztira 140 bat ale izango direlarik. Ugatzak hotzarekiko jasankortasun handia ageri du, eta Pirinioetan habia 2000 m-ainoko altitudeetan egin ohi du. Txitaketa otsailean hasten da, eta bi hilabeteko iraupena izaten du; txitoak berriz beste lau hilabete beharko ditu habia uzteko. Altuera eta urtesasoi horietako baldintza gogorrak kontutan izanik, ez da harritzekoa jarritako bi arrautzetatik

txito bakarra, eta hori ere larri-larri, hazi ahal izatea. Ugatzaren gaur egungo hedapen menditarra sekundariotzat jo beharra dago, eta antzina askotaz ere banaketa zabalagoa zuen zalantzarik gabe, egungo egoera giza presioaren ondorioa dugularik. Dena dela, eta azken urteotan hartutako babes-neurriei esker, ugatzak piskanaka gorantz doazela esan beharra dago, eta oraindik euren egoera larria den arren etorkizuna ez da erabat galdu.

Estaia subalpetarreko mendi-pinudietan (1800-2200 m-ko altitudeen artean) espezie-dibertsitatea handiagoa da, batetik klima zertxobait samurragoa delako, eta bestetik gainera, eta batik bat udan, estaia menditarreko pagadi eta izeidietako makina bat espezie ere ager daitekeelako.

Altitude hauetan bizi diren espezieen artean mokokerra (*Loxia curvirostra*) ikus genezake besteak beste. Mokokerra banaketa holarktikoa duen txori koniferozale berezia da: pinaburuak zabaldu eta bertatik pinaziak jaten espezializatu da, moko oker deigarria lan horretarako moldapena duelarik. Europa zentrolean eta Ipar Ameriketara, koniferoak daudenetan ia altitude guztietan aurki daiteke, baina penintsulan eskualde menditsuetan ugaltzen da soilik. Dena dela, eta normalean sedentarioa izanik ere, pinazi asko sortzen diren urtetan ikaragarri heda daiteke, ohizkoak ez dituen lurraldeak ere kolonizatuz. Mokokerraren koniferoekiko asoziazioak ugalketari ere eragiten dio, txitaketa bera pinazien heldutasunarekin lotzen delarik.

Mendi-txirriskila (*Serinus citrinella*) ere 1500 m-tik gorako altitudetan bizi den espezie menditarra dugu, eta Pirinioetan 2000 m-ko altueretan egiten du habia, bertako izeidi eta mendipinudiak larre subalpetarrarekin bat egiten dutenetan. Espezie graniboroa izaki, eta ondorioz gramineoen haziak jateko moldatutako moko koniko laburra ageri du. Urtean bi txitaldi gauza ditzake, bakoitzeko 3-6 arrautz jarritz. Negua iristen denean berriz migrazio altitudinala izaten du, hotzarengandik ihesi.

Buztanzuri arrunta (*Denanthe oenanthe*) estaia subalpetarreko larre eta txilardietan bizi den plastikotasun ekologiko handiko intsektujalea

da. Espezie hau Europa osoan ageri da, 3500 m-ko altitudetaraino habia eginez, baina negua iristen denean hegoalderantz jotzen du, epeltasunaren bila. Honekin batera, larre eta txilardi subalpetarretan mendi-txirta (*Anthus spinoletta ssp. spinoletta*) ere intsektiboro arrunta da. Oso espezie aktiboa da, eta laku menditarren inguruetan, edo eta larre hezeetan maiz ikus daiteke janari bila. Habia normalean haitz-labarretan edo eta lurtean egin dezake; normalean bakarti samarra den arren, negu partean talde txikitan bil daitezke.

Bestalde, eta harkaitz-labarrekin lotuta, harkaitz-zozo gorria (*Monticola saxatilis*), belatxinga mokohoria (*Pyrrhonorax grauculus*), eta enara azpizuria (*Delichon urbica*) aipatu behar dira. Espezie hauek ordea, guztiz saxikolak direnez, banaketa aldrebes samarra ageri dute, beti harkaitz-labarrekin lotuta ageri direlarik.

Azkenik, habia beherago egin arren urteko hilabete epelenetan eskualde garaietara igo daitezkeen hegaztien artean, arrano beltza (*Aquila chrysaetos*) –oso urria, zoritxarrez–, sai arrea (*Gyps fulvus*), belatz handia (*Falco peregrinus*), belatz txikia (*Falco tinnunculus*), belea (*Corvus corone*), erroia (*Corvus corax*), belatxinga mokogorria (*Pyrrhonorax pyrrhonorax*), eta beste makina bat espezie ere aipa daitezke.

UGAZTUNAK

Ugaztunak ere animalia homeotermoak dira, hots, metabolismo altuko animaliak, eta ondorioz medio goimenditarrean bizitzeko aukera bikainak dauzkate, hegaztien moduan. Bestalde, ugaztunen kasuan, lumaiaren ordezkari gisara, iletza trinkoa gehigarri egokia gertatzen da ingurune hauetako klimaren gogortasunari aurre egiteko.

Goimendietako ugaztunen artean hobekien ezagutzen direnak zihur aski sarria (*Rupicapra rupicapra*) eta marmota (*Marmota marmota*) ditugu, gainerako espezie gehienek biologiarik buruz ezer gutxi dakigularik. Hartza (*Ursus arctos*) ere nahikoa ezaguna den animalia da noski, baina bere bizimodua gehien bat baso

menditarretan egiten duen legez, lan honetatik kanpo geratuko da, nahiz eta Pirinioetan mugitzen diren naturzale gehienen interesa biziki eragiten duen animalia izan. Bestalde, mikrougaztunak ere lan honetatik at geratuko dira, honen arrazoiak batez ere bi izanik; batetik, espezie goimenditarren biologia konkretuari buruzko datuak eskasak dira, eta bestetik, mikrougaztunen identifikazio espezifiko gehienetan espezialisten lana izan ohi da, sarritan begi-bistazko identifikazioa ezinezkoa delarik.

Animalia lirain eta iheskorra, sarrioa (*Rupicapra rupicapra*) dugu Pirinioetako faunaren espezierik ezagunena, eta seguru asko mendi-katea honen adierazle izatera iritsi dela ere erraz esan daiteke. Kaprinoen tribuan sailkatutako bobido bitxi honek lehen askotaz ere hedapen zabalagoa bazuen ere, gaur egun goimendietako gailurrik garaienetara mugatu behar izan du bere bizilekua, eta neguko hotzak bultzatuta ez bada, ez da baso-mugetara jaisten. Izan ere, Gorbea inguruko kobetan aurkituriko hezur fosilduek adierazten dutenez, Bizkaia eta Arabako mendietan ere bizi zela adierazten digute, eta era berean, Antso Handiak Orreaga inguruan burututako ehiza-saioen kronikak azaltzen digutenez, orain dela mende bakar batzu altitude ertaineko mendietan ere oso animalia ugaria zela ondoriozta daiteke. Sarrioa beraz, animalia menditarra izan bide zen, baina gehiegizko ehizaren ondorioz goimendietarantz ihes egin behar izan du, bizimodu goimenditarrera egokituz.

Sarrioa akrobata bikaina da, eta harkaitz-labar eta amildegietan gora eta behera ibiltzen da, gizakion gertutasunari ihes eginez. Izan ere, sarrioen apatxak harkaitzetan irristatu gabe erraz ibiltzeko moldatuta daude, eta honi esker jauzi ikaragarriak egin ditzakete, ondoren plater baten tamainuko azaleratxo batetan lurreratuz.

Gainerako herbiboro handi gehienak bezala, sarrioa ere animalia taldezalea dugu, urtean zehar taldeak eme eta kumez osotzen direlarik. Udazkenean ordea, araldiarekin batera, ordurarte bakarti ibilitako arrak eme-taldeekin elkartzen dira, eta garai honetan borroka gogorrek gertatzen dira arren artean, taldeango nagusitasuna zehazteko.

SARRIOA (*Rupicapra rupicapra*)

BASAHUNTZA (*Capra pyrenaica*)

Sarrioek negua ere goimendietan egiten dute, baina halaz ere, hotzak estutzen duenean baso-mugetara jaisten dira janari bila. Sasoi honetan, sarrio helduak elurretan aztarrika ibiltzen dira, elurpeko belarra azaleratu eta jateko, eta sarritan zuhaitzen adar baxuenetako eta zuhamusketako kimuak izango dira euren elikagairik nagusia. Beraz bada, negua urtesasoi gogorra gertatzen da sarriorentzat, eta normalean talde desberdinetako ale zahar eta ahulenak ez dira udaberrira iristen, hautespena zorrotza izanik.

Halaz ere, azken urteotan, eta sarrioen babeserako hartutako neuriei esker, animalia hau zenbait haranetan ugaria izatera iritsi da, eta populazioen urteko hazkuntza-tasa altuak (%13-14 zenbait haranetan) ugariegia ere izan daitekeelakoaren kezka ere badakarkigu, populazioen kontrolaren beharra geroz eta nabarmenagoa egiten delarik. Zoritzarrez ordea, sarrioak egun ez du benetako etsai naturalik Pirinioetan –otsoa aspaldi desagertua bait da–, eta ondorioz, kontrolik gabeko hazkuntzak ekar ditzaken arazoa somatzen hasiak dira jadanik. Alegia, batetik gehiegizko herbiboroen presioak eragin kaltegarriak sor ditzake larre alpetarretan, hauen ekoizpen-maila gainditua gerta bait daiteke zenbait puntutan, eta bestetik, depredatzailerik gabe hazten diren populazio gehienetan bezala, sarrioenetan ere izurriteen agerpena eta hedapena gertatzen hasi da egun. Honela, azken urteotan, eta sarrioei eragin dieten izurrite batzuren hedapena kontrolatu asmoz edo, Huescako administrazioak espezie honetako hainbat ale tiroz botatzeko baimenak saldu ditu, harrapakari naturalek eta ehiztariek ezar ditzaketen hautespenak desberdinak direla ahaztuz. Izan ere, otsoak esate baterako, edo eta ehiztariek, populazioen kontrol kuantitatiboa berdintsu bete dezaketen arren, kualitatiboki bataren nahiz besteen eraginen efektu kualitatiboak desberdinak izango bait dira populazioaren eboluzioari dagokionean. Alegia, otsoak, eta ekonomia hutsez, talde bakoitzeko alerik makal eta ahulenak botatzean, populazioaren osasun-maila hobea gortzen lagun dezakeen neurrian, ehiztariak berriz, taldeko alerik hoberena botatzen saiatu ohi denez, populazioaren degenerazio kualitatiboa ekar dezake, ale makal eta kaskarrenen ugaritasuna faboratuz. Arazo hau harrapakaririk gabeko eskualde babestu askotan ari da gertatzen egun, eta aurrera begira konpondu beharreko arazoa dugu gainera.

Herbiboro handien artean, eta bere kopuru txikia dela eta, basahuntz piriniarrari (*Capra pyrenaica*) buruzko erreferentziaren bat egitea ezinbestekoa da. Pirinioetan ale bakar batzuez osaturiko populazio txiki bat baino ez da geratzen (Ordesan hain zuzen), eta bere etorkizuna latza da benetan. Neolitos arorarte altitude baxuagotan ugaria zela badakigun arren, ez dago garbi oraindik animalia honen gaur egungo hedapen goimenditarra klimaren berotze-prozesuari ihes egitearen ondorio den ala ez. Pirinioetako populazioen ia erabateko suntsipenaren arrazoia ehizean dagoela ordea gauza garbia da.

Beste muturrean, gizakion eraginaren ondorioz ugaltzen ari den ugaztuna marmota alpetarra (*Marmota marmota*) dugu. Lurrean bizi den katagorri erraldoiaren itxurako karraskari atsegin hau, harrapakaririk ia ez duela eta, gero eta ikuskorragoa ari da gertatzen. Animalia herbiboro taldezalea da marmota, eta goimendietako harritza eta larreetan kolonia bikainak eratuz, lurpeko zulotan bizi da. Talde hauetan zenbait jagole erne egoten da beti, eta arriskuren bat baletor txistu garratz batez kolonia osoa jakinaren gainean jartzen dute, guztiak bapatean ezkututzen direlarik. Horrexegatik, sarritan askoz ere errazagoa izaten da marmoten arrisku-deia entzutea animalia bera ikustea baino.

Marmotaren izaera goimenditarraren adierazgarririk nabarmenena, animalia honek burutzen duen benetazko hibernazioan beha genezake. Izan ere, eta ugaztun “hibernatzaile” gehienetan ez bezala, marmotaren hibernazioa ez da neguko habiratze hutsean geratzen, eta aldiz, bere metabolismoan aldaketa sakonak gertatzen dira sasoi honetan. Honela, marmotak udan zehar erreserbagai ugari gantzen moduan pilatzen ditu. Lehen elurrak iristerako, aurretik prestatuko habian sartu, eta atea ardura handiz itxen du, ondoren bere metabolismoa oinarritzko mailaraino jaisten duelarik: negu osoan zehar marmotak ez du izpirik ere jaten, urdaila eta hesteak hutsik izanik; era berean, bihotz-taupadak ikaragarri murrizten dira —ordu laurdenero bakarren batzu baino ez—, eta barne-tenperatura ere 38°Ctik 10-12°Cra jaisten zaio, habiko tenperatura 8°C ingurukoa izanik; metabolismoaren murrizpena oxigeno-kontsumoan ere

antzean daiteke, hau ere bere ohizko balioaren %3ra jaisten delarik. Antza denez, aldaketa metaboliko hauek hormona hipofisarioaren eta insulinararen eraginpekoak dira, eta kanpo-tenperaturaren beherakadak askatuko lituzke. Altitude garaietan egoera basal hau zortzi hilabetez ere luza daiteke, baina oster, udaberriarekin batera kanpo-tenperatura epeltzen hasi bezain laster, marmota “berpiztu” egingo da, bizimodu aktiborako geratzen zaizkion lau hilabete horiek ahalik eta hoberen aprobeitzatzeko irrikiz.

ERBINUDE ZURIA (*Mustela erminea*)

Erbinude zuria ere (*Mustela erminea*) gero eta maizago ikus daitekeen ugaztun goimenditarra dugu. Erbinudearen antzerakoa, baino zertxobait handiagoa, mustelido hau ere ehiztari bikain eta ausarta dugu, eta Pirinioetan 1500 m-tik gorako larre eta harritza alpetar eta subalpetarretan bizi da. Animaliatxo honen goimendietarako moldapenen artean, neguko iletzak duen kolorazio kriptikoa azpimarratu behar da. Izan ere, eta udan zehar gaineko aldetik arrea, eta sabel-aldetik zuria den arren, elurra iristen denean erbinude zuriaren janzkera ingurunea bezain zuri bilakatzen bait da, isats-mutur beltza salbuespena duelarik. Kolorazio bitxi hau ordea,

medio elurtarrean hobeki moldatzeko asmakizuna izan bazen ere, animaliatxo honen zorigaitzen arrazoia gertatu da era berean: hain larru polita eta leuna tentagarriegia gertatu zaigu gizakioi, eta ondorioz erbinude zuriak ehizaren izurriari eutsi behar izan dio denbora luzean. Halaz ere, 1973.ean erbinudea babestu zenetik aurrera, mustelido eder honen populazioek gorantza egin dute, eta azken urteotan bereziki, Pirinioetara hurbiltzen den mendizale-kopuruaren emendioaren ondorioz, hauek utzitako zaborren artean zer harrapatuko diharduten erbinudeen kontzentrazioak gero eta ugariagoak dira zenbait puntutan (Ordesako Gorizen eta Soason, eta Respumosoko urtegian esate baterako). Halaz ere, eta erbinude zuriaren izaera karboniborua kontuan izanik, zaborrez gainera, hauen artean ibil daitezkeen mikrougaztunen bila ere ibil daitekeela pentsa dezakegu.

Azkenik, eta gainerako taldeetan gertatzen den legez, ugaztunen artean ere ba dira zenbait espezie, normalean altitude baxuagotan bizi diren arren, baso-gaineko eramuetara tarteka agertzen direnak, hala nola azeriak (*Vulpes vulpes*), azkonarrak (*Meles meles*), basurdeak (*Sus scrofa*), e.a.

Bukatzeko, eta Naturari buruzko lan gehienetan bezalaxe, honetan ere nahitaezko ohar bat egin beharrean aurkitzen gara: hots, Pirinioetan, eta beste makina bat mediotan bezala, desagertze-arriskuan dauden espezieak ugariak direla, hauetariko batzu erreliktikoak gainera, eta bestalde, medio goimenditarrak jasaten dituen erasoak –gehiegizko turismoa, errepideak eta beste giza eraikuntzak, kutsadura-arazoak, gehiegizko artzantza, eta abar luze bat– handiak direla, eta bertako zenbait espezie, komunitate eta habitaten aldaketekiko jasankortasuna berriz txikia dela sarritan. Ondorioz beraz, guztion lana dugu goimendietako eta beste ingurune naturaletako elementuak ezagutu eta ulertzea, bertan sor daitezkeen arazoak aztertu, eta arazo horiek behar dituzten konponbideak bilatu eta martxan jarri ahal izateko.

AZERIA (*Vulpes vulpes*)

OINARRIZKO BIBLIOGRAFIA

Liburuak:

ARNOLD E.N. & BURTON J.A., 1987. "Guía de campo de los reptiles y anfibios de España y de Europa". Ed. Omega S.A. Barcelona.

DENDALETCHÉ C., 1982. "Guía de los Pirineos". Ed. Omega S.A. Barcelona.

ELOSEGI J. et. al., 1985. "Navarra. Atlas de aves nidificantes (1982-1984)". Caja de Ahorros de Navarra.

ESCALA M.C. eta JORDANA R., 1982. "Fauna de Navarra -2: Anfibios y Reptiles". Dep. Zool. Univ. de Navarra. Ediciones y Libros S.A. Iruñea.

PERRINS C., 1987. "Aves de España y de Europa". Omega, nueva generación de guías. Ediciones Omega S.A. Barcelona.

PURROY F.J., 1974. "Fauna navarra en peligro de extinción" Ediciones y Libros S.A. Iruñea.

SAEZ-ROYUELA R., 1980. "La guía de INCAFO de las aves de la península ibérica". INCAFO. Madrid.

SALVADOR A., 1974. "Guía de los anfibios y reptiles españoles". ICONA. Madrid.

Aldizkariak:

QUERCUS

MUNIBE (S.C.N. Aranzadi)

ELHUYAR Zientzia eta Teknika

PIRINEOS (Jacako Pirinioetako ikasketa ekologikoetarako
institutoak argitaratutakoa).

MANIPULAZIO INFORMATIBOA

J.M.Zalakain

Materiale informatiboaz arituz, esan behar da edozein albistek bi eratako manipulazio edo interbentzio sufritzen dituela: **bata, komunikazio prozesuan parte hartzen duten subjektuena** (erredakzioan, transmisioan, zuzenketan, ebakiduran, aldatetetan, hau da medioan medioko pausutan) eta bestea enpresa informatiboen *gatekeepers*-ena, zaintzaileena alegia, horiek bait dira albiste (1) bat aztertu eta baloratu egingo dutenak zentzu batetan zein bestetan argitaratzeko edota, noiz eta nola argitaratu erabakiko dutenak.

Kontutan hartu behar da zerbait gertatzen denean, gertakizunetik **kanpo daudenek** emango dutela horren berri, ixurtzen duen mezua modu egoki (profesionalez) batez aurkeztuz, kazetariak alegia..

Halaber esan behar da masa-komunikabideak ez direla entitate anonimoak, ez direla ispilu soilak; **gizarteko kontraesanetako parte aktibo baizik**. Esan nahi bait da kazetariak, albistea sortu egiten dutela zenbait materiale informatibotik abiatuz, lehengaia moldatuz eta itxuratuz. Nolabait esateko gertaera *dimentsionatu* egiten dute. Batzuk (erantzule lehenek), erabakiz; besteek (menpeko erantzuleek), forma periodistikoa emanaz.

Ez da ezer errebelatzea esatea medio bakoitzak baduela bere **politika informatiboa** eta horren arabera egiten direla aukerak eta iherarkiak. Ez ote da, gaur, gero eta bakarrago politika hori?

GALBAHETZEA

Albisteen galbaheketa bi eratan ematen dela esan dut, baina biak enpresa barruan. (2) Alor honetan, oraindik bi esparru bereiztu behar dira: **estilo-erari dagozkion legeak**, hots, aukeratu den generoari dagozkionak, espresamoldeak, terminologia, argudiatzeko sistema, aurkezpenaren kokaera, tamainua etab.; eta, **enpresa barneko antolamenduari eta menpekotasunei dagozkienak**.

Zentzu honetan ez dago idazterik, filmatzerik edota emititzerik manipulatu gabe, era bateko edo besteko interbentziorik egin gabe materiale informatiboan. Hori teknika menderatzea da, ofiziokoa izatea, eta noski, informatzerakoan helburu batzuz aritzea. Bi-biak, ezinbesteko kondizio arruntak.

Jakina manipulazio-era hau ez dela neutrala, berorrek eragin soziala bait dauka eta, beraz, ekintza politikoa dela aitortu behar da batere lotsarik gabe.

Inportanteena da jakitea **nork eta zertarako** manipulatzten duen, eta zinez, manipulatzaille ona izan beharra dago.

Arazoa da, manipulatu ahal duenak manipulatzten duela, orokorrean esanda, medioaren kontrola duenak.

TOXIKAZIOA

Baina manipulazioa hau besterik ez balitz ez ginateke hainbeste arduratuko, are gutxiago kexatuko, eta kezka ez betetik, susmo txarrak igertzen ibiliko. (3) Manipulazio gaiztoagorik badagoela esan behar da: **toxikazioa** deitzen duguna, pozoinaren kantitateagatik izaten da nahiz pozoinaren indarragatik. Gerra zikina edota zikintasunaren arabera, likitsa ere deitzen da, zinez biziki larritzen gaituena.

Toxikoaren dosifikazioa era askotakoa da, baina toxikazioa beti dago **planifikatuta**. Laburtuz, honetan datza: albiste faltsuak/gezurrezkoak ematean, albiste asmatuak sortzean, datuak ukatzean edota estaltzean, iturriak ezkutatzeko, datu arruntak anplifikatzean edota alderantziz gutxitzean. Albisteak bere testuingurutik ateratzean ere bai, edota ulertua izateko behar duen testuingurua ukatzea, etab. (4)

Toxikazioak, noski, baditu bere **erregelak**: gordinegi ez aritzean, zabarkeriarik ez egitean dago gakoa. hots, sinesgarria izatean, hots, bideratzen den albistea sinesgarria izan dadila. litekeena.

Zabarkeriaz aritzeak ankaz gora botatzen bait du toxikazioaren planifikazio guztia. Hau da, edozein azterketa sinplez antzeman daitekeen albisteak ez du bere funtzio intoxikatzailerik betetzen; beraz, hobe ez kaleraztea. Nork ez du antzematen Goñi Tirapuk, "Ximon" Urtizbereari buruz esandakoan, lotsagarritzko zabarkeria susmatzen? Edota Txema Monterori buruz, eta bere diru kontuei buruz zabaldu zirenetan? Edota, Europarako azken hauteskundeotan "La Vanguardia-k" hasi eta gero zabaldu zirenetan, ETA-k ez omen zuen HB diruz laguntzerik eta...?

Aurrera pasa aintzin, bada, hiru toxikazio mota daudela azpimarratzen dut: **gordina** (oraintxe adibideon bidez adierazia), **zuria** eta **zuhurra**. Azken biok adierazten saiatuko naiz, ez ordea, gordinak eraginik ez duelakoan –izan ere asmakizunetan sinesten dutenik ere soberan bait dago–, baizik eta biziago eta zorrotzagarrik badagoelako.

E**BIDENTZIAREN TOXIKAZIO (ZURIA)**

Ohizko lege baten arabera, begibistan duguna, sarri ez omen dugu ikusi ere egiten. Eta hola, ustez kontzeptu ebidenteenen bidez manipulatuak izan daitezke, bai eta manipulatu ere. **Kontzeptu horiek behin eta berriro errepikatuz**, slogan bihurtuz, egunoro banatuz, armarik manipularrienak suerta daitezke: **benetan toxikoak**.

Hemen, zerrenda luzea egin daiteke, baina nik batzuk aipatuko ditut. Denetan, helburu bat dago, **hau da mito hutsa dena, naturala bihurtu nahia, alegia**. Manipulazio *zuria* ere dei genezake, konturatu barik irensten duguna.

1.-aniztasuna edo pluralismo informatiboa dugu, dugun informazio-multzoak errealtate bakar baten barianteak ditugula esan beharrean. (5) Ugaritasuna, mezuen mamiaz nahastatzen da maizegi eta ez dira gauza bera. Komunikazio-sistema bloke gisa hartzen bada –industria bat bait da inoiz baino sendoago– sakonean helburu bat dutenaz konturatu daiteke, hots, errentakortasuna, kontsumorako deialdia eta jabego pribatuaren sustapena. Eta sistema, bat eginik, helburu politiko jakin bat finkatzen saiatzen da. Izan ere aurreko xede horiek zalantzan ez dauden bitartean edozelango barianteak onartzen bait dira; baina, bitartean bakarrik.

Egia da medio batetik bestera estilo eta metafora desberdinak agertzen direla, baina sakonean bat dira: ez dago, diferentzia kualitatiborik.

Mezuen ugaritasunak pluralismo itxura ematen du, sisteman konfidantza sortzen eta, azken finean, finkatzen. Sobredosia, hilgarria da.

2.-komunikabideak errealtatearen ispilu dira, errealtatea isladatu baino ez dute egiten, esaten da: **neutroak** dira alegia. Ezkutatu egiten da, baina, komunikabideak, ere gatazka sozialaren parte direla, eta hor norberak bere erantzunkizuna duela; beraz, egiteko-desegiteko gaitasuna.

3.-jendeari, nahi duena ematen diote komunikabideek, aitortzen da. Horrela justifikatu egiten da, edozein emankizun. Zoritzarrez, mito honek bere helburua betea du zeren jendeak, dagoeneko, sinestu egiten du holako eseratan. Ahaztu egiten da, hemen ere, gustoa landu egiten dela, balore batzuk errepikatuz, ikuskizun batzu inposatuz etab. Hau da, gizakion ukaezineko tendentzia bat primatuz, besteren kaltetan.

4.-informatuta gaude, beraz, partizipatu egiten dugu, zerbaiten berri ukaitea, parte hartzea baitlitzen. Hemen, teknologia berrien mitologia dago, zeren uste bait du hartzaileak, emailaren parean jarri daitekeela, funtzio berbera osatuz, hots, informazioa bildu, landu eta banatuz.

Informazio mailan bi formula, elkarren osagarri, ematen dira gizartearen funtsa aztertzea nahiko inposiblea dela frogatzeko eta kontra egon arren jendea sistemaren alde jartzeko, dagoena ontzat emateko azken finean.

a.-errealitatea bere osotasunean eman orde, zatituta erakutsi, fragmentatuta, informazio sobrekarga bat omen dagoela eta.

b.-orain-orainak (presenteak) omen duen neurrigabeko inportantzia oinarriturik, albisteak etorri ahal eman, bata bestearen gaine, bat bestea ezkatutuz eta gaindituz, interpretazioa eta gogoeta egiteko denborari tarterik utzi gabe.

Bi formula hauek, batera, errealitatea ulertzeko ezgaitasuna barneratzen da jendearengan, eta azkenean...hutsa! (6)

DESINFORMAZIOA

Desinformazio kontzeptua gerraren perspektiban ulertzen da. Informazioa egoera istilutsu baten menpeko denean sortzen da "desinformazioa". Gerra psikologikoarekin du zerikusia, (7) komunikabideetatik kanpo dagoen benetazko gerra politiko ideologikoa (edota bestelakoa)-ren seinale. Etsaia suntsitzeko eta bitartean morala txikitzeko eta inseguritatea sortzeko erabiltzen da. Gatazka bizia dagoenean, eta hor bakarrik, sortzen da toxikazioaren beharra eta praxia.

Honela definitzen dute Pentagonoan:

“Estrategia berriaren giltzetako bat egiazko eta fikziozko gertakizunak konbinatzea da desinformazio kanpaina batean” (JOHN POINDEXTER-Washington Posten, noizpait esana).

INTOXIKAZIOAREN KATIXIMA

Ba da gure artean eta Euskadiri begira, propio egindako plan bat, nik intoxikazioaren katixima deituko dudana. Orain urte batzu egina (1983.ean hain zuzen), inoiz baino gordinago dagoela esan behar da, prentsak orohar, gero eta lotsagabekiago hartzen bait du parte, gustora makurtuz. Horretarako ez da, segurutik, gezur handirik asmatu behar. Nahikoa da, esaten direnak jaleatzea eta areagotzea. Behar denean ere errekifikaziorik eman gabe.

Aipatu planifikazio horretan (8) bi helburu nagusi agertzen dira: **iniziatiba lortu** (alor honetan lehen kolpatzen duena bait da garaile suertatzen) eta **etsaia suntsitzea** (berdin, oraingoan zein den).

Noski, horretarako, **ahalik eta kolaboratzaile gehien** bildu behar da; **bereziki, etsaiaren ezpalekoak badira, hobe** (*ustelketaren* teoria; bigunago nahi izanez gero, norberak sinesgarritasun gehiago ezartzen duela ingurukoengan).

Etsaia suntsitzeko, lehen urratsa, **sozialki baztertzea da**, eta hori **batez ere, komunikabideen laguntzaz** egiten da. Bigarrena, eta beti kontu handiz zaindu beharreko puntua da hau, erabiltzen den hizkera –lengoaia–, hitz moldea alegia, tajuz erabiltzea, hots, etsaia ez dadila inkonprenditua sentitu (nahi baduzue, *masiaketaren* teoria edota, gordinago, *infiltrazioarena*: etsaierangangandik **hurbil** agertzea betiere).

Aipatu planifikazioak, legearen eskua eskatzen du (halako errespeto sagaratua bait dio gizarteak), legedian bertan etsai damutua-ren figura jaso ahal izateko. Zer da, ordea, etsai damutua? Ez da edozer gauza. Badu bere definizioa: “etsaiaren jokabideak uzteko eta lagun-ohien erakundea desegiteko laguntza emateko prest dagoena”(9).

KONTRAINFORMAZIOA

Jakina, holako plangintza ez da edonoiz gauzatzen; etsaia, indartsu sentitzen denean baizik. Etsaiak iniziatiba duenean, bere indarra errekonozitzen zaionean. **Horretarako, psikologi alorreko burruka agintzen da (besteak beste).**

Honela zioen Paulo Freire-k, “Pedagogía del Oprimido” liburuan:

“La manipulación no es el método que las élites dominantes utilizan inicialmente para conservar el control social. Sólo cuando la gente empieza a emerger del proceso social -aunque sea ingenuamente-, los gobernantes recurren al manipuleo. Antes de que el pueblo emerja no hay manipulación en términos estrictos, sino en verdad una subyugación total. Cuando en la vida real los oprimidos están casi totalmente sumergidos es innecesario manejarlos”.

Kontrainformazioaren funtzioak (lehen aipatu desinformazioa), hauexek dituzu, katixima horren arabera (edozeinentzat balio duena, baldin eta manipulatu nahi bada, hots: etsaia suntsitu, desegin, baztertu eta erraustu). Beste era batera esanda, nola manipulatzeko da intoxikatuz?:

*”Informazio gordea zaindu eta etsaiaren efikazia informatiboa ezerezte, honako urrats hauek emanez: identifikazioa, esplotazioa, infiltrazioa, manipulazioa (**hara, espreski esana, dudarik balego**) eta aipatu efikazia informatiboa lortzeko gauza direnak (eta hauen laguntzaileak) neutralizatuz (“harrapatu eta errepremituz”, dio testuak).

Kontrainformazioan aritzeko bi elementu konbinatu behar dira etenik gabe: etsaiak erabiltzen dituen teknika informatiboak ezagutzera eman eta komunikabideetan albiste faltsuak zabaltzea etsaiaren aldekoa izan daitekeen semantika baztertuz.

Ekintzak

Era askotakoak dira gomendatzen diren ekintzak, etsaiaren definizioaren arabera. Honekin esan nahi da, manipulatzeko, lehenengoz eta behin etsaiaren nortasuna eta kapazitatea neurtu behar dela, nola suntsitu daitekeen erabakitzeko.

Hara zer egin eta nola jokatu behar den (baldin eta batek manipulatu egin nahi badu intoxikazioraino). Puntu batzu baino ez dira hartzen; planak, gehiago zehazten du.

- 1.-Norberaren joera onak aizeratu eta txarrak ere bai baina konprenigarriak direla erakutsiz.
- 2.-Populuaren kolaborazioa (pagatua) eskatuz.
- 3.-Defentsan eta erasoan zein ari den bereiztu eta horren arabera esprikatu gerta daitekeena.
- 4.-Aldika, hirugarren baten bidez (prentsaren kolaborazio zuzena (burrukan ari denaren izena aldebatera utzi eta eskutatuz), etsaiek beren artean dituzten arazoak aizeratu, beren negozio ilunak, ohitura kritikagarriak. etab-i buruzko berri eman (edota sortzen direnak potentziatu)...

Urrezko ideia: Nahikoa bait da informazio bat sinesgarria izatea, erabiltzeko (esplotatzeko).

- 5.-Etsaia, komunikabideetan, harik eta gutxien atera dadin saiatu.

6.-Komunikazio guztiak pakean eta ongizatean oinarritu, etsaiaren jokamoldean baino.

7.-Gure arteko egunkarietan, etsaiaren kontra idazten diren lanak saritu eta kontrarioa ahulduko duen informazioa zabaldu (gure artean).

8.-Etsaiaren eskuetara hel daitezela, noizean behin, heuren arteko kontradikzioak, burrukak, deserzioak, merezi duten gaitzespena, etab.

EGIAZKOTASUNA ALA/EDO IRABAZPENA

Seguraski honek guztionek kezka larriak sortuko dizkio ondradutasun apurra duen edozein kazetariri. Beraz, ez ote da egia biltzea, kazetari baten eginkizunik beharrezkoena? Eta dudarik gabe, halaxe da, aitortu beharra dago. Errealitatearen alde ezkutuak desestaltzean dago kazetari baten zeregina. Ezinezko objetibitasunaren atzetik ibili gabe ere, argia egitea da bere lana, aspektu batzuk azpimarratu eta besteak ez hainbeste azpimarratuz.

Baina, lehen esan bezala, kazetaria (eta medioa, gehiago), gatazkaren parte bat da. Ezin, gaitz eta ontasunaren gainetik ibili. Birjinitatea galdu beharra dago -irudia erabiltzea zilegi bekit!), bizitza antzu bilakatzea nahi ez bada. Eskuak zikindu beharrean aurkituko da kazetaria, partehartze horretan (eta, jakina, zikintzekotan, hobe konszienteki izatea).

Alternatiba, binomio honen barruan planteiatzen bada, (egiazkotasuna ala gatazkan irabaztea), ez dago batere argi. Hala, behingoz, bai: osoki garbi. Bi gaitzen artean aukeratu beharra bait dago, biolentziaren eremuan gertatzen den bezalaxe.

Egia iraultzailea izango da, bai, baina horrek ez du esan nahi bilaketaren parte guztiak eta bakoitzak, urrats guztiek gardenak izan

behar dutenik. Ni, irtenbide batzu -eta batere ihesbiderik gabe- proposatzen ausartzen naiz. Abertzalegoaren alorretik, hauxe esango nuke nik:

1. Alor honen helburuak eta xedeak era ulergarrian azaltzen saiatu behar da.
2. Etsaiak, kateximaren bidetik kaleratzen dituen tranpak antzeman, salatu eta desegin beharra dago.
3. Horrekin, ba da nahikoa, baina ez balitz, ez ukatu ondoko pausook:
 - 3.1. Etsaiak egiten dituen hutsak, etekin (politiko) bihurtu, bere kaltetan itzuliz (lehergailua desmontatuz, alegia).
 - 3.2. Azkenik, eta beste erremediorik ez dagoenean (ba ote dago?), kateximaz baliatu ederki eta primeran egina bait dago. Tentuz, ordea, hemen ez bait da inor tontoezia.

Bi aipu, amaitu baino lehen: Bata, Maria Fraguas de Pablarena:

“Enfrentamentu politiko edo armatuetako eskualde gatazkatsuetan, desinformazioa lejitimoa da, edozein arma gisa”.(10)

Bestea, Pablo Sastrek adierazia “Komunikabideak eta desinformazioa Euskadin” deitu artikulu batean:

“Informazioaren manipulazioa, gaur gaurkoz bederen, ezinbestekoa da, gure edozein komunikabidean”.(11)

Eta oraindik, beste hau, Pedro J. Ramírez-ena:

“Es inevitable que todas las partes intenten intoxicar a la opinión pública para llevar el agua a su molino” (pero...) una parte intoxica más porque es más poderosa, tiene más medios para ello”(12)

EGIAZKOTASUNA ALA/EDO IRABAZPENA

Bistan denez, arazo etiko bat erakusten du guztionek. Zeren eta noren etika, ordea? Agian, honek axioma ezagun bat gogoratzen digu: helburuak ez ditu bitarteak justifikatzen.

Ez nago batere zihur hori egiazko esatera denik, zeren, axioma hori aspertu arte errepikatua izan arren, ez da inoiz bete; areago errepikatzen duenak, besteentzat aplikatzen du beti. Jakina, iraultza helburu denean, bitarteak ez dira onartzen, helburura heltzeko bakarrak diratekeenak ere ez. Aldiz, estatuak (ARRAZOIA daukan bakarrak), bere egonkortasuna zalantzan ikusten duenean, bere helburuak zaintzeko, indarra erabiltzen du: “indar armatu” bakarrak. Hau da, estatuaren helburuak bai justifikatzen du bitarte armatuak erabiltzea; iraultzarenak, aldiz, ez.

Izan ere, zehatzago izateko, denak ez du (berdin) balio. Baina, nornahik onartuko luke, eustea nahikoa ez denean, erasora pasa behar dela. Beraz, intoxikatzea ezinbestekotzat jotzen denean, egin egin behar da.

Halere, lasai, kazetari abertzale batek, une honetan nahikoa lan ba du etsaiaren tranpak desmontatzen; legalak eta aginduak dauden intoxikazioak antzematen eta salatzen, (defendatzen), erasora pasa baino lehen. Eta gauzak non dauden ikusita, nork ukatuko erasora pasatzeko herri batek (bere kazetariak) duen eskubide osoa?

Dena dela, amaitzeko, edozein gatazkan parte hartzen duenak –nola edo hala– jakin egin beharko luke non dituen bere sustraiak: sinisgarritasunak dukeen eraginean (itxuran) ala egia historikoaren jabe izateak ematen duen konfidantzan.

- (1).-Albiste, notizia, berri, gertaera, gertakari ala gertakizuna hitzak aukeratzeko, ikus, Antton Azkargorta-ren tesia, oraindik zoritxarrez argitaratu gabea: "Editorialeak gertakizunaren aurrean". Hitz bat zein beste aukeratzea ez bait da gauza bera.
- (2).-Enpresatik kanpoko manipulaziorik badagoenik ez nahiz ahaztu, hor bait daude ajentzia handien lana. Izan ere albisteak bide luzea egiten du sortzen denetik enpresa zehatzera heltzeko. Laburtuz, esan nahi da enpresa periodistikora heltzen den lehengaia, ez datorrela gordinean, moldaketa lanak sufritua baizik.
- (3).-Brown, JAC.- *"Técnicas de persuasión"*, Alianza Edit. Madrid 1979, honela mintzatzen da: "hoy se teme más que nunca al posible manipulador del pensamiento y se le teme más en los países libres que en los totalitarios" (29. or.); "...puede suceder que el ciudadano que vive en estas circunstancias (autoritarismo) se sienta menos manipulado que el americano o el inglés cuyo verdadero temor es a los "persuasores ocultos" que tratan de manipularlo sin que él se dé cuenta" (34-35. or.). Gure artean, zalantzarik ez, ezker abertzalea da manipulazioaz gehien kezkatzen eta kexu dena.
- (4).-Kazetariak, askotan ezkututzen ditu iturriak. Batzutan ezinestekoa du, iturri horretaz baliatzen segitu nahi badu. Baina iturriak ezkutatzeak, askotan adierazten digu agian iturririk ez dagoela. Beraz, iturria ezkutatzea izan daiteke, manipulazioaren seinale. Honela mintzo da Alvarez Solís, A. EGIN, 89-VII-15 "... Se tiene la impresión de que no haya nada en el mundo que tú no conozcas... pero es una falsa impresión. No sabemos de dónde viene la noticia, quién la da, qué conducto ha seguido, qué propósitos tiene, qué destino, quién la escribe..."
- (5).-ikus SCHILLER, H. *"Manipuladores de cerebros"* -Gedisa B. Aires, 1974, 82. or.

(6).-ALVAREZ SOLIS, A.- ibíd. "Evidentemente los medios nos incomunican de la razones profundas de las cosas. Es más, desvían la razón hacia términos prejuiciales; hay una desinformación por temor a lo que la verdadera información desvelaría"; beste era batera esanda, aipatu berri dugun idazle honekin: "...existe secuestro de lenguaje". Puntu honetan biziki garrantzizkoa da "bahiketa" honek zer adierazten duen azpimarratzea, erran nahi bait da, hitzek bere benetazko, jatorrizko esanahia galtzen dutela, auskalo zer arrazoiz bultzaturik. Adibidez: "tortura" funtzionario publiko batek, bere zeregina betetzen ari denean egiten duen gaitza da, eta ez, edozein tratatu txar; adibidez: "demokrazia" herriaren partizipazioaz osatzen den sistema politikoa da eta ez formula formal huts bat; "partidu edo bloke demokratikoa", sistema demokratikoa (jatorrizkoa) betetzen dutenen multzoa da, baina ez -erabiltzen den bezala-, talde bat jokutik aparte uzteko asmatu den esaera bat; "autodeterminazioa", herri batek zenbait aukeraren artean bat aukeratzeko hautaketa sistema bat, eta ez -erabiltzen den bezala, edozein aukera arrunt... Etab. Etab. Azpimarratzekoa da, ordea, esanahien luzapen horiek sortzen direla, jatorrizkoa ezkutatu nahi denean, ahaztu dadin.

"*Terrorea*" zer den jakin nahi duenak irakur beza, Azkargorta-Xamardo-k "Frantzes Iraultzaren II. Mendeurrena eta Gizaeskubideak" deitu Simposium-ean aurkeztutako lan hau "*Terror, terrorismo y Revolución Francesa*". Leioa, Abendua 1989, U.P.V.

(7).-(IDOIA PAZ, Medios masivos, ideología y propaganda imperialista", Cuadernos de la UNION, La Habana, 1977).- "La guerra psicológica es el uso planificado, por la nación o grupo de naciones de las medidas propagandísticas e informativas respectivas, orientadas a los grupos enemigos, neutrales o amigos, a fin de influir en las opiniones, emociones, actitudes y conducta para APOYAR la POLITICA y objetivos de esta nación o grupo de naciones".

(8).-Españako Barne Ministeritzak, 1983.ean: ZONA ESPECIAL NORTE-PLAN ZEN. Komunikazioaz zer dioen jakin nahi duenak jo beza EGIN-Urtekaria 1983.-era.

- (9).-ZEN, I. kap., 3. atalean. Hemen ez dago ezer definitzerik, elkar ulertu nahi badugu; Planean definiturik bait dago “damutu”-ak zer adierazten duen.
- (10).-FRAGUAS DE PABLO, María, “Teoría de la Desinformación”, Madrid 1987.
- (11).-Desinformazioaz gehiago jakin nahi duenak, jo beza LARRUN, 1987, 5. zenbakira. Hor aurkituko du P. Sastrearen artikulua bat “Komunikabideak eta desinformazioa” deitu artikulua mamitsua.
- (12).-RAMIREZ, P.J..- in EGIN, 1989-III-12.

JESUS MARI ZALAKAIN
UEU-Donostia 1989-XI-20
JOSU hil ziguten arratsean

BERTSOLARITZAREN ZURRUNBILOAN

Pello Esnal

Mutur batean ausardia eta bestean ausardi eza
duen makila neurgailutzat hartuta
eta pelotariak sailkatzen hasita,
alde batean pelotari ausartak jarriko genituzke
eta bestean, berriz, ez-ausartak.

Bi motako pelotariak bait daude orohar:
ausartak eta ez-ausartak.
Ausartek arriskatu egiten dute,
ez-ausartek gutxixeago;
haiek seguroak dira:
eta haiek, berriz, zalaparteroak eta lotsagabeak.

Makilaz aldatu gabe,
bertsolariak ere
bi motakoak ditugu orohar, pelotariak bezala:
ausartak eta ez hain ausartak.
Lehenengok arriskatu egiten dute,
eta makilaren ausardiaren mutur-aldean jarriko genituzke;
bigarrenek, berriz, gutxixeago arriskatzen dutenek,
makilaren ez-ausardiaren mutur-alderago dute beren tokia.
Eta tartean denentzako dago lekua:
batzu gutxi-gehiago aldenduko dira erditik alde batera,
beste batzu gutxi-gehiago beste aldera.

Adibide bat eman behar eta,
nere ustez ausartena den
bertsolari handi baten izena emango dizuet,
makilaren ausardiaren mutur-muturrean jar dezazuen,
ez-ausartena nere golkoan gordez, badaezpada ere.

Nerekiko,
bertsolari ausartena eta lotsagabeena
Joxe Migel dugu izenez,
Iztueta abizenez
eta Lazkao-Txiki ezizenez.

Makilarekin jarraituz,
bi jarrera har nintzakeen hitzaldi honetan:
segurolarena ala lotsagabearena.
Denbora gutxi iraun zuen nere zalantzak:
“behin Zarauztik Gasteiza etorritz gero,
arriskatuko ote duk, balinbait”.

Eta, behin arriskatzen hasiz gero,
ezin bide erdian geratu,
eta bederatzi puntutan banatu behar hitzaldia:
bederatzi puntu bait ditu
bertsolaritzan erabiltzen den molderik arriskutsu
eta ausartenak.

Besterik gabe,
jo dezagun lehenengora.

1. ZULAIKAK BOTA ZIGUN HORDAGO ARGIA

Aukera egokia da bertsolari-txapelketa nagusiaren ataria bertsolaritzaren inguruko mundua astindu eta bestela izkutu eta isilago ibiltzen den zera guzti hori kanpora ateratzeko.

Denboran gehiegi atzeratu gabe, aurreko txapelketaren aurretik ere hor argitara eman zen liburu bizi eta bitxi bat, bere garaian hautsa harrotu, bai, baina behar hainbat eragin izan ez duena. Itziarko semea dugun Joseba Zulaika da liburuaren egilea, antropologi irakaslea Donostiako Zorroagako Fakultatean eta poeta (gogoan izan bere “Adanen poema amaigabea”). Liburuak BERTSOLARIAREN JOKOA ETA JOLASA du izenburu, eta guztira 11 kapitulu labur ditu eta 67 orrialde.

Liburua aurkezteko, hitzaurrea dagoen-dagoenean irakurtzea onena:

Bi helburu ditu lan honek: bata, bertsolaritzaren teorizazioarako ura bildu, kultura barneko beste ekintza-modeloen analogiak bertsogintzari ezarriaz; bestea berriz, bertsolari-txapelketen inguruan sortu den eztabaidan zenbait iritzi aurkeztu.

Alde guztietatik txapelketaren aldeko bozak bakarrik entzuten direnez, lan honek txapelketaren kontrako posizioa arrazointzen du. Ematen diren argumentuak ez dira, lehenik, sikologistak (bertsolariak pasa behar dituen “tratu txarrak” etabar), ezta ere ez gara txapelketen inguruko kasuistikan sartzen. Bertsolaritza bera zer-nolako jarduna den aztertuz, txapelketa joko arrunt bat bihurtzea, epaimahai batek bertsoak juzgatuz eta mailakatuz bertsolarien artean norgehiagoketa bat finkatzeko, bertsogintzaren egitazko funtsaren ukazio bat dela arrazointzen da.

Bertsolari-txapelketak eratzen, epai-mahaietan parte hartzen, komunikabideetatik bertsolaritza zabaltzen, etabar, diharduten

guztiei errespeto haundienarekin egina dago lan hau. Heurentzat gehienbat, eta bertsolari beraientzat, idazten dut nere kritika negatiboa, debate honetarako zenbait puntu argigarri izango direlakoaren ustetan, eta azken batetan bertsolaritza beraren defentsarako. Gertatu ohi da gai bati buruz gehien dakitenek, edo gai baten barruan gehien bizi direnek, beren pentsamoldeetan dagozkeen desbideraketez konturatzeko zailtasun handiagoa izatea, etorri-berri edo kanpotixegotik begiratzen dion norbaitek baino.

Txapelketa hauek bertsolaritzari zer suposatzen dioten inguruan ez dago pentsakera garbirik. Nire ustez, txapelketa hauen azpiko presuposamenduetan bertsogintza *zer deni* buruzko hutsegite edo errore konzeptualak aurkitzen dira, eta hauek argitzea da idazlan honen *helburua*. (5-6. orr.)

Honaino hitzaurrea.

Hitzaurre honen ondoren datoz liburuxkaren 11 kapituluak, lehenengo hamarrak, azkeneko hordago argi eta larriaren oinarri.

Hordago argi horren berri emango dugu hain zuzen bigarren puntuan.

2. ERABAT IRAULTZEKO BERTSO-GURDIA

Hona hemen, beraz, liburu horren bukaerako (65-67. orr.) pasarte batzu, egilearen hordago ausart eta guzti.

Lehenengoa:

Poztu gara bertsolariek Euskaltzaindiak osatutako epaimahaiari uko egitearekin, eta inolaz ere ez euskalzale hoien gaitasuna eta bertsolaritzari buruzko ezagutza zalantzan jartzen dugulako.

Eta jarraitzen du:

Bertsolariak, halere, ez dira ausartu benetako arrazoia ematera.

Ausartu hitza Joseba Zulaikarena da, eta bere ustez benetako arrazoia honako hau litzateke:

Ez dugu onhartzen gure bertsoen balioa neurt dezakeen inolako epaimahairik.

Eta jarraitu egiten du.

Oraingo honetan luze joko du aipuak.

Heurak (bertsolariak, alegia) honela esatea, harrokeria bezala, edo euskeraren aldeko burrukan desertzio bat bezala interpretatua izan daitekeeneko beldurra dute agian. Eta jarrera rebelde horren ordeztu, epaimahaia heurak berak hautatuko dutela jarri dute aitzakia. Baina honek ez du ezer konponduko, berriro lehen bezala geldituko bait gara: berriro ere txapelketak norbait utziko du txapeldun, eta beste guztiak buru hutsik.

Epaimahaikoek bertso bakoitzari nota publikoan azaldu beharrak gauzak oraindik gehiago aldrebestuko ditu. Juraduaren lanetan argitasun osoa lortzearen pentsatua egongo da hau, baina argi gelditzen ez dena zera da: ia bertsolariak neurri honekin adarra jotzen ari ez ote zaizkigun, behingoan kontura gaitzen puntuazio hoiaren disparetaz eta, hala, pakean utz ditzagun: edo epaimahaian parte hartzeko prest dagoen edonori amenazo izkuturen bat ez ote den, zeren bertsolari bakoitzaren jarraitzaile eta tiffosien aurrean ebidentzian geldituko baita epaimahaiko zeinek ekarri zuen bere faboritoaren hondamendia.

Guzti hori esan ondoren, estokea sartzea besterik ez zitzaien gelditzen Zulaikari. Eta bai majo sartu zuela.

Idazlan honetako argudioak eta iritziak egokiak balira, lotsarik gabe beren rebeldia kontsumatu dezaten eskatuko genieke bertsolariei:

Bi puntu (:) jarri eta hona hemen itziartarraren hordagoa, komila (“) tartean bertsolarien ahotan ipinia:

“Ez dugu onhartzen gure bertsoak etsaminatzeko eta kalifikatzeko kompetentziarik lukeen juradurik; ez dugu onhartzen bertsogintza norgehiagokaren joko bihurtu nahi duen publikorik”.

Eta estokea hondoraino sartu duenaren doinuz jarraitzen du:

Eta kito. Egitazko bertsozaleak ez du bertsoak entzuteko irrika galduko. Eta denok txapeldun geldituko gara.

Eta bukatzea besterik ez zitzaion gelditzen Zulaikari. Eta dotore bukatu zuen benetan: hordagoka.

Bertsolariek heurak dakite ondoen eta heurak erabaki behar dute zein eginkizun tokatzen zaien euskeraren eta euskal kultura aurrerakoi baten alde. Hitzaren, ironiaren, imajinazioaren, gizatasunaren maisuak nahi ditugu bertsolariak. Hor dago bertsoaren jokia eta jolasa, askatasuna eta festa.

Merezi du hain hordago argi eta larriaren ondoren zer gertatu zen ikustea. Horretara goaz hirugarren puntuan.

3. ZER GERTATUKO ETA PORROTA GARBIA

Haizeak eraman zuela, alegia, Zulaikaren hordagoa. Ez bait zuten bertsolariek “beren rebeldia kontsumatu”. Ez bait zituzten itziartarraren hitzak bere egin:

“Ez dugu onhartzen gure bertsoak etsanimatzeko eta kalifikatzeko konpetentziarik lukeen juradurik; ez dugu onhartzen bertsogintza norgehiagokaren joko bihurtu nahi duen publikorik”.

Eta Zulaikak hordagorik bota izan ez balu bezala jokatu zen 1985-86an bertsolari-txapelketa nagusia, berak beldur zuen bezala jokatu ere:

Epaimahaikoek bertso bakoitzari nota publikoan azaldu beharrak gauzak oraindik gehiago aldrebestuko ditu.

Besteak beste, nik neronek honela azaldu nuen neure iritzia Jakin aldizkarian (44. zenb., 73-74 orr.) 1987an:

Nerekiko, iazko txapelketak bi bereizgarri nagusi izan zituen, neurri baten elkarri lotuak biak: 1) Bertsolarien Elkartek eratutako izana eta 2) norgehiagokaren aldea areagotu izana.

Nire iritziz, inoiz baino “lehiaketagoa” izan zen iazko txapelketa, epaimahaikoek puntuak agerian emateari esker. “Lehiaketagoa” eta ikusgarriagoa (baita arriskutsua ere). Eta horrexerri zor zaiola uste dut, neurri batean behintzat, jendearen erantzuna. Helburu hori behintzat lortu zen. Geroak esango du formula baliagarria den ala ez.

Dena dela, esan dezadan Bertsolari-Elkartek bakarrik antola dezakeela, eta ez bestek, hain lehiaketa den txapelketa, bertsolarien lana hain nabarmen epaituz, eta epaimahaikoaren lana agerian jarritz.

Eta? Hiru urte geroago zer?

Momentu batean, joan zen ekainean, ematen zuela kili-kolo zegoela hasi berria den txapelketa.

Zer, ba?

Kontsumatzekoak ote ziren, ba, bertsolariak beren rebeldia?

Bai zera!

Bizkaitik zetorren sua eta amenazua, aurreko txapelketan puntuazioak agerian emateko ideia etorri zen leku beretik, hain zuzen: baldin eta puntukako saioa kentzen ez bazen eta epaimahaia ez bazen giputzaz hainbat bizkaitarrez osatzen, beraiek ez zutela txapelketan parte hartuko.

Beraz, Zulaikaren apustuaren porrota garbia.

Eta porrota horren aurrean, ezinbestekoa da galdera:

Zergatik porrota?

Galdera horri erantzungo diogu laugarren puntuan.

4. USTELA IZAN NONBAIT USTEAK ERDIA

Bai. Gurekiko, ustel-puntuak baditu Zulaikaren liburuskak. Hona hemen, banan-banan, batzu.

Zulaikak dio:

“Bertsolariak, halere, ez dira ausartu (Euskaltzaindiak osatutako epaimahaiari uko egiteko) benetako arrazoiak ematera: ez dugu onhartzeko gure bertsoen balioa neurt dezakeen inolako epaimahairik”. (65. or.).

Gure ustez, bertsolariek ez dute arrazoi hori eman, eta ezta emango ere; baina ez ausardiarik ez dutelako, oso bestelako arrazoi batengatik baizik: horrelakorik ez zaielako burutik pasa ere egin; beren pentsamoldea kontrakoa delako, hain zuzen: badagoela beren bertsoen balioa neur dezakeen epaimahairik.

Zulaikak berak esaten du gainera zergatik jokatu zuten bertsolariek jokatu zuten bezala, epaimahaia heurrek aukeratuz:

“Juraduaren lanetan argitasun osoa lortzearren pentsatua egongo da hau”. (66. or.)

Eta guk eransteko dugu: jakina, horretarako ere pentsatuta zegoela. Baina Zulaikak ez du hain argi ikusten, hau eransteko bait du amasa hartzeko ere betarik utzi gabe:

“baina argi gelditzen ez dena zera da: ia bertsolariak neurri honekin adarra jotzen ari ez ote zaizkigun, behingoan kontura gaitezen puntuazio hoiien disparteaz eta, hala, pakean utz ditzagun; edo epaimahaian parte hartzeko prest dagoen edonori amenazo izkuturen bat ez ote den, zeren bertsolari bakoitzaren jarraitzaile eta tiffosien aurrean ebidentzian geldituko baita epaimahaiko zeinek ekarri zuen bere faboritoaren hondamendia”. (66. or.).

Gure ustez, argi zegoen eta halaxe dago. Ez. Bertsolariak ez ziren adar jotzen ari. Oso serio ari ziren, inolako txantxarik gabe. Honexegatik ez zuten Zulaikak bere idazlanean eskatzen zieten a bete:

“lotsarik gabe beren rebeldia kontsumatu dezaten eskatuko genieke bertsolariei: “Ez dugu onhartzen gure bertsoak etsaminatzeko eta kalifikatzeko kompetentziarik lukeen juradurik; ez dugu onhartzen bertsogintza norgehiagokaren joko bihurtu nahi duen publikorik”. (66. or.)

Gurekiko, askoz ere errazago esango lukete bertsolariek bigarrena aurrenekoa baino: alegia, ez dutela onartzen bertsolaritza norgehiagokaren joko bihurtu nahi duen publikorik, beren bertsoak etsaminatu eta kalifikatuko duen juradurik baino.

Eta, hala ere, aurreneko hori ere ez dute ahoa bete-betea esango, uste ere uste bait dute bat-bateko bertsolaritzak jokotik ere baduela zertxobait. Eta hona iritsita, utz iezadazue bi pasadizo kontatzen eta liburu baten pasarte bat irakurtzen.

Gure bertsolari-taldean (Aiako eta Zarauzko bertsolariz osatutako taldekoak ere bai bait gara) bertsoak lardazkatzen hasi nintzenean, harrituta gelditzen nintzen bi lagun bertsotan ari zirela hirugarren bati entzutean: “hara, mendean hartu dik!”; alegia, teman ari zirela, batek bestea gainditu zuela, irabazia zuela borroka.

Bigarrena ere hari berekoa da, oraindik orain gertatua: beste lagun batekin bertso-saioa egin eta plazaz plaza dabilen punta-puntako bertsolari batek esan zidan bertsolariek ez zutela inoiz nik egin nuena

egiten, ez ziotela sekula besteari arrazoi zutela aitortzen; besterik ezean, harri-azpitik atera behar zirela arrazoiak, kontua zela nola edo hala albokoari erasotzea, eta hura mendean hartzea.

Izaeraz borrokalaria ez garenoi eta bertsotan aritzea denborapasa moduan hartzen dugunoi, gogor samarra egiten zaigu beti erasoka jardun beharra. Hala ere, ari gara pixkana-pixkana, arian-arian, ustez denborapasa genuena borroka ere, jolas-borroka, borroka-jolasa ere, badela pentsatzen.

Eta hemenxe du bere lekua lehen adierazitako pasarteak. Gaztelaniaz "Oralidad y escritura" izenburuaz itzulia izan den liburutik dago hartua, egileak (Walter J. Ong-ek) ahozko pentsamoldearen eta adierazpidearen ezaugarriei eskainitako orrialdeetatik (Fondo de Cultura Económica, Mejico, 1987, 43-62. orr.). Gaztelaniaz dagoenez, gaztelaniaz emango dut pasartearen hasiera:

La conciencia del fundamento mnemotécnico del pensamiento y la expresión en las culturas orales primarias (aurreko orrialdeetan horietaz jarduna da egilea) abre el camino a la comprensión de otras características del pensamiento y la expresión de condición oral, además de su organización formulaica. Las características abordadas aquí son algunas de las que distinguen el pensamiento y la expresión de condición oral del pensamiento y la expresión caligráfica y tipográfica; es decir, características que sin duda parecerán sorprendentes a aquellos educados en culturas con conocimiento de la escritura y la impresión.

Eta ondoren, ahozko kulturako pentsamoldearen eta adierazpidearen bederatzi ezaugarri aztertzen ditu: 1) metagarriak direla subordinatuak baino lehenago, 2) metagarriak direla analitikoak baino lehenago, eta abar, eta abar.

Eta seigarren ezaugarria "de matices agonísticos" dela dio. Alegia, ahozko kulturaren pentsamoldeak eta adierazpideak borroka-

-ñabardurak dituztela (“agonia” hitza borroka bait da grekeraz). Eta bi orrialdetan argitzen du horrekin esan nahi duena. Hemen hasiera besterik ez dugu eskainiko, ez luzatzearren.

Muchas, tal vez todas las culturas orales o que conservan regustos orales dan a los instruidos una impresión extraordinariamente agonística en su expresión verbal y de hecho en su estilo de vida. La escritura propicia abstracciones que separan el saber del lugar donde los seres humanos luchan unos contra otros. Aparta al que sabe de lo sabido. Al mantener incrustado el conocimiento en el mundo vital humano, la oralidad lo sitúa dentro de un contexto de lucha. Los proverbios y acertijos no se emplean simplemente para almacenar los conocimientos, sino para comprometer a otros en el combate verbal e intelectual: un proverbio o acertijo desafía a los oyentes a superarlo con otro más oportuno o contradictorio. (49-50).

Hitz gutxitan esan nahi dugu bat-bateko bertsolaritza jolasa ezezik borroka ere badela neurri batean. Eta Zulaikak bere saiakeran puntu hau ere lantzen badu, beldur gara ez ote duen errazegi borroka jolasaren aldera ekarri, jokoaren aldera ere eraman zezakeenean. Hau da, itziartarren usteak erdia ustel duela; batetik, praktikaren aldetik begiratuta, berak botatako hordagoa erantzunik gabe gelditu zelako eta, bestetik, teoriaren aldetik, bertsolaritza, agian, beharbada, apika, akaso, borroka-jokoa, joko-borroka ere badelako, neurri batean behintzat.

Baina, jakina, usteak erdia ustela izateak ez du esanahi osorik denik ustela. Aprobetxa dezagun, beraz, Zulaikaren ustearen beste erdia: alderdi ona. Horretaraxe goaz datozen puntuetan.

Ezer baino lehen, has gaitezen bostgarren puntuan Zulaikak bere “Bertsolariaren jokoa eta jolasa” saiakeran dioena laburbiltzen.

5. NON DUN, ILARGIA

Berandu baino lehen esan beharra dago arriskugarria dela bi orrialdetan laburbiltzea beste batek hirurogeian adierazia. Arriskugarria eta beldugarria. Baina hemen ere ausardiaz jokatu beharra dago.

Eta ausardiaren ausardiaz, Zulaikak esandakoa karikaturizatu egingo dut laburbildu baino gehiago. Eta karikatura egitea badakizue zer den: errealitatean dagoena hartu eta soildu, azpimarratu nahi duguna bakarrik gera dadin; soildu eta desitxuratu, azpimarratu nahi duguna azpimarratuago gera dadin.

Hemen ere berdin egingo dugu “Bertsolariaren jokoa eta jolasa” saioarekin: liburuak dioenetik azpimarratu nahi duguna bakarrik aukeratu, eta ondoren exageratu zertxobait, ez gehiegi. Beraz, jakinaren gainean zaudete. Orain zergatik jokatzen dugun honela jakitea besterik ez zaizue gelditzen. Bi arrazoiengatik: 1) liburuak berak ematen duelako aukera hori, nere ustez behintzat; eta 2) liburuaren edukiaz hobeto jabetzearren; gero etorriko da fiabarduraz eta zehaztasunez jaztea. Beraz, goazen liburuaren laburpen-karikaturarekin.

Jokoa eta jolasa. Hona hemen bi puntu kontrajarri, elkarren oposaketan. Jokoa irabazle bat dago eta galtzaile bat. Jolasean ez. Azken momentuko irabazi edo galtzeak definitzen du jokoa; jolasaren dibertimenduan, berriz, akzidental dira irabazle edo galtzaile gertatzea.

Jokoa dana bai-ala-ez, galdu-ala-irabazi, gehiago-ala-gutxiago diren bezala, jolasean badaezpada, bai-ta-ez, gaizki-ta-ondo da. Jokoa galtzaile ala irabazle ezinbestez gertatu behar den bezala, jolasean biak suertatu daitezke irabazle eta galtzaile, edo inor ere ez bat-ala-beste. Neurtzeko arauak ikutu ezinak dira jokoa; jolasean arauak aitzaki bat

besterik ez dira, normak haustea bera jolas-iturri bihurtzen da, bat-batean asmatzen segi behar da jolasak bizirik iraun dezan. Jokoan ez bezala, jolasean ez dago aurrez erabakita noiz hasi eta noiz amaitu, zer egin edo esan eta zer ez egin edo ez esan. (8. or.)

Horiek horrela, “zertan dabil bertsolaria, jokoan ala jolasean” galdetzen dio Zulaikak bere buruari (13. or.). Eta erantzuten dio: jolasean. Bertsolaria berez jolasa dela, alegia, eta ez jokoa.

Eta zer egiten duten bertsolari-txapelketek? Ba, joko bihurtu berez jolas den bertsolaritza. Eta hori, jakina, ezin onar daiteke.

Bertsolariaren mesedea eta aurrerapena nahi duenak, ezin du zeregin kultural ordeztezin hau arriskuan jarri, bere kantua norgehiagoka batetara reduziturik, bere jolasa joko konpetitibo bat bihurturik, bere harreman imajinarioak neurtu daitezkeen harreman literaltzat harturik. (45. or.).

Eta are gehiago laburbilduz eta soilduz, puntu bakarrean geratuko litzaiguke Zulaikaren teoria: bertsolaria jolasa da. Eta puntu hau, jolasa, Amurizaren “kirol nazional” haren kontrapuntu genuke.

Baina hori al diote nola batak hala besteak? Ez ote dugu gehiegi karikaturizatu? Galdera hauek uzten gaituzte seigarren puntuaren atarian.

Bosgarren puntuan hasitako galdera osatzeko aukera izango dugu seigarren honetan: Non dun, ilargia.

6. BESTE ALDERDIA?

Karikatura moduan balio lezake esan berri dugunak. Baina ez Amurizaren eta Zulaikaren esanak leial jasotzeko, gure ustez behintzat.

Hasteko esan dezagun bataren eta bestearen pentsamoldeen artean ez dagoela salbazezinezko leizezulatorik. Esate baterako, hona hemen Amurizaren hitzak, bere "Hitzaren kirol nazionala" liburuko lehenak (AEK, Zamudio, 1981, 9-10 orr.; azpimarra gurea da):

Bertsolaritzaz mila gauza esan dira: arte bat dela, euskal kulturaren esentzia dela, folklореaren adar bat, ahozko literaturaren ardatza, euskararen eustaille eta abar. Hain gauza onak ez direnak ere esan dira bertsolaritzaz: arte pobrea dela, jende ezjakinen adierazpena, formula batzuren errepikatze ia mekanikoa, arte azkarra eta abar.

Idealizazioen eta arbuioen aurretik, ederra ala zakarra den pentsatzen hasi aurretik, bertsolaritza dibertsio bat dela esaten badugu, ez gabilta funtsetik urrun. Geroago zehaztuko dugunez, bertsolaritza dibertitzeko modu bat da. Dibertsioa hitz oso zabala izanik ere, badakigu zer arlotan gabiltzan. Dibertsioa lanaren biki laguna da edo izan behar luke. Erromeriak, ihauteiak, gaupasak eta horrelakoak dibertsioak dira. Bertsolaritza ere, bere giro batean, horrelakoxe dibertsio bat da.

Haurrak soka ari direnean, edo elkar harrapaka, edo jostailuekin atzera eta aurrera, edo zerbait arrastaka daramatela edo hurrek dakiten zernahi egiten ari direnean, jolasean ari direla esaten dugu. Jolasa eta dibertsioa ez dira kontzeptu berdinak. Honetan ere esan dezakegu bertsolaritza jolas bat dela.

Esku pilotan, futboleant, korrika, iheri, haizkoran, harri jasotzen eta abar ari direnean, kirolean edo deportean ari direla esaten dugu. Gauza guzti horiek halako ahalegin eta egitura maila baten barruan eginik, kirolak dira. Gauza berak erdi informalki eta gehiegi estrukturatu gabe egiten direnean, jolas bilakatzen dira. Ez da berdin esku pilotan partidu bat jokatzea eta horma baten kontra tik eta tak ari izatea. Kirolak bere ritmoa eta bere konotazio sozialak ditu. Bertsolaritza kirol bat dela ere esan dezakegu.

Azken kirolok joko edo dema kutsua dute. Kutsua bakarrik ez. Jokoak dira, Euskal Herrian batez ere. Kirolik gehienera norgehiagoka hori kenduz gero, erdi biluzik gelditzen dira.

Batzutan ikusleen arreta nork irabaztean dago. Beste batzutan ikusleak jokoan parte hartzen du, dirua jokatuz. Norgehiagoka, jokoa, dema, apustua... Hitz guzti horiek euskaldun baten belarrietan ez dute esplikazio gehiegi behar. Jokoaren edo demaren emozioa badakigu zer den. Sentsazio hori ematen dutenei jokoak esaten diegu. Bertsolaritzak badu alderdi hori ere, desafioetan eta txapelketan argi nabari denez.

Bertsolaritza beraz, jolasa da, kirola da, jokoa da. Alderdi guzti horiek biltzeko hitz bat harturik, bertsolaritza dibertsio bat da. Euskal Herriko historian zehar, bizikerak izan dituen aldakuntzetan, dibertsioak ere aldatuz joan dira. Bizitzeko modua eta dibertitzeko modua elkarri loturik baitoaz. Horregatik bertsolaritzaren izatea eta historia ulertzeko, hura sortu eta zabaldu zen biziera eta dibertera ulertzeko beharrezko da. Ez diogu hau alderdi bakarra denik. Baina bai beharbada erdi ahazturik edo bazterturik dugun alderdia. Bertsolaritza politizatzerara eta ideologizatzerara halako joera den garai hauetan, beste alderdia berritzea ez da gaizki etorriko.

Beraz, horra hor ilargiaren beste alderdia.

Nik ez dut hitz horietan “jolasa ala jokoa” erabateko dikotomiarik sumatzen. Are gehiago, gogora dezagun azpimarratutako esaldia: “Bertsolaritza beraz jolasa da, kirola da, jokoa da”.

Zulaikaren pentsamoldeak, bai, aukera erabatekoagora garamatza, itxuraz behintzat. Gogora dezagun bere galdera: “Zertan dabil bertsolaria, jokoan ala jolasean?” (13. or.). Eta jarraitzen du Zulaikak:

Zein da bere hitza, literala ala metaforikoa? Nolakoak dira bere ofizioak, egitazkoak ala gezurrezkoak?

Eta eranstu du (ernte belarriak!):

Dikotomia hauek forzatzen ari naiz, bertso-txapelketak bertsogintzari zein aurredefinizio ezartzen dion ikusia izan dadin.

Beraz, “dikotomia forzatzen”, behartzen, karikaturitzen. Hain hala ere, honako hau irakurtzen bait diogu aurrerago:

Txapelketak bertsogintzari inposatzen dion joko-definizioa baztertuaz, zergatik ez alderantziz arrazoindu: bertsoaren esanahia eta grazia ez dago zenbakiz neurtzerik, gehiago eta gutxiago bezalako nozio kuantitatiboak guztiz desegokiak dira bertsolaritzaren artea neurtzeko, bertsotan aritzea joko bezainbat jolas da (broma, kontakizuna, ipuia, gezurra). (21. or.).

Beraz, “bertsotan aritzea joko bezainbat jolas da”. Berrito ere, dikotomia leuntzen itziartarra, ia-ia ezabatzen.

Guzti hauek entzun eta gero, has gaitzen gure bidea egiten, gure eredu teorikoa osatzen. Ez dut uste zaila daukagunik.

Mutur batean jolasa eta bestean jokia duen etenik gabeko lerro batean (kontinuum batean) mugitzen den zera esan dezakegu dela bertsolaritza. Zenbait bertso-saio hurbilago egongo dira mutur batetik eta beste zenbait bestetik. Esate baterako, aurreko bertsolari-txapelketa nagusia izango zen, lehenxeago esan bezala, orain artekoetan jokoaren muturretik hurbilen ibilia, puntuazio guztiak agirian, eta abar.

Gure eredu honen arabera, leunagoa geratzen zaigu aurreko puntuko dikotomia. Izan ere, hark bi muturretik bakarra hartzeko egokiera besterik ez zigun ematen. Oraingo eredu honek, ordea,

lerro batek dituen puntu adina aukera egiteko egokiera eskaintzen digu, aukera nagusiak lehengo biak badira ere. Uste duzula bertsolaritzak jokatik bezainbat duela jolasetik? Lerro horren erdian jar dezakezu zeure aukera. Urrun dezagun gure aukera erdigunetik eta hurbildu jokoaren muturrera, gure ustearen arabera.

Benetan jakingarria litzateke non kokatzen duten beren aukera Zulaikak eta Amurizak.

Eta besterik gabe, goazen 7. puntuarekin, gure erdua osatzera.

Lehen ilargiari egin diogu galdera. Argitik argira, ipurtargiaren txanda da oraingoa.

7. NON, IPURTARGIA

Ramon Etxezarretaren hitzez baliatuz hasiko gara. Honela zioen joan den urriaren 19ko EGUNAn:

Zulaikaren “Jokoa eta Jolasa” lelo hura, bai ondo zegok, ez zaiok arrazoirik falta, eskertzekoa duk eta gisako letaniaz lurperatu dutenez, balio bekit duela lau urte, ez liburutan baina, erabili nuen artearen eta kirolaren leloak. Arteak ez du neurrik, horregatixe da artea, eta adjetiboz kalifikatzen da. Sentsazio, sentimendu, inpresio, zirrara, dardara, dizdira eta abarrak mordoilotuz eta nahaspilatuz.

Kirola neurtu egiten da, zenbat. Hain erraza bada, hain mesedegarri bada, marketing aldetik bakarrik begiratuta besterik ez bada ere, dirudienez “modernotzea” politikan bakarrik dago debekatua, zergatik ez ditugu oraindik erabaki eta puntuatu gure literatura, eskultura eta pinturako kanpeonak? Dena hain neurgarria, eta neurtu beharrekoa, bada, zergatik ez ditugu oraindik puntuatu epai-mahaiak, obispoen pastoral baten gisan arituz, pilatzen dituen frustazio, hantuste, eta sententzia emaile bokazioen alderdi nardagarriak?

Beraz, hitz bitan esateko, bertsolaritza ez da kirola, artea baizik.

Baina –betiko baina–, ez ote gara gauzak nahasten ari? Amurizak erabilitako kirolaren irudia abiapuntu, Zulaikak jokoaren eta jolasaren arteko dikotomia behartua diseinatu du, eta erantsi: jokoa neurgarria da, jolasa ez. Etxezarretak ere kirolaren irudia abiapuntu, artearen eta kirolaren arteko dikotomia diseinatu du, eta erantsi: kirola neurgarria da, artea ez.

Ea argi pixka bat egiten dugun.

Nerekiko, jokoaren eta jolasaren arteko dikotomia definizioz eta berez egokia den bezala, desagokiagoa da Etxezarretak egindako artea eta kirolaren artekoa; baita Zulaikak momentu batean jokoa eta alderdi teknikoen artean egindako berdinketa ere.

Hona hemen, besteak beste, aipu bat:

Maila inportante batetan, balegoke bertso baten balioa joko batean bezala “neurtzea”: alderdi formaletan batik bat. Baina bertso baten balioa neurtzeko orduan alderdi tekniko hoiei lehentasuna ematea aurreiritzi hutsa da, jokalariaen aurreiritzia hain zuzen, horrentzat ekintzaren prozesura zehazti eta behin-betiko erabaki ahal izatea derrigorrezkoa baita, ekintzak inolako anbiguedaderik gabeko amaiera izan dezan. Txapelketak aurreiritzi horretan oinarrituak daude. (18-19. or).

Eta bide eta doinu horretan jarraitzen du hiru orrialdetan, behin alderdi teknikoaren beste aldean “grazia” jarritz, hurrengoan honako hau esanez:

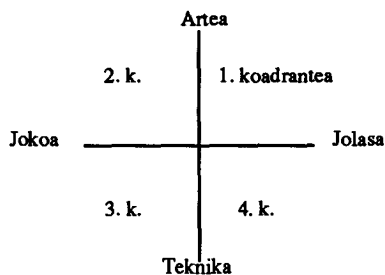
Bertsogintzaren dibertimenduan zehar bata “irabazle” eta bestea “galtzaile” azken momentuan epaituaz erabakitzea, artegintza kreatibo horretan erabat sobran dago. (21. or).

Beraz, ontzat emanda jokoaren eta jolasaren arteko dikotomia, eta desagokitzen bai Etxezarretaren artea eta kirolaren arteko dikotomia

bai Zulaikak jokoa eta alderdi teknikoaren artean egindako berdinketa, jarrai dezagun nahaspila honetan gauzen bereizketa bideratuko duen gure eredua osatzen, galdera batzu ditugula medio.

Artearen kontrapuntua ez ote litzateke gehiago teknika, kirola edo jokoa baino? Eta ez ote daiteke mutur batean artea eta bestean teknika duen etenik gabeko lerro batean ere (kontinuum batean) mugitzen den zera bezala hartu bertsolaritza? Eta ausartago izanez, zergatik ez gurutzatu bi lerro zuzenak, eta koordenadak osatu?

Eta hauxe da, hain zuzen, gure eredu teorikoa, irudiz adierazia:

Eredu honen arabera, egoki koka ditzakegu, gure ustez, bakoitza bere tokian, elkarrekin nahastu gabe, nola bertsolaritzaren jolas-osagaia eta joko-osagaia nola bertsolaritzaren jolas-osagaia eta joko-osagaia hala arte-osagaia eta teknika-osagaia ere.

Horrela, lehenengo eredu dikotomikotik lau aukera nagusiko eredura pasatu gara. Eta lehenengoan bi muturreko aukera besterik ez bagenuen ere, oraingoan, bi puntu ez baina, lau espazio zabal ditugu, bertso-saio bakoitza dagokion tokian egoki kokatzeko aukera ematen diguna. Ez bait dira bertso-saio guztiak berdinak; ezta bertsolari guztien eta bertsozale guztien eta bertsolaritza-teorizatzaile guztien bertsolaritzarekiko joerak, jarrerak, pentsaerak, arierak eta jarduerak eta abarrak ere.

Izan ere, izan ere.....

“Non (duk), ipurtargia”, galdezka hasi dugu 7. puntu hau. Osa dezagun galdera datorren 8. puntuarekin: Non (duk), ipurtargia.

8. HIRE PIKARDIA?

Gure eredia osatuta, gogo ere ematen du partxisean hasteko. Partxisean ez baina, bertsoekin jarraituko dugu, baina jolasean, Manuel Lekuonari hitza emanaz.

Hona hemen zertan den jolasa.

Lekuona zaharraren kontaketa bertsoaritzari buruzko ikuspegi ezberdinak azaltzen dira. Zuen esku geratzen da ikuspegi horiek dagozkien kuadrantean kokatzea: lehenengoan, bertsoaritzaz jolas eta artetzaz jotzen bada; bigarren, joko eta arte bezala hartzen bada; hirugarren, joko eta teknika gisa juzgatzen bada; eta, laugarren, jolas eta teknika bezala ikustera.

Goazen, beraz, Manuel Lekuona handiaren kontaketaekin (Bilintx (1831-1876). Conferencias y Concursos Literarios. Donostia, 1978, 139-140. orr.):

Eun urte ongitxo igaroak dira, Donostia'tik Erreteria'ra enbajada gogoangarri bat joan zala. Enbajadaren gaia ez bait zan izan, ez Industri-, ez Komertzio-gai, Literatur-gaia baizik.

Donostia'n jendea asalatu samarra zegoen, Gipuzkoa guzian Xenpelar'en izena bal-bal-bal danon aotan zebillelako; “Bertso berriak, Xenpelar'ek jarriak” besterik ez bait zan entzuten baztar guztietan; Xenpelar, Xenpelar... Donostiarrak an zeukaten, ba, Xenpelar'ek aña balio zuana: Bilintx: geiago ere balio zuana. “Zer demontre! Xenpelar-zaleai aditzera eman bear zitzaien, Xenpelar baño obeak ba zirala baztarrean”.

Eta or artzen dute asmo bat: Erretereria'ra enbajada bat bidaltzea, Xenpelar'i desapio bat egitera: Xenpelar'ek beti ta beti doñu beratan kantatzen bait zituan bere bertsoak; "Apustu, etzituala kantatzen doñu berri batzutan?". Erretereria'ra joan bear zan, bai, desapio ori Xenpelar'i egitera.

Ori zan desapio garratz arren gaia.

Historiak ez dio, zein ta zein izan ziran enbajadaren eramalleak Erretereria'ra. Guk uste, ordea, tartean an ibilliko zala Bilintx. "Ibilliko zala" edo-ta "erabilliko zutela donostiarrak".

Bilintx eta Xenpelar urte beretsukoak ziran. Xenpelar leenago il zala; bañan gazterik il bait zan gizagajoa -bartzangakin il ere- artean oraindik berrogei urte etzituala. Donostiarren enbajadan, Bilintx ederki joan zitekean.

Eta donostiarren asmoa, seguru asko, Bilintx Xenpelar baño goragotik jartzea zan. Bañan, nolanai-dala, enbajada-zaleak ez bide zuten aipatu Bilintx'en izenik. Iparragirre aipatu zuten: "Apustu, Xenpelar'ek etzuala kantatzen, Iparragirrek bezela, betiko doñuan ez baino beste doñu batean?".

Bilintx'ek ere kantatzen zuan olako doñu berritan. Bañan ordu artan obe zan, Iparragirre baten izena aurrera botatzea. Bilintx reserban eukitzea obe zan...

Enbajadaren ondorea nolakoa izan zan, danok dakizue: Xenpelar aundiak ixtanpatean, geroztik "Iparragirre'ren doñua" esaten zaion bertso-sail berria kantatu zuan, entzuten zeuden guziak arriturik uzten zituala. Aien artean an izango zan, bear bada, gure Bilintx ere; ez seguru besteak bezain arritua; ezagutzen bait zuan Xenpelar'en trebetasuna trantzetaietarako.

Bañan, dana-dala, enbajada gogoangarri ura ezkeru, jendearen
aurrerako, aurrez-aurre gelditu ziran, ez bear bada, Xenpelar ta
Bilintx; bañan bai Xenpelar'en eskola eta Bilintx'en eskola.

Honaino, Lekuonaren kontaketa. Hori osatzearren, Xenpelarren
bertsoak kantatzea besterik ez zaigu falta. Bi bertso hauetan ere
badago lau kuadranteetarako gairik.

Iparragirre abilla dela
askori diot aditzen,
eskola ona eta musika
ori oiekin zerbitzen.
Ni ez nauzu ibiltzen
kantuz dirua biltzen
komeriante moduan...
Debalde pesta preparatzen det
gogua dedan orduan.

Eskola ona eta musika
bertsolaria gañera,
gu ere zerbait izango gera
orla ornitzen bagera.
Atoz gure kalera
baserritar legera
musika oiek utzita...
Errenterian bizi naiz eta
egin zaidazu bixita.

Eta.....

9. HONAINO IRITSI DA NERE AUSARDIA

Ez bait da ausardia txikia gisa honetako polemika batean sartzea,
eta batez ere argi egin nahi izatea.

Agian zerbait lortuko genuen. Eta ez badugu lortu ere, baliagarria gertatuko ahal zitzaigun behintzat auzia eta gaia zertan diren jakiteko.

Dena dela, norbaiti irudi dakioke oraindik ere gehiago arriska genezakeela. Konformagaitz honetan da datorren eranskina, honako izenburu hau duena:

ARTISTA BATEK ESKEMA GUZTIAK ZILIPURDIKATU ETA HANKAZ GORA BOTATZEN DITUENEAN

Denboran hogeitazazpi urte atzera egin eta jar gaitezen 1962. urteko abenduaren 30ean. Orduko bertsolari-txapelketa nagusia jokutzen ari da. Azken saioan gaude. Uztapide eta Basarri bakarrik geratzen dira. Kartzelako gaia da. Gai bera bi bertsolarirentzat (Auspoa liburu-saileko 22. aletik jaso ditugu ondorengo xehetasunak: bai gaia, bai bertsoak):

Batzuk diote ona izango litzakeala bertsolariak santu bat patroitzat izendatzea. Zer deritzazu orri? Ongi iruditzen baldin bazaizu, zuk zein izendatuko zenduke bertsolarien pataroitzat? Iru bertsotan esan zazu.

Hona hemen Basarriren hiru bertsoak:

Alfontxo onen gaya
agertzera nua,
bat biar bagenduke
guk patroitzakua,
Itali aldera naiz
begiratzekua,
seme bat izan zan an
guziz grazizkua,
aukeratuko nuke
Frantzisko Asiskua.

Ura beti ibiltzen zan
desgrazian alai,
txoriari kantatuz,
arrayari're bai,
Frantziskoren fama gaur
zabaldua da nunai,
otso zakarra ere
artzen zuen anai,
nik beste zaindaririk
beintzat ez nuke nai.

Zaindaritzat guretzat
jarri bear dala,
izendatu zazute,
jaunak, bereala,
nik botoa eman det
nola edo ala,
emen ere ikusten det
Frantziskon itzala,
zuek eta ni luzaro
konserba gaitzala. (148-149. orr.)

Bertso ederrak hirurak ere. Ba ote dago egokiago aritzerik?
Lehenengo bertsoan patroia aukeratu: Frantzisko Asiskua.
Bigarrenean egindako aukeraren arrazoia eman.

Eta hirugarrenean haren laguntza eskatu:

zuek eta ni luzaro
konserba gaitzala

Esan bezala, saio bikaina, ezin egokiagoa.

Ikus dezagun orain nola moldatu zen Uztapide gai berarekin.

Berriro ere zuek ontzat artu
gure bertso ta kantua,
pozgarri baitzait Irigoyenek
esaten didan kontua,
bear genduke guk zaindari bat,
au ez da gizon tontua,
zein aukeratuko ote det bada
nik guretzako santua?

Golpe batian gauzak ez dira
askotan jartzen buruan,
onek esaten ziradeneko
nik pentsatutzen nenguan,
edozein ezin jarriko degu
bertsolarien moduan,
santuak nola egon bear duan
gero Jainkuan onduan.

Sortzen dituzte lagun zar auek
ez dakit zenbat naspilla,
ni berriz orain au esan arte
ez nago oso trankilla,
neure aukera etorri zait ta
ni nua santuen billa,
nere partetik Pedro Maria
Otaño izan dedilla. (143-144. orr.)

Ez dakit zein izango den zuen iritzia, baina neretzat pieza antologikoa osatzen dute azken hiru bertsoek. Bertsoak launa puntukoak izaki, guztira hamabi puntu dituzte. Ba, lehenengo hamaika puntuak hamabigarrenaren atari besterik ez dira. Epailearen sententzia baten aurreko kontsiderandum horietakoen antz handia dute; gezurrezko pistak ematen dituztela, txiste luze horiek bezala: hitza eta pitza, jardun eta jardun, eta gutxien espero den lekutik tiroa azkenean.

Hortxe dago hiru bertso horien grazia eta balioa eta handitasuna.

Baina nola neurtu horiek? Zer egin artistak eskema guztiak zilipurdikatzean, neurpideak hankaz gora jartzean. Nola neurtu eta baloratu bertso horiek? Ez, behintzat, banan-banan.

Hala ere, norbaitek esan dezake ondo dagoela, baina aspaldiko kontuak direla horiek eta ea ez al dagoen berriagorik.

Bai, ba. Joan den kateko (1989.11.01) bertso batzu entzungo ditugu, Hernanin, aurtengo txapelketa nagusiko lehen eguneko arratsaldeko saioan kantatuak. Hauek ere kartzelako gaikoak dira: baserriko familia osoa oporretara omen doa, eta eguna iristean hor esaten dio nagusiak morroiari ez dagoela kotxean beretzat lekurik. Zortzi bertsolarietatik zazpik han jardun zuten ez zegoela eskubiderik, ea horrela ordaintzen zioten berak eginikoa, ea ez al zen bera ere familiakoa, eta abar eta abar.

Mañukortak, ordea, oso bestelako bidea hartu zuen. Hona hemen bere bertsoak:

Hor morroi batek bere etxian
beti izate'itu zorrak,
hona lanera ekarri nindun
neu ere derrigorrak.
Morroiarentzat nahiz ta etorri
hamen lantegi gogorrak,
maitatzen ditut seme t'alaba,
berdin nagusi jatorrak,
albait onduan joan da ondo
pasatu zuen oporrak.

Nik ere ongi ikusten ditut
azpi, erdi eta goiak,
lagingileak'e hemen baditu
noski bere errezoiak.
Bukatzerikan nola ez duen
Mañukortaren sasoiak,
pasako ditut larunbat onak
eta berdin-berdin jaiak...
Zenbat lan egin pentsatuko du
hemen daguen morroiak.

Danak joan dira igasi baino
nik batere ez det pena,
argia bait da morroi zahar honek
berarekin duan sena.
Mutil ederra, oso ederra,
alferra ta nabarmena,
baina orain nua zaldutzero
sentitzen dedan dena:
nik gaur etxian hemen jango det
txekorrikan ederrena.

Berriro ere bertso antologiko batzuren aurrean gaude, nere
iritzirako behintzat. Dena dela, era askotako iritziak entzun ditut;
baita epaimahaikoen puntuazioak ikusi ere. Eta? Saioan izan zen
bertsolari bat, boligrafoa eta kuadernoa eskuetan, bertsoak
puntuatzen aritu zena. Saioa bukatu eta, haiek zirela haiek
bertsoak esan nionean, honela erantzun zidan: “poto egin dik
eta”.

Haserretu egin nintzen; batetik pоторik ez zelako egon, baina
bestetik, eta batez ere, ulertu ezinik nola galdu dezakeen
kristauak horrelako bertsoak gozatzeko aukera, pototo bat dela-ta.

Ondoren gauza bera esan nion bertsoen munduan dexente sartuta dabilen bati. Badakizue zer erantzun zidan? Lehenengo bertsoak ez zuela ezer ere balio. Eta nik, nere artean: hortxe zegok, ba, grazia guztia! Bertsolariak zer esango eta, “ondo pasatu zuen oporrak” Jakina, gero, ondorengo bertsoetan, dator osagarria eta ziria eta eztena: bigarren bertsoan, zenbat lan egin pentsatuko duela etxean gelditu den morroiak eta, hirugarrenean, txekorrik ederrena jango duela.

Beraz, lehen esana: nola baloratu horrelako bertsoak? Zer esan artista baten ustegabeko ateraldi baten aurrean? Bat, oinarrizkoena: bertsoak bere osotasunean baloratu behar direla, puntuak banaka-banaka ematen ibili gabe. Eta bi, bertsolari-txapelketetan urte askotan epaimahaiko izandako baten hitzak gogoratu: zenbait bertsoen puntuazioek batu ez baina biderkatu egin beharko lirakeela, eta badaudela zenbait bertso txapelketa oso batek adina balio dutenak. (Aditu hura Xalbadorrek 1965eko urteberri eguneko txapelketan bere alargunaren soinekoari botatako bertsoez ari zen:

haren arropa hantxet dilindan
penaz ikusten dut hutsa.

ez pentsa gero, andre gaxoa,
baden munduan besterik
zure arropa berriz soinean
har dezaken emazterik.

Bederatzigarren puntua bukatuta, egon daiteke oraindik ere konformagaitzen bat, bederatzi puntuko bertsoan errepikatu egiten dela azkeneko puntua eta ez ote dudan gehixeago arriskatu behar, ausardiaren mutur-alderago eginez. Hona, ba, hemen 9. puntua bis.

9 bis. HONAINO IRITSI DA NERE AUSARDIA

Sei puntutxo besterik ez:

1. Konformeago nagoela oraingo txapelketa nagusiaren epaimahaikoen lana egiteko moduarekin (puntuazioak agerian

eman gabe eta azken sailkapena postuen arabera egitearekin)
aurreko txapelketa nagusian erabilitakoarekin baino.

2. Are konformeago nengoela Euskaltzaindiak erabilitakoarekin:
puntuazioen berri eman gabe aritzearekin (neurri handi batean
ez direlako behar).
3. Konforme nagoela hein handi batean Zulaikarekin (baita
Amuriza eta Etxezarretarekin ere).
4. Agian lau txapel banatu beharko liratekeela, gure eredu
teorikoaren arabera: kuadrante bakoitzeko bat.
5. Zein izan daitekeen aurtengo bertsolari-txapelketa nagusian
txapeldun? Ez du asko behar txapelak Gasteiza etortzeko,
baina jakin ezazue aldez aurretik Andoni Egafia zarauztarra
dugula.

(Eta nahikoa arriskatu dudanez –hala ere, gutxienik 5.
puntu txo honetan–, buka dezadan).

6. Gaur hemen esanak laburbiltzea besterik ez zaigu falta:

Zulaikak bota zigun
hordago argia:
erabat iraultzeko
bertso-gurdia.
Zer gertatuko eta
porrota garbia.
Ustela izan nonbait
usteak erdia.
Non dun, ilargia,
beste alderdia?
Non, ipurtargia,
hire pikardia?
Honaino iritsi da
nere ausardia (bis)